

GÖDÖLLŐ

HAJDAN ÉS MOST.

EREDETI

ÉS MÁSHITELES KUTFŐK UTÁN

IRTA

ODROBENYÁK NEP. JÁNOS,

egyházi kerületi jegyző, gödöllői helyettes-plébános.

BUDAPEST, .

NYOMATOTT A „HUNYADI MÁTYÁS” INTÉZETBEN.

1875

Mindennemü élet két főrészt ösztönre oszlik: az önfejlődés, és az abból ösztönszerűleg kiható speciális öntökéletesítés szakára, fölfelé emelkedve a tökély legmagasb pontjáig; továbbá a tökély legfelsőbb magaslátáról lefelelé zajló hanyatlás, és önmegsemmisülés korára. Ezen általános természeti törvény alól semmi sincs kivéve. A családok, nemzetek, városok, országok épen úgy élnek, mint a lények és egyedek, de mégis azon különbséggel, hogy míg az egyedek öntesti és szellemi tökéletesítésének elérésére bizonyos időtartam, kor van meghatározva, melyen túl visszatarthatlanul következik a hanyatlás: azalatt a családok egymástól eltérő életet élnek. Némelyik bolygó-csillagként tűnik föl az élet láthatárán, s minden nyom nélkül elenyészik; más családok életfájának dús lombozatu ágai évszázadok hosszú során át terjeszkednek, oly virágzólag, mintha a természetes lefelelé hanyatlás ellenébe kiváltságolva lennének.

A nemzetek is épen úgy, mint az egyedek önfentartási ösztönüknél fogva fokozatos önfejlődés, és tökéletesedés felé, és pedig annak a lehető legmagasb pontjához eljutni iparkodnak; mely

kifejtett tökélynek „ne továbbja“ volna hivatva a földi jólétet kielégítő mértékben meghozni, és biztosítani! — Ha a nemzetek a bevégezett fejlődés, és az elért tökély magaslatán fen tudják tartani az ingásoknak alávetett egyensúlyt, hosszú időig fen fognak állani, mint művelt nemzet, hangadó befolyással. Ellenkező esetben az állami felvirágzásnak örvendező nemzetek szellemi és anyagi jólétét nyomban követő elpuhultság lefelé sodorja az egykori nagy nemzetet, azt elsatnyítja, elhervasztja, tönkreteszi.

Mig a nemzetek mereven ragaszkodnak nemzeti jellemökhöz, vallásuk- és hagyományos intézményeikhez, nem sülyedhetnek le; sőt századok és évezredekön keresztül nem csak mint erős állam fenállanak, hanem tántorithatlan nemzeti jólétnek örvendenek is. Példa erre China, mely 3 ezer év előtt is már, majdnem mai napi nemzeti tökélyének fokán állott. China elfalazta magát, — a nézete szerint — barbár népek elől; szívesen ragaszkodik nemzeti jelleme-, vallása- és intézményeihez, melyekből az idegen nemzetek kedvéért egy köröm-szakadtat sem enged. És ezért elvette jutalmát, mert mig Ázsia és Európa népei irtóháborukkal pusztíták egymást, melyeket az összekevert nemzeti érdekek felkorbácsoltak; az alatt a chinaiak mennyei birodalmában a nemzeti jólét minden politikai élet vészteljes hullámváza nélkül háborítatlanul diszlett.

A nemzetek, melyek a nemzeti élet ezen említett hármasságának egyike- vagy másikához hűtelenek; őseiktől öröklött hagyományait megvetik, s azok helyébe idegen nemzetek szokásait veszik föl: észrevétlenül az utánzott nemzetek szolgáására képezik magukat.

A lehanyatlott nemzet életének felelevenítésére csak egyetlen eszköz van: a metamorphosis; akár a hóditás folytán betört, akár észrevétlenül befolyást gyakorló életdús nemzetekkel összeolvadni, eldobva régi nevöket és jellemöket, azoknak nyelvét, szokásait felvenni, és új cég alatt új életet kezdeni. Így lettek a gallusokból a frankok által a franciák; a latinokból a gothusok által az olaszok.

A városok életképességének fejlesztésére többi között három külső főtenyező szokott befolyást gyakorolni: az uralkodó fejedelmek székhelye, a kereskedelem központosítása, és a vallási kegyelet. Az uralkodókat környezik az idegen hatalmasságok követői, magas állami hivatalnokok, katonai méltóságok, bankárok. és ezeket nyomban követni szokott nagykereskedők, kik mindnyájan igen sokat hatnak a székvárosok mind anyagi, mind szellemi életének emelésére.

A kereskedelmi piac is fölötte emeli a városok felvirágzását. E szerencsében eddig leginkább csak a tengerparti, és a nagy folyamok városai részesülhettek. A régi gazdag városok leginkább csak a ten-

gerpartokon léteztek, melyek a hajózás segítségével magukhoz ragadták a kereskedelmet, s általa a pénzt. Jelenleg a vasutak hálózata egészen más modoru kereskedelmet idézett elő, minek folytán már is bizonyos városok egészen új életlendületet nyertek; és ezentúl csak azon városoknak van kecsegtető jövőjük, melyek a vasuti hálózat keretébe esnek; a mennyiben a pénzforgalom, a közlekedés, a művelt világ pezsgése mai időben csak is a vasuti vonalak mentében huzódik.

Végre nem csekély szerepet játszik a városok életkérdése körül a vallási kegyelet, nem csak azért, mivel az ájtatos zarándokok messze földről gyülekeznek oda, hanem mivel az ily helyiségekhez sok, távol vidékekről visszaható érdek fűződik. Századokon keresztül harcolnak vala Jeruzsalem felszabadításáért a keresztény keresztesek, Rómát a katholicismus menté meg az enyészettől, San-Jago de Compostellát bucsujáró spanyolok tették virágzóvá; Mekkába évenként sereglenek a zarándok mahomedánusok.

Ezekből következtetést vonva, bizton állithatni, miszerint Gödöllőnek van jövője, akár tekintetbe vessék a Felséges Császári és Apostoli Királyi udvar, mely az itteni évenkénti legmagasb tartózkodásával nem csak nimbust kölcsönöz a mezővárosnak, hanem lakóinak nagy pénzkeresetet is nyújtani kegyeskedik; akár a vasut, melyen a pénzes budapesti polgárok oly tömegesen rándulnak ki e

kies vidékre; akár a besnyői kegyhely, hová évenként átlagosan 50 ezer ember zarándokol; akár a város regényes fekvésű vidéke, melyhez hasonló Titeltől és Péterváradtól fölfelé utazva sehol nem lelhető.

Igaz, Gödöllő lassan halad, de mégis mindig előre halad. A mi a természetben lassan fejlődik, hosszú életre fejlődik. Nagy várossá ugyan természetesen soha sem lehet, mert az arra való minden képességét, és törekvését a közelfekvő főváros mohón elnyeli; de válhatik budapesti gazdag polgárok nyári városává; a mint már meg is indult, és akkor is van Gödöllőnek kényelmi küldetése.

Gödöllő jelenlegi neve alatt a legrégebbi okmányokban sehol sem fordul elő; hajdanában általában Gedellőnek neveztetett. A tizennyolcadik század elején már vegyesen íratik. Az 1702. évben Pest megye által összeállított adónévjegyzékben Gödöllő elnevezés alatt fordul elő. 1773. évben a gróf Révay János özvegye által a Graszalkovicsok ellen intézett per-iratban változatlanul Geödöllőnek neveztetik. Hajdani német földrajzírok Gödöle és Gedelle elnevezés alatt vették föl névjegyzékeikbe. Annyi bizonyos, hogy a legkésőbbi időkig az írónak önkényétől függött, Gödöllőt, vagy Gedellőt használni. 1868 óta, midőn ezen uradalom a magyar törvényhozás által a magyar királyi szent korona javainak állományába becikkelyeztetett, a törvényes kifejezés folytán általában Gödöllőnek neveztetik; és igen kevés azok száma, kik jelenleg hajdani „Gedellő“ nevét használják. A régebbi időkben készített, és jelenleg is használatban lévő pecsétnyomókon azonban még mindig a régi „Gedellő“ olvasható.

Honnan vette nevezetét, nehéz volna biztos határozottsággal megállapítani. A hagyomány által

s igénybe vett szónyomozási szabály, mely szerint „Gedellő“ „gede legelő“, vagy „gede elő“-ből véteztett volna, nem lehet döntő; jöllehet Gedellő a legrégibb időkben néhány elszórt házból álló erdős, legeltetésre alkalmas pusztta volt. ¹⁾ Mások szerint Gedeon nevű földes úrtól nyerte volna nevét, ki e vidéken szokván volt vadászni a népgyakran mondogatta: „Gede lő.“ ²⁾ A helységek elnevezése számtalanszor a véletlentől, máskor valamely nevezetes eseményektől, nem ritkán pedig pajzán emberek könnyelműen odavetett ötleteitől származik. Gedellő elnevezésére vonatkozó okmány sehol nem lelhető.

Fekszik a földrajzi szélességnek $47^{\circ} 36'$, a hosszúságnak $37^{\circ} 1'$ alatt, Pest, Pilis és Solt t. e. vármegyék II. vagyis váci alsó járásában, Kerepes, Mogyoród, Szada, Domony, Bagh, Valkó, Szent-László, Issaszegh községek között, Budapesttől $3\frac{1}{2}$ mértföldnyi távolságban, éjszak-keletre a budapest-kassai országúton, és a magyar állami éjszaki vasút mentében, egy tölgy- és gyertyánfa erdővel dúsan borított hegy- és domb-csoportozat magaslatáról leereszkedő teknőalakú völgyben; mely mélységének dacára mégis az adriai tenger tükre fölött 741 lábnyi magasságban van.

Budapest az adriai tenger tükre fölött 351' magasságban fekszik, ennél a magyar állami éj-

¹⁾ Issaszeghi plébánia évkönyve.

²⁾ Kath. Néplap 1867. 17. sz.

szaki vasuti vonal nyomjelzése, és kimérése alapján Gödöllő mező városa 390 lábbal magasabban fekszik; és pedig úgy, hogy Issaszeghtől Gödöllőig az emelkedés 207', Aszódtól 360' a váci Dunától 450' fokozódik. Miből könnyen belátható, miszerint a gödöllői uradalom hegy-csoportozata környös-körül emelkedő és felmagasló gömbölyű kúp, mely a környéket uralja, s melynek erdős magaslatáról ereszkedik le a város fekvésének területére; a felmagasló hegycsoportozat erdős oldalain, és aljaiban terülnek el a környező falvak árnyas virányok és legelők közepett.

Erősíti ezt vizeinek sajátosságos járása is. Gödöllőnek nincsen idegen, keresztül folyó vize; minden vize tiszta forrás, és jó, könnyű kútviz. Forrásai bámulatos szerepet visznek. A határ legmagasb pontján álló pazsaki forrásból kicserge-dező Rákospatak a város alatt lefelé szaladva útjában felvett minden mellékforrás vizeivel együtt megyen a Dunába; a vadas ház partjának keleti oldalára eső fácányos forrás a Besnyőn, Babaton, Egerszeghen felvett vizekkel pedig fut a Zagyvába, illetőleg a Tiszába; tehát ellenkező irányban. Vagyis Gödöllőnek egyik-vize a Dunába, a másik pedig a Tiszába, és az egész erdős hegycsoportozatnak minden vize külön, de mindegyik Gödöllőtől, mint legmagasb ponttól centrifugális irányban folytatja pályáját. E tárgyra még viz-szatérünk.

Gödöllőnek, mint községnek nincsen kiváló történelme. Történelmi életjeleneteit uraságai ab-
abszorbeálták; mi a régi jobbágyi viszonyok kö-
zött nem is lehetett másképen. Az erős had-
oszlopok kitartó vitézsége megnyeri a csatát, a
dicsőség a hadvezéré: a jobbágyok vagyona- s
egyéb tulajdonával rendelkező földesuraságok ma-
guknak eltulajdonították a jobbágyi községek által
véghez vitt nemes tetteket. De nem is lévén a
művelt országok szabad polgárait megillető sza-
badságuk, s minden jelesb életmozzanatra, ura-
sági beleegyezés szükségeltetvén, nem is lehe-
hetett természeti hajlam a jobbágyokban törté-
nelmi értékű vállalatokra. Csoda-e, ha a job-
bágyos községek élén, történelmi szempontból, min-
dig az ott székelő uraságok szerepelnek?

Gödöllőnek történelme a 14. század első fe-
lében kezdődik, külön válva a besnyői pusztától,
mely azon időben külön urasággal bíró nagy köz-
ség volt. Gróf Grassalkovics Antal kezei
között oly okmányok léteztek, melyekkel minden
kétségen kívül bebizonyítható vala, miszerint a
Pest megyébe kebelezett s a jelenlegi gödöllői ha-
tárban fekvő besnyői puszta nagy népes község
volt, Gödöllő pedig néhány villából, és egykét el-
szórt házból álló puszta vala. ¹⁾ Hogy a jelenlegi
besnyői pusztán egykor község állott, tanusítják

¹⁾ Issaszeghi plébánia évkönyve, Gödöllői Canonica visi-
tatio. 15 l.

ezt az ott talált archeologiai régiségek is. — Ugyanis a jelenlegi templom helyén hajdan nagy-szerű ivezetes romok állottak, ¹⁾ talán századokon keresztül gyászos pusztulással hirdetve az egy-kori község fényének vesztét s munkás lakóinak szomorú eltűntét. Továbbá, midőn a templom, zárda és a hozzátartozó hét ház építettett, a munkások pincékre akadtak, begyöpesedett ház-alapokra bukkantak, sűrűen elhelyezett sirokat találtak. ²⁾ Mi mindenesetre egy hajdani elveszett községnek nyomaira utal.

Ide járulnak a történelmi okmányok.

A hajdanában Besenyőnek nevezett község 1387 előtt a Horvátországban lakó Iván nemzetségé volt. Amint azonban Zsigmond király 1387. Csehországban összeszedett seregével Magyarországra bejött, s a novigrodi várban bezárt, a velencei hadsereg által pedig már ostromlott Erzsébet s Mária királynék felmentésére sietett ³⁾ útközben értesült, miszerint horvátországi Iván a királynék elleni lázadásban résztvesz, Veszprém-ben, 1387. évben kelt királyi diplomával a Pest megyébe kebelezett Besenyő birtokát tőle elvette, mivel, állítólag, annak kezelése a hely távolsága miatt bajos, védelme a megrohanó szomszédok ellen nem könnyű, a vesztett jog pedig Horvátor-

¹⁾ Issaszeghi plébánia, és besenyői zárda évkönyve.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Horváth Mihály Magyarok története. 144 l.

szághoz közel fekvő más birtokadomány által könnyen kipótolható. A király Besenyőt I l s v a L e u s t á c h királyi udvar-mesterének adományozta az ország iránt tanusított hűsége megjutalmazásaul. ¹⁾

1430. évben Besenyő H a t v a n Mátyásé volt, amint kitűnik a Veresegyháza és Szada közt tartott határjárási intézkedésből, melyen Hatvan Mátyás magát tisztje által képviseltette. ²⁾

Mikor tűnt el e kies vidéken feküdt község és pedig nyomtalanul, nehéz meghatározni. Annyi azonban valószínűnek látszik, hogy vagy a Giskra vezérlete alatt Magyarországba betört csehek, vagy az országot tüzzel vassal pusztító törökök döntötték romba, lakosait földönfutókká téve.

Az Erzsébet királyné által Brandeisi Giskra János parancsnoksága alatt behívott cseh zsoldosok husszita dühhel pusztították felső Magyarországot. Mig a parancsnok a királynétől kegyadományúl nyert Zólyom várából uralta a bányavárosokat, azalatt cinkostársai valóságos ostorai lettek az általuk elárasztott felvidéknek. ³⁾

Hagyományos monda szerint Kerepesen is több évig tartózkodtak, és ezen idő alatt építettek volna a községet uraló hegyen önvédelmi tekintetből egy gyöngye váracsot, melyből idők folytán sajátságos

¹⁾ Fehér Codex diplom. X. 1, 327 l.

²⁾ Reambulatoriae Capituli Budensis 1430.

³⁾ Pór Antal, Hunyady János 1873, 461. lap.

alaku templom emelkedett ki, s mai napig is hirdeti a háborús idők izlését. Ezen körülmény azon következtetés lehozására jogosít fel minden gondolkodót, miszerint könnyen megtörténhetett, hogy a magyar ajku, vallásukhoz szívósan ragaszkodó, és talán ellenszegülő községet széthányták s alapostól felforgatták.

Ha a csehek pusztításainak áldozatául nem is esett volna, bizonyára a törökök semmisíték meg, kik nem csak e környéket a török háborúk kezdetén tüzzel vassal pusztították, hanem a budai vár elfoglalásának tartama alatt meghódítva is tartották. Ugyanis a budai vár török parancsnokának katonai joghatósága alá tartozó egyik basa folytonosan Issaszeghen lakott, ki e környéknek teljhatalmú ura volt, osztogatván önkényüleg kegyenceinek kegyelmeket, és földbirtokokat, másrészt pedig beszédvén a kivetett évi adót. — Egyik török basáról mondatik, miszerint igen lovagias volt azon lakók irányába, kik a kiszabott sarcot rendesen lefizették. Az azon időbeli kath. lelkeszszel igen bizalmas viszonyban állott; a lelkésznek drága háttas lovat is adott, hogy naponta együtt lovagolhassanak a gödöllői erdők felé eső zöld virányos rétek közepett a felső malomig, mely sűrű, magas topoly- és jegenyefáktól környezve, szép, regényes hely volt, s kellemes célpontul szolgált a sétalovaglónak.¹⁾

¹⁾ Issaszeghi plébánia évkönyve.

A nemes vérű török ló egy alkalommal elragadta a lovagló lelkészt, rohamos sebességgel futott vele a nyitott kis kapun keresztül; a lelkész kellőleg le nem hajolhatván, feje a kapu félfáján szétzúzatott, és halva rogyott le. Issaszeghnek a török uralom ideje alatt nem volt többé lelkésze. A lelkészi főbb teendőket a koronkint szinte lóháton átjáró baghi plébános végezte. ¹⁾

Hatvan, Fülek és Szecső voltak e környéken a törökök főpontjai. A buda és hatvani török katonai vonalba esett alsóbbrendű ugyan, de mégis nevezetes török katonai állomás volt Issaszegh. Budától Issaszeghen és Hatvanon keresztül egész nógrádmegyei Fülekig, és oldalvást Szecsőig sűrűen elhelyezett török őrszemek szakadatlan vonalban állottak, s egymásnak, mint valami csatározás alatt, mindent jeleztek, a budai várparancsnok szokásos rendeleteit elfogadták, és továbbították. ²⁾

Annyi bizonyos, hogy a küllellenség okozta háboruk áldozatjául esett Besnyő községe; de az is minden kétségen kívüli dolog, hogy nyomtalanul való eltűnének oka a belzavarok és polgári háboruk, melyekben a pártoskodás, a fegyver zöreje mindent elnémit, mindent lábbal tipor és megsemmisít. Az ily pusztító állapot, ha századokon

---

¹⁾ Issaszeghi plébánia évkönyve.

²⁾ Ugyan az.

keresztül tart, mint ez Magyarorszáiban volt, sok történelmi eseményt a feledékenység homályos leplel be. A tizenötödik század második felétől kezdve Besnyőröl mint községről említés többé nem tétetik; de a 17. század elején már mint pusztá emlittetik, és Gödöllőhöz csatoltatik.

Gödöllő, mint uradalmi főhely a Grassalkovicsok ideje előtt soha sem fordul elő, miután leginkább közbirtokosok tulajdona vala. Nagy Lajos király Gödöllőt mint örökös nélkül maradt, s így a királyi kézre szállott birtokot Pohárnak Péternek adományozta. Azonban Dénes testvérének György nevű fia nagybátyját, Pohárnak Pétert 1335. beperelte, és a váci káptalannál letett levél nyomán bebizonyítá, miszerint Gödöllő fele részben őt illeti. A köztük történt békés kiegyezés folytán Pohárnak Péter és unokája György lettek Gödöllőnek közbirtokosai úgy, hogy a törvényesen elintézett határkijelölés szerint a birtok déli része jutott Györgynek, a felső birtokrész pedig Péternek tulajdonát képezé.¹⁾

A Pohárnak család kihaltával Gödöllő ismét Zsigmond király kezére jutott, ki azt 1405. évben Borbála nejének, — Cilly Armin leányának — adományozta. Borbála királyné e fedelmileg vett birtokot gazdatiszt által kezelte, ki

¹⁾ Gödöllői volt levéltár fasc. 28. Nr. 675. Reflexiones Tihanyianae circa dominia et jura Grassalkovicsiana. M. Kir. Kuria levéltára.

a Vörösegyháza és Szada közt eszközlött határjárásnak a gödöllői birtok részéről ellenvetést tett.¹⁾

Borbála királyné a gödöllői birtokkal hihetőleg nem sokat törődött, mert 1439. évben Tamásy Henrik eddigi bérlője, már tulajdonosképpen szerepel.

Ugyanis Ulászló király ugyanazon évben Székes-Fehérvárott történt megkoronáztatása után visszatért budai udvarába, és az év nagyobb részét Csepel-szigeten töltötte. Itt idejét, úgy látszik, azzal űzte, hogyan jutalmazza meg hiveit a tett és teendő szolgálatokért.²⁾ E számításba bele esett Tamásy Henrik, Gödöllőnek földesura; de megfordított viszonyban. Őt, mint Erzsébet királyné heves pártosát, Ulászló hazaárulónak nyilatkoztatta és jószágának elkobzásával büntette. Tamásynak elfoglalt terjedelmes birtokait az azon időben igen befolyásos, és tevékeny Rozgonyiaknak adományozta.³⁾ Különösen a gedellői birtok, a hozzátartozó pusztákkal együtt Rozgonyi János vajdának, Rajnold és Oszvald öcseseinek jutott.

A budai káptalannál letett, és a budai várnak ostromlása által okozott pusztítás következtében elveszett, de a füleki vár tornyában hiteles alakban mégis megőrzött peres okmányból, mely

¹⁾ Gödöllői volt levéltár fasc. 28. Nr. 675. Reflexiones Tihi-nyianae circa dominia et jura Grassalkovicsiana. M. Kir. Kuria levéltára.

²⁾ Pór Antal, Hunyadi János Élet- és korrajza 1873, 43. l.

³⁾ Gróf Teleki, Hunyadiak kora M.-országban 1. k. 263. l.

perben 1456. évben ítélet hozatott, kitűnik, miszerint Rozgonyi János vajda és macsalfalvi Reichel Seboldus között birtokháborítási per támadt, melynek kiegyenlítésére Dómay János és Alagh Miklós királyi emberek kiküldettek,¹⁾ kik a szomszédos falvak embereit meghíván, azok tanuvallomásait meghallgatván, V. László király nevében a pert úgy döntötték el, hogy Gödöllő Rozgonyi János vajdáé, nemkülönben Rajnold és Oszvald öcséié, Szada pedig macsalfalvi Reichel Seboldusé legyen.²⁾

A Hunyadiak korában fénylett Rozgonyi nemzetség csupa nagy férfiakból állott: Rozgonyi Simon egri püspök, az ország főcancellárja és hadvezér volt; Rozgonyi Sebestyén ifju Hunyadi László pártosa, ki 1457. évben a budai várban Hunyadival együtt záratott el, de az utóbbinak kivégeztetése előtti napon Budavárából szerencsésen megszöktetett, később pedig Pozsony várának parancsnokává lett; Rozgonyi István derék hadvezér; Rozgonyi János, gödöllői földes ur, vajda volt.

Jóllehet Gödöllőnek azon időbeli földesura befolyásos államférfi volt, e saját kised községe érdekeinek emelésére mégis, úgy látszik, — sem-

¹⁾ Pestmegyei levéltár fasc. misc. 1. 1.

²⁾ Datum Büdae feria 4-a proxima post festum S. Georgii 1456.

mit sem tett, legalább annyit nem, hogy a következő két százados polgári egyenetlenségek s pártos villongások tömkelegéből kiemelkedhetett volna földesuri emléke. A hatalmas Rozgonyiak Gödöllőre nézve végképen feledékenységbe mentek. — Mily hosszú időig birta a Rozgonyi nemzetség Gödöllőt, nem lehet meghatározni, azon közbejött viszályok miatt, melyek a haza szívében századokon át dúltak, szítva a pártos polgárok által, kik a hatalomra juthatás tekintetéből egymást buktatták, semmisítették meg. Ezen belzavarokat a török Szulejman, kizsákmányolva a körülményeket, méginkább súlyosbitá az által, hogy az 1526. évi szerencsétlen mohácsi csata után győzedelmes roppant seregét Buda felé indítva s a pesti Dunán készített hidon átvezetve, a rablásra kiküldött hadosztályokkal ezen vidéket egészen elárasztá, melyek tüzzel vassal mindent pusztítának, a vidék lakosait részint földönfutókká tevén, részint legyilkolván, részint pedig rabláncra fűzvé, foglyul Törökországba hurcolták. ¹⁾ Ugy látszik Besnyő, és a dunakeszi határban levő Alag községek e szerencsétlen korszakban tűntek el, Gödöllő pedig néhány elszórt házra és erdei villára degradáltatott, ²⁾ mely sülyedéséből oly nehezen emelkedék ki. Gödöllőnek történelmi fonala

¹⁾ Issaszeghi plébánia évkönyve.

²⁾ Ugyanaz.

a következő két századra elvész, és azon időbeni multját sötét homály borítja.

A tizenhetedik század első felében a Gödöllő történelmét borító homály leple ismét feltárul. Gödöllő kisdud községeként tűnik fel s oly csekély falucska minőségében szerepel, hogy jöllehet a budapest-kassai, felső-magyarországi legfontosabb országuton feküdt, a környéket kormányzó török basa mégis nem Gödöllőre, hanem Issaszeghre tette a térparancsnokságot, mint oly községbe, mely a lakás tekintetéből reá nézve kényelmesebb vala. — Gödöllőnek azon időbeni földes ura, a Heves megyében kihalt családnak egyik tagja, V á m o s y István, ¹⁾ ki 1640. évben mint Gödöllő község, és Besnyő, Babath és Egerszeg pusztáinak ura ezen uradalom határait a háborgós szomszédok ellen tényleg biztosítani akarván, a birtok szomszédját határháborítás vétsége miatt beperlé. ²⁾ Vámosy István Gödöllőt a hozzátartozó pusztákkal együtt királyi adományilag bírta; azonban az erre vonatkozó királyi adománylevelet a török háboru zavaaraiban elvesztvén III. Ferdinand királyhoz fordult újból kiállítandó királyi adománylevél végett. És valóban III. Ferdinand király Pozsonyban 1655. évi március hó 24-én legkegyelmesebben kiállított királyi ado-

¹⁾ Nagy Iván Magyarország családai és cimerei.

²⁾ Pestmegyei levéltár. Index topographieus M. kir. Kuria levéltára 130, 9.

mányozó oklevél erejénél fogva nekie és Erzsébet nővérének Gödöllőt, Besnyő, Babath, Egerszeg és Ecser pusztákkal, nemkülönben nagy Hatvannal együtt adományozta felerészben, a másik felerész lévén a Moc s á r y nemzetségé. De miután az átadás a törököktől félélem miatt a hely színén eszközölhető nem vala, Heves megyébe kebelezt Füleken történt e királyi átadás az előirt formák szerint, és az adományozó oklevélben megnevezett és kiküldött személyek jelenlétében. ¹⁾

Ezen időtől fogva Besnyő, Babath, Egerszeg pusztái Gödöllőhöz elválaszthatlanul csatolva szerepelnek, és a gödöllői uradalomnak kiegészítő részét képezik.

Kürthi Vámosy István, e környék tekintélyes férfia, 1648. évben Pest vármegyének alispánya volt. S mint ilyen, vagyis mint az adományozó oklevélben mondatik, mint „királyi ember“ befolyásánál fogva sokat tehetett volna Gödöllő emelésére annyival is inkább, minthogy Moc s á r y Judithot, a helybeli közbirtokos leányát nőül vevén, egész Gödöllőnek kizárólagos birtokosává lett; de nem hosszú időig; mert

Kürthi Vámosy István az egri káptalannál 1661. évben letett végrendeletében nejének, Moc s á r y Judithnak hagyományozta egész Gödöllő faluját a hozzá tartozó pusztákkal együtt. Nővére

---

¹⁾ M. k. kuria levéltára fasc. 10. 15.

Vámosy Erzsébet ezen végrendelet által az anyjától öröklött és királyilag adományozott jogában megsértetvén, Hamvay Istvánhoz, Gömör megye egyik legrégibb családjának tagjához ment nőül, hogy ennek segélyével sértett jogát revindicálja; minek folytán Gödöllő ismét két közbirtokosnak tulajdonává lett.

Kürthi Vámosy István meghalálózván, neje Mocsáry Juditha Bossányi Lászlóhoz ment nőül, mely házasság folytán az azon időbeni hatalmas Bossányi család Gödöllőnek birtokába jutott. E család neveztetik Bosnyák-nemzetiségnek is. ¹⁾

Hamvay István Vámosy Erzsébet nejével Hamvay Ferencet nemzette, ki a szülőit illető birtokrészben, azok elhunytával, örökösödött, Bossányi Lászlóval együtt lett Gödöllőnek közbirtokosává. A Hamvay család tagjai kivál' országos hivatalokat viseltek és az országban fényes állásokat foglaltak el. ²⁾ Hamvay Ferenc azonban úgy látszik, csak gazda volt, mert alig hogy Gödöllőnek egyik közbirtokosává lett, már a váci és nagyváradai püspökök, mint Szadának földes urai, 1661. évben Vámosy István és Hamvay Ferenc, mint Gödöllő és a hozzá tartozó puszták közbirtokosai ellen határháborítási pert indítottak.

¹⁾ Issaszeghi plébánia évkönyve. Ferenczy József, Pest Pilis és Solt vármegyék névtára 1844, 47 l.

²⁾ 1649. évi 59 t. c.

Mind Vámosy mind Hamvay peres uton a birtok rendes határai közé viasszaszorítottattak. ¹⁾ A Vámosy birtokrészben örökösödött B o s s á n y i László mint különben is igen gazdag ember Gödöllőn nem lakott, s ismeretlen egyezménynél fogva e birtokrészét báró Verla im budai adminisztratornak örökösen elidegenítette; ²⁾ ki ismét annak kezelését Hamvay Ferencre bizta, mert 1662. évben Hamvay Ferenc egyedüli urnak mondatik a gödöllői uradalomban. ³⁾ Hamvay Ferenc Gödöllőnek emelésére sokat tehetett: curialis épületet emeltetett magának azon a helyen, melyen a mai „Erzsébet királynéhez“ címzett, emeletes vendégfogadó áll. Gróf Grassalkovics mind a gödöllői curialis épületet, mind a hatvani urasági lakot, mind az issaszeghi török pasa laktanyáját vendégfogadókká változtatta át, és pedig a gödöllőit és a hatvanit emeletesekké, az utazók nagyobb kényelme végett. Hamvay Ferenc idejétől fogva Gödöllő curialis falunak neveztetik, s mint ilyen bizonyos kiváltságokkal vala felruházva.

Ugyanazon időben Nógrád megyének kapitánya Veresegyháza, és Gödöllő községek jobbágysait ígás marhával robotban akarta Ujvárra szorítani, azonban Hamvay Ferenc mint Gödöllő földesura Pestmegye útján kieszközölte, hogy Gödöllő, mint

¹⁾ Pestmegyei levéltár, Index topographicus. 1, 6.

²⁾ M. kir. kuria levéltára, Grassalkovics elleni per.

³⁾ Pestmegyei levéltár, Index topographicus.

curialis község, ezen a falut semminemű tekintetben nem kötelező kényszermunkának teljesítése alól felmentessék. ¹⁾

Hamvay Ferenc 1667. évben meghalálózván, a gödöllői és a hozzátartozó puszták birtokaira nézve tett végrendeletében úgy intézkedett, hogy özvegye, mint általános örökös, ezen uradalom birtokában háborítlanul maradjon.

Azonban a szadaiak mindezen intézkedés dacára az özvegy gödöllői birtokának határait háborítani kezdték, mely merényletnek az özvegy földessasszony egész erélylyel ellenszegült, férje végrendeletét önigazolása végett az ország palatinusához fölterjesztvén; minek folytán némi támogatásban részesült is ugyan, amennyiben a szadai határháborgatók a jogtisztelet keretébe visszaszorítottak: ²⁾ azonban a per tovább is folyt, míg végre Hamvay Ferenc özvegye örökösök nélkül meghalt.

Báró Verlain budai administrator, — így címeztetik az illető okmányokban, — a Bossányi Lászlótól átvett gödöllői birtokrészét leányának, ki báró Lewhöz ment nőül, nászajándokul adományozta. Báró Lew nemsokára meghalálózván, az özvegy másodizben férjhez ment Tillman Ferdinandhoz. Ezen uton jutott Tillman Ferdinand a gödöllői uradalom egyik részéhez, mely-

¹⁾ Pest megye levéltára, Index topograph.

²⁾ Pest megye levéltára, Index metalis.

nek birtoklása idejében perlekedett gróf Leslie váci püspökkel 1717. évben a Szada és Gödöllő közti határkérdés miatt; Althán Nándor szintén váci püspökkel 1719. évben a papi dézsma megtagadása miatt.¹⁾ Ezen per 1720-ban a váci püspök által ismét megújítatott.)

A törökök kiűzése után grundelari gróf Stahrenberg Tamás aranygyapjas vitéz, alsó és felső Austria főmarschallja, a hatvani uradalom földesura, e környéken szembetűnőleg terjeszkedett. A gödöllői uradalom egyik részében közbirtokossá lett egy királyi adománylevél nyomán. Részét azonban azonnal Tillman Nándornak bérbeadá, mely bérlet Gödöllő község, Besnyő, Babath és Egerszeg pusztáinak egyik részére vonatkozott. De miután Tillman Nándor a gróf irányába vállalt kötelezettségnek, mint perlekedő ember, eleget tenni vonakodott, gróf Stahrenberg kénytelen volt Tillman Nándort a megyénél beperelni és a bérlet birtoktól őtet megfosztani. Az ezen perre vonatkozó ítélet az 1720. évi március hó 14-én tartott pestmegyei közgyűlésen hirdettetett ki.³⁾

Nagyugróci Bossányi Krisztina, előbb Szemere Györgynek, később Szentiványi János-

¹⁾ Pest megye levéltára, Index processuum civilium.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Ugyanott.

nak neje, ki sajátságosan soha férjeinek neveit nem használta, hanem mindig a család születési nevét viselte, Bossányi László bátyja utáni örökösödési jogát érvényre emelendő, Tillman Nándort a királyi táblánál beperelte. A pert báró Lew-, illetőleg báró Verlainmnál kezdette, és minden gödöllői birtokos ellen vitte, bebizonyítván, miszerint báró Verlainm e birtokot Bossányi Lászlótól önkényüleg, jogtalanul elfoglalta, s törvénytelenül bírta, s leányának jogi érvény nélkül adományozta. Bossányi Krisztina perét megnyerte, a megnyert gödöllői birtok jogérvényes birtoklásába magát bevezettette. A reá nézve oly kedvező ítélet 1670. évi szeptember hó 28-án tartott pestmegyei közgyűlésen hirdettetett ki. ¹⁾

Nagy-ugróci Bossányi Krisztina Gödöllőnek és a hozzá tartozó Besnyő, Babath és Egerszegh pusztáinak 56 évig szakadatlanul tartó földesasszonya vala; de nem mindig kizárólagos joggal; mert a mint láttuk majd grundelari gróf Stahrenberg Tamással, majd ismét Tillman Nándorral közösen. Sőt a gróf Forgácsok is, kiknek I. Leopold az örökösök nélkül elhalt Hamvayak minden magyarországi birtokát adományozta, 1670. évben Gödöllőt is el akarták foglalni: azonban Bossányi Krisztina hathatósan ellenszegült, s nem engedte, hogy

---

¹⁾ Pestmegyei levéltár, Index topograph. M. kir. kuria levéltára fasc. 28.

a grófok azt valami szerrel birtokukba ejthessék.¹⁾ Ugy látszik azonban, mintha a Forgács grófok némi kárpótlással elégítették volna ki.

Akármily módon, de annyi bizonyos, hogy Bossányi Krisztina Gödöllőre nézve minden köz-birtokostól megszabadult. A gróf Stahrenberg részét zálogban birt és a kötelezettségének eleget tenni nem bíró Tillman Nándor is Bossányi Krisztina kegyeitől függött; utolsó időben ő volt Gödöllőnek tényleges egyedüli földesasszonya. Mert 1726. évben pert indítván a váci püspökség ellen, Szada, Gödöllő, és a babathi pusztá határainak kérdése miatt,²⁾ csak ő szerepel a peres ügyben.

Nem csak hátrányos, de valóban veszélyes birtokviszonyok között éltek azon idők földesurai. A törökök által elfoglalt vármegyékben a birtokjog nem vala elégséges; mert a török szeszély, kegyelem, vagy zsarnokság, a magánosok árulkodása, vagy boszuállása által előidézett egyoldalú ítéllethozások egyaránt zsibbasztották a földesurak gazdászataiban a buzgóságot. — Budavárának a törököktől Károly lotharingiai herceg által 1686. évi szeptember hó 2-án hősiesen véghez vitt visszafoglalása után nem csak hogy nem lehet ezen, a hazát mélyen sülyesztő bajon rögtön segíteni hanem kezdetben a zürzavar még fokozódott is:

¹⁾ Kir. kuria levéltára 130. 9.

²⁾ Pest megye levéltára, Index processuum civilium.

a mennyiben a törökök elől menekült, vagy azok által elkergetett földesurak, vagy kisebb rendű földbirtokosok a törököktől megszábadított várme-
gyékbe visszatérvén, távollétük alatt másoknak adományozott birtokukat visszakövetelték; mások a törökök által megnyirbált birtokhatárokat szabályozni, mások ismét a szomszédok kapzsisága által jogtalanul elidegenített különféle élvezményeket rendbe hozni siettek. Ezek és más hasonló természetű, nem csekély fontosságú ügyek oly zavart okoztak az országban, hogy a III. Károly király által Pozsonyban 1722. évben összehívott országgyűlésen összegyülekezett Karok és Rendek egyéb bölcs intézkedés mellett elkerülhetlen szükségességnek ismerték, egy *neo-aquistica commissio*-nak, vagy vizsgáló bizottságnak a szentesített törvény értelmében való kiküldetését, mely előtt minden megidézett földesur köteleztetett kimutatni a jogcimet, melynek erejénél fogva földbirtokát bírja. És a ki nem tudta azt kimutatni, birtokát elveszté. Az így lefoglalt és törvényes örökösök nélkül maradt földbirtok a kincstárra szállott át.

E *neo-aquistica commissio* határozottan döntő befolyást gyakorolt Gedellőre; mondhatni: ezen időszak Gedellőnek ujjaszületési korszakát képezé.

Eddig Gedellő, mint kuriális falú ugyan, de mindamellett oly jelentéktelen község minőségében tűnik föl, hogy valóságos primitív állapotú szé-
génységet árulhatott el. Házainak falai font vesz-

szöböl állottak, melyek mint fecskefészkek sárral vastagon körültapasztva valának, szalmatetőinek mester-gerendái szelemen ágason nyugodtak, kuriális urasági épülete a jelenlegi vendégfogadó helyiségén állott a futó homok miatt majd nem járhatlan országut mentében. A falu huzódott az alvégi koresmától, az alvég hosszában a hidvég-, Burgundia-, cigány-soron át a szőlőutcaig; a reformált evangélikusok kisdud temploma állott a jelenlegi királyi várkastély templomának helyén, melyet az említettek a háborus időkben elpusztított katolikus kápolna romjaira építettek.¹⁾

1702. évben volt 72 jobbágya, lakosai kizárólag magyarok voltak.²⁾ Az ami mégis vonzó és szép volt Gödöllőn, nem volt sem sokféleképen váltakozó uraságainak, sem lakóinak érdeme, hanem egyedül a kegyes teremtménye, ki a vidéket regényes fekvéssel, dús erdőkkel, egészséges levegővel áldotta meg. A nagy erdőségekben a méhek vadon és gazdagon tenyészték, s a lakóknak ősszel fáradtság nélkül összeszedett elegendő mézet nyújtottak.³⁾

A neo-aquistica commissionak elnöke, Grassalkovics Antal e hivataloskodásának fonalán Gedellőre jutott.

Mivel Grassalkovics Antal Horváth Mihályt

¹⁾ Issaszeghi plébánia évkönyve.

²⁾ Pestmegyei levéltár.

³⁾ Korabinszky, Almanach von Ungarn. 1778.

a neo-aquistica előtt hathatósan védelmezte, ez hála jeléül Grassalkovicsnak Pest megyébe kebeleztet Zsidó községét ajándékkul adá,¹⁾ amely község a nagy és híres gedellői uradalomnak alapját képezte.

Grassalkovics Antal Bossányi Krisztinát is a neo-aquistica commissio elébe idéztette, hihetőleg azért, mivel gedellői uradalmába a török uralom alatt vezettetett be. Bossányi Krisztina e vizsgálaton szerencsésen keresztül esett; de nem egészen tisztán, minden utóhatás nélkül. Ugyanis Bossányi Krisztina Gedellőnek azon részét, melyet gróf Stahrenberg Tillman Nándornak elzálogosított volt, s melyre Bossányi Krisztina mindig igényt tartott, Tillman Nándorral együtt eladták Grassalkovics Antalnak 6812 forintért.²⁾ Mit Stahrenberg megtudván, berepelte mind a kettőjüket. Az ügy Soprony megyébe kebeleztet Locsód faluba rendezett közös összejövetelen úgy döntetett el, hogy Grassalkovics Antal a megvett birtokrészt megtartotta.³⁾ Ezen vevés által tette Grassalkovics Antal az első lépést a gedellői uradalomba.

Ugylátszik Grassalkovics Antal komolyan föltette magában, hogy a kies vidékű gödöllői uradalmat sajátjává teszi, és benne nagy uri kényel-

¹⁾ M. kir. kuria levéltára fasc. 28, 675. sz.

²⁾ M. kir. kúria levéltára fasc. 28. Zsidón 1723. évben kiállított szerződés szerint.

³⁾ Ugyanazon csomag.

mes nyári lakot építtet magának. E tervét biztosan kiszámított módon vitte véghez. Bossányi Krisztina már igen koros hölgy volt, kit az akkori viszonyok között jobbra balra könnyen hajlíthatott, a neo-aquistica paizsával. De szerencséjére Bossányi Krisztina meg is halt; az ötet követő négy örökös, miután gróf Stahrenberg gödöllői birtokrészét Tillman Nándor és Bossányi Krisztina utján már megvéve birta, könnyen reá birható vala saját részök eladására: annál is inkább, mert Grassalkovics ezen örökösök némelyikének hosszú időre pénzt adott e birtokrész zálogára, mit az illető fizetni nem bírván, később közbirtokosi jogát eladta. Így 1737. évi december 9-én Kis-Vezekényben kiállított szerződés szerint Bossányi Miklós, Bossányi Krisztina unokája Grassalkovics Antaltól fölvelt 1500 frtot 20 évi törlesztésre. Mit Bossányi Miklós nem csak nem törlesztett, hanem annyira eladósodott, hogy az 1748. évi január 15-én Pesten kiállított szerződés szerint még 8000 frt ráfizetés mellett az egész gödöllői birtokrésze Grassalkovics Antal nevére iratott át. ¹⁾

Bossányi Gáspár, Bossányi Krisztina fia anyjától örökölt gedellői birtokrészét 1743. évi március hó 30-án Bécsben kiállított szerződés szerint Grassalkovics Antalnak örökáron eladta. ²⁾

¹⁾ Magyar kir. kuria levéltára, 10. 154.

²⁾ Ugyanott.

Berényi Mária Klára Nagy-Szombatban 1743. évi november 4-én kiállított adásvevési szerződés szerint a reá örökösödésileg esett quartalis részét 30 ezer forintért eladta Grassalkovics Antalnak, már azért is, mivel a többi testvér-örökösök is az őket megillető részeket már eladták, és mivel Grassalkovics Antal a neo aquistica körül a Berényi családnak már különben is szives szolgálatokat tett. ¹⁾

Báró Bossányi Lászlótól, 1748. évi január 15-én Pesten kiállított szerződés erejénél fogva, megvette az őt megillető birtokrészt 15,000 forintért. ²⁾

Grassalkovics Antal 1749. évben minden Bossányi-utódot kielégítve, az egész gedellői uradalmat átvevé, azonban úgy látszik, nem egészen kifogástalan eljárással; legalább Bossányi Julianna, Gróf Révay János neje 1759. április 30-kán az esztergami fő-székeskáptalanhoz benyújtott protestatio alapján az ő örökösödési jogát birói uton érvényre emelni akará; azonban eredménytelenül. E pert 1773-ik évben az alapító gróf halála után ismét megújítá özvegy Klobusiczky Teréz és II. Grassalkovics Antal ellen; de másod ízben is elveszté.

Mielőtt Grassalkovics Antal Gedellőt birtokába vette, már földesura volt Kerepes, Issa-

¹⁾ Magyar kir. kuria levéltára 10. 154.

²⁾ Ugyanott.

szegh, Csik-Tarcsa, Zsidó, Csömör, Ecsér és Soroksár községeknek, melyek számára a patronatusi jogot Bécsben 1733. évi december 6-án kiállított királyi adománylevél erejénél fogva nyerte.¹⁾ Miből önkényt következik, miszerint Gödöllőt akkor tűzé uradalma főpontjául, leendő lakásául, midőn komoly fontolgatás folytán meggyőződött, hogy terjedelmes uradalmi között sok tekintetnél fogva Gödöllő legkiválóbban kínálkozik a residentialis hely megalapítására.

Miután Grassalkovics Antal gróf Gödöllőnek valóságos alapítója, kinek e mezőváros mindenét, a mije vagyon, köszönheti; megérdemli, hogy nekie s családja emlékének kegyeletes figyelmet szenteljünk, illetőleg e fényes család épen százados történelmével behatóbban foglalkozzunk, hogy a mezőváros történelmére vonatkozó napi események kutfői annál tisztábban deríttessenek ki.

A Grassalkovics-család a múlt század elején mint a semmiségből hirtelen kiemelkedő s nagy fénytől köryezett valami bolygó-csillag az ég boltozatján szembeszökőleg feltűnt és három nemzetiségen át az élet pezsgő jeleneinek tömkelégében ismét hirtelen eltűnt, nyom nélkül elenyészett.

Azok, kik a Grassalkovics család irányában gyengéd kegyelettel viseltetnek, nagyobbyszerű ősök-

---

¹⁾ M. kir. kincstári levéltár, Liber regius, Tomus 20.

től akarják azt leszármaztatni, különösen azon Krisakov családból, melynek egyik jelentékeny tagja Krisakov Gergely, Zsigmond király korában 1405. évben Temes- és Zala megyében élt,¹⁾ és nem csak a békeséget és rendet megalapítani ohajtó király által négyszer összehívott országgyűlésen érdemlegesen szerepelt, hanem az 1410. évi velencei hadjáratban a királyt hathatósan támogatta.²⁾ Mások horvát családból származottnak állítják őt.

Akár honnan veszi eredetét, annyi bizonyos, hogy e családnév, mint magányos, oldalági rokonság nélküli fényes név, amely hirtelen feltűnt, époly hirtelen el is enyészett.

Az első Grassalkovics Antal született Nyitra megyében Ürményben 1693. évi március hó 6-án, szegény, de nemes szülőktől. Már gyermek korában három fő nemes tulajdonságánál fogva feltűnt: mély vallásossága, a lélekneumesítő szép művészetek szeretete, és a jogi tudományokhoz való hajlama voltak kiváló tulajdonai, melyek később a férfit kortársai fölébe emelték.

Akademiai jogtudományait Pécsen tanulmányozta, s mint szegény magára hagyatott deák a szent ferencrendű zárdában nyert táplálást. Észrevevén t. i. a szegény franciskánusok a nagyra törekvő szegény tanuló szorgalmát és szép ész-

¹⁾ Nagy Iván, Magyarország családai címekkel.

²⁾ Horváth Mihály, Magyarok története.

beli tehetségeit, céljának kivitelében őt hathatósan támogatták. Kezdetben csak a zárdá bejárásánál naponként megjelenni szokott jusculánsokkal együtt vette át a magával hozott kettős bögrébe a zárdabeliektől megmaradott és nékie nyújtott ételt, később már bejárhatott a zárdába, ahol a nékie szánt ebédet megehette, a maradékot pedig vacsorára szokásos bögréjében haza hordozgatta. Senki sem gondolta akkor, hogy e sovány étel mellett egy leendő dús gazdag gróf neveltetik.

Midőn Mária Terézia nagy emlékü királyné őt 1751. évben meglátogatta, szegénységének emlékeül, és szerénységének jeléül azon három cserépedényt megmutatta ő cs. apostoli kir. Feliségének, melyekben ételét a pécsi szent ferenc-rendüektől lakására hordozgatta. ¹⁾

A szerencse őt valósággal karjára vette, bámulandó sebességgel rangról rangra, méltóságról méltóságra emelve s dús gazdag életviszonyok közé sodorva.

Elvégezvén Pécssett iskoláit, Nyitra megyében kezdé nyilvános életének pályafutását, hol igen szűkkörüleg érezte magát. Terjedelmes jogi képzettségének tágasabb tért keresendő, elhagyta szülőföldjét, lakását Pestre tette át s ott ügyvédi irodát nyitott. Hogy pedig a közfigyelmet

¹⁾ Nagy Iván, Magyarország családai címerekkel.

annál szembetűnőbben magára vonja, firmájában egészen tüntetőleg vallotta, hogy ügyvédi irodáját leginkább a kath. jogi ügyek védelmezésére nyitotta, s ezen értelemben a püspökök, káptalanok, kath. alapítványi jószágigazgatók és kath. gazdag családokhoz programm-leveleket küldött szét.¹⁾ Ezen fellépése az akkori vallásos kérdések forrongásteljes vitatása és szellőztetése közepett különféleképen magyaráztatott és ítéltetett meg ugyan; de Grassalkovics Antal ügyvéd célját érte, mert a közbeszéd tárgyává lett. Sokan e cimmél fogva őt felkeresték, mély jogi tudományát bámulták, hirnevét széthordották annyira, hogy 22 éves korában, fiatalságának dacára, az ügyvédi világban bámulatos tekintélyt vívott ki magának. 23 éves korában 1716. évben Budán már kincstári ügyész volt. Ezen állomásról magának a legmagasabb polcokra utat nyitott. Kitartó és ernyedetlen munkássága, mély jogi tudománya s egyéb szép tehetségekkel párosult finom tapintata folytán mindenféle állami magas hivatalokra, mint nélkülözhetlen, kerestetett. 1720. évben a királyi ügyek igazgatójává, s 1722. évben III. Károly király által a neo-aquistica commissionak elnökévé neveztetett ki.

Ezen időtől fogva a Fortuna bőségszaruja egész teljével dőlt reá. A vizsgáló bizottság eré-

¹⁾ Besnyői zárda évkönyve.

lyes eljárása folytán kitünt, miszerint igen sok birtok a török uralom alatt idegen kézre került és jogtalanul elidegenített. Az ilyen mint gazdátlan az állami kincstárra esett. A bizottság elnöke e rendezést úgy intézte, hogy a kincstárra esendő birtokból nékie is bőven kijutott. Az issaszeghi plébánia évkönyve mondja, miszerint „e községet 1734. évben Verlaím budai várparancsnok utódaitól vette, mily uton és módon, nem szükséges fürkészní.“ A mig fenvolt, adásvevési szerződéseiből, és az arra vonatkozó okmányokból kitünt, miszerint minden birtokát kész pénzért vagy lefizetés fejében vette meg. Egyedül a világosvári uradalom volt királyi adományu birtok, melyet, miután e címen ezt sem akarta birni, a bajai uradalommal cserélt fel.

1722. évben először nősült, Lang Erzsébetet, Bajtay István, Pest megye volt alispányának özvegyét vevén nőül. Ezen özvegynek volt első férjétől egy fia Bajtay Antal, ki a kegyesrendűek szerzetében először mint rendes tanár, később mint a pécsi főiskolának tanára, majd mostoha apja a gróf befolyása folytán a kegyesrendűek provinciaalisa volt, s végre erdélyi püspöknek neveztetett ki.

Grassalkovics Antal első nejével egyetlen leánygyermeket nemzett, Zsuzsannát, ki Beleznay János tábornokhoz ment nőül. Hét évi házassági boldogságát a halál megzavarta, mert neje 1729.

évben meghalt. 1731. évben királyi személynöknek neveztetett ki. Mint kir. personalis igen tisztelt és befolyásos állást foglalt el az országban. Ezen évben gróf Klobusiczky Krisztina urhölgygyel második házasságra lépett, kivel hat gyermeket nemzett: Franciskát, ki gróf Draskovics Jánoshoz ment nőül; Antalt, utódját, ki herceg Eszterházy Máriával nősült; Anna Máriát, ki gróf Haller József nejévé lett; Klárát, kit gróf Eszterházy Gábor vett el; Erzsébetet gróf Eszterházy Ferencné, és és Terézt, gróf Forgács Gábornét. ¹⁾ A besnyői zárda évkönyve említést tesz Ignácról is, ki gyenge csecsemős korában elhalt; és talán azért nem fordul elő a nemzetség fáján.

1731. évi május 26. Laxenburgban kiállított diplománál fogva bárói rangra emeltetett nem csak a szép tulajdonok, hanem a királyi kamratanácsnoki munkássága és a királyi jogügyi szolgálatok által szerzett érdemeinél fogva. Ezek a kinevezési királyi diploma szavai. Bárói cimere volt, zöld mezőn ülő hattyu, mely torkán keresztül szegzett nyilat hordott. ²⁾ Innen talán megfejtethető azon kegyelet, melylyel a három nemzetségu Grassalkovics-család a hattyúk iránt viseltetett, azokat az alsó kerti kettős tóban nagy gonddal, és mennyiségben ápolva, s melyeket

¹⁾ Nagy Iván, Magyarország családai címerekkel.

²⁾ Issaszeghi plébánia évkönyve.

mai napig is, bár többé nem oly nagy számban, fentartanak.

Minthogy gróf Klobusiczky Krisztina bárói férjét minden évben uj szülöttel megajándékozá, ez által annyira kimerült, hogy boldog házasságának 7-ik évében 1738. évben jobb létre szenderült, mely gyászeset kedélyére oly busítólag hatott, hogy feltette magában, miszerint ez életben többé senkivel házasságra lépni nem fog.¹⁾ Talán meg is tartotta volna ezen erős elhatározását, ha néhány esztendő múlva sógorasszonya, Klobusiczky Teréz, gróf Forgácsné meg nem özvegyül. Ennek özvegyi állapotja megingatta az erős föltételü grófot elhatározásában. Akár azon tekintetből, hogy apró gyermekei különös ragaszkodással viseltettek gyengéd nagynénjük irányában, akár egyéni vonzalmánál fogva, a római pápához fordult a házasságot bontó első foku házassági akadály felmentése tekintetéből, minek megnyerése folytán harmadik házasságra lépett emlitem Klobusiczky Teréz sógorasszonyával, kivel egyetlen gyermeket sem nemzett.

Meg kellett volna emlitenem, hogy még második nejének életében 1744. évi május hó 5-én legkegyelmesebben kiállított diplománál fogva Mária Terézia királyné a bárók sorából grófi rangra emelte őt, mint az ország főékességét —

¹⁾ Issaszeghi plébánia évkönyve.

diadema, — így nevezi őt a kinevezési diploma, — azon összehalmazott érdemeinél fogva, melyeket az osztrák ház és az uralkodó iránti hűség, nemkülönb az országos közjó körül szerzett. Mint gróf gyaraki előnevet vett föl, Nyitra megyébe kebelezett Gyarak faluról. ¹⁾

Más férfiú e dicsóséggel és működési körével talán teljesen megelégedett volna, gróf Grassalkovics még tovább is méltóságról méltóságra emelkedik. 1748-ban kir. kincstári elnök 5000 frt fizetéssel, 1751. koronaőr, valóságos belső titkos tanácsos, Nógrád megye főispánya, majd királyi főlovászmesternek neveztetik ki.

Midőn terjedelmes birtokait már egészen rendbe hozta, pallos-jogért folyamodott Mária Terézia királyné ő Felségéhez, melyet valóban meg is nyert. Bécsben 1762. évi szeptember 24-én kiállított királyi adománylevél erejénél fogva, a jogot kiterjesztve mindenféle büntényekre. ²⁾

Gyaraki gróf Grassalkovics Antal Gödöllőnek 18 éves földes ura, megismervén Gödöllőnek határát, lovaglásra alkalmas homoktalaját, a környező terjedelmes erdőségek rengetegjeiben találtató szarvas vadak sokaságát, 1744. évben, életének 50-ik évében elhatározta magában, jöllehet Kom-

---

¹⁾ Pestmegyei levéltár.

²⁾ M. kir. kincstár levéltára, Liber Reg. t. 25.

játhín már szép nyári laka volt, hogy Gödöllőn nagy úrhoz illő állandó kastélyt épített. ¹⁾

Minthogy a régi kuriális épület helyisége nem vala alkalmas valami nagyobb szerű terv kivitelére, egészen új, különálló helyet választott magának a várkastély és az angol kert elhelyezésére. A jelenleginél helyesbet nem is találhatott volna; először mert a kastély helyiségének lejtőségénél fogva a kastély némi váralakot nyerhetett; másodszor mert az alsó park erdőbe végződhetett. A terv elkészült s nagyszerű volt; útjában állott némileg mégis a temető déli szélén álló reformatus templom, melynek helyiségére a tervezett vártemplomnak kellett vala jönnie. Midőn a kastély homlokzata kettős oldal-szárnnyal majd készen volt, 1746. évben, a reformatusok régi kisszerű imaházát elfoglalta, s ehelyett azon telket adományozta nekik, melyen a jelenlegi templomjok áll; az építéshez szükséges kővel és mészszel saját költségén látta el őket s ezenfelül 100 tallérral készpénzben járult az építéshez; a szomszéd reformatus földesurakat pedig hathatósan lelkesíttette gedellői hitsorsosaik ebbeli vallásos vállalkozásának gyámolítására. ²⁾ Tehát a várkastélytemplom és a reformatusok temploma ugyanazon egy időben építtettek. A várkastély temploma, mely egyszerű smind plébániai templomul is szolgál, az akkori

¹⁾ Gödöllői plébánia Visitatio Canonica, 1838. 4. l.

²⁾ Gödöllői és issaszeghi, plébániák évkönyvei.

katholikus hívők számarányához képest 1750. évben teljes diszében készen állott, és Althán Károly bari érsek, és váci püspök által ünnepélyesen consecráltatott.

Azon a téren, mely a királyi kert kapujától kezdve a rácsozat-kerítés mentében a templom, lelkészilak, iskola és a pesti országot közt üresen áll, hajdanában temető vala; mi későbbi időkben bebizonyult az által is, mivel a budapesti országot mentében ásott árkokból emberi csontvázakat emeltek ki.

Most következik a budai várnak romjaiból való fölépítése. Ugyanis Mária Terézia felséges királyné, hogy a nemzet rokonszenvét annál nagyobb mértékben magának lekösse, 1749. évben kegyesen elhatározta, a IV. Béla király által felépített, Nagy Lajos által megnagyobbított, Zsigmond király által új épületekkel megtágított, Mátyás király által fejedelmi fényre emelt, Károly lotharingiai herceg által a töröktől hőiesen visszafoglalt, több mint félszázadon át mégis romokban hevert budai királyi palotát romjaiból kiemelni és a nemzet legnagyobb örömére újra kiépíttetni.

Ezen építés vezetését gyaraki gróf Grassalkovics Antalra, a haza közügyeinek vezetése végett született férfiúra bízta, — és a legszerencsésebb választással, mert a gróf fáradhatlan ügyekezete mellett a várpalota romjaiból fejedelmi diszében

gyorsan felemelkedék, a nemzet kifejezhetlen öröme és a halhatatlan Mária Terézia maradandó dicső emlékére. ¹⁾

Minekelőtte e monumentalis műnek építése elkezdődött volna, gróf Pálffy az ország palatinusa lelkesítő leveleket küldött a vármegyékhez és a városokhoz, önkénytes adakozásra híván föl a magányosok bőkezűségét is. Miután annak várt eredménye lett, 1749. évi május 13-án Mária Terézia kegyes királynő neve napján az alapkövet letette Althan Károly váci püspök, gróf Grassalkovics Antal magyar királyi kamara elnöke és a magyar nemesség nagy sokasságának jelenlétében, lelkes beszédet tartván a grófnak első nejétől származott, bárói méltóságra emelt és erdélyi püspökké lett mostoha fia, Bajthay Antal. ²⁾

Ezek nyomán igen könnyen megfejtethető, miért esik össze a gödöllői várkastély építése a budai vár palotáéval; csak hogy a hagyomány hibásan hozza le a feltevést, mintha a budai várpalota építése adott volna lételt a gödöllői várkastélynak; miután a gödöllői építkezés 5 évvel előbb kezdetett meg, mint a budavári. De a zenész folyosó, fürdő, üvegház, cardinalis folyosó, színház, sörcsarnok és a lovarda egyéb épüle-

¹⁾ Palma, Notitia rerum hungaricarum, 1775. t. 3. 502.

²⁾ Palma, Notitia rerum hung. III. köt. 503. l.

teivel már a budai várpalota építésének idejére esik.

Az 1780. évben kiadott Vindisch-féle földrajzban mondatik: „Gödöllő fölötté szép tájékon fekszik; a megboldogult kamaraelnök gróf Grassalkovics a legszebb helyek egyikévé varázsolta át. A legujabb izlés szerint tervezett várídomu kéjpalota igen drágán építettett.”

A nemes gróf nem is sejtette, hogy gondviselészerűleg ő vala kiküldve, a magyar nemzet dicsően urolkodó Felséges királyainak számára két palotát építeni az egyiket nyári, a másikat pedig téli lakásul.

Ezen országos nevezetességű épület valóban megérdemli, hogy annak egyes alkatrészei, amint eredetileg létrehozva és használva valának, és amint 1868. évben a m. kir. pénzügyministerium által a legmagasb királyi udvar igényeihez képest módosítottak, előtüntessenek. A várkastély első rangu nevezetességei közé sorozandó a diszterem, mely a kapu fölötti kiálló homlokzatnak három magas ablak és az erkély szélességét foglalja el; két emeletre felmagasló, fehérre márványozott falai drágán aranyozvák; kettős szárnyu főbejárása fölött pedig ismét kettős kisebb ajtó nyílik egy mezzanin idomu kis szobából, melyben a grófi és hercegi időkben a házi zenészek lakomák vagy házi tánmulatságok alkalmával zenéltek. — E teremből jobbra és balra a lak-

osztályok termei nyílnak. És pedig jobbra lakott a gróf és a hercegek, közvetlenül mellettök voltak elhelyezve a szolgálattevő cselédek és a házi tisztek. E termek között van Mária Terézia szobája, mely így neveztetett el azért, mivel Mária Terézia dicső emlékü magyar királyné ő Felsége 1751. évi szeptember hóban, a Pest alatt Rákos mezején tartott katonai hadgyakorlatok meg szemlézése után, Gödöllőre átrándulván kegyeskedett néhány napig ezen veres márvány és gazdagon aranyozott falu, Mária Terézia életnagyságu arcképével ellátott szobában lakni.¹⁾ Örkényi Ferenczy József állítja, miszerint gróf Grassalkovics Antal ezen ünnepélyre a Kerepestől Gödöllőig tartó jegenyékből álló fasort úgy kivilágította, hogy minden fán egy lámpa volt alkalmazva, és a Felséges királyné este a kivilágított fasor között a gróf saját útján kocsizott.²⁾ E topolyból néhány még fenmaradt, elvitázhatlan tanubizonyságául a hirneves dolgok mulandóságának.

E termeket jelenleg a felséges császárné és királyné Erzsébet legkegyelmesb Fejedelemaszzony lakja. A beosztásban azon módosítás történt, hogy a Mária Terézia szobájából egy vaslépcső levezet azon három csinos alsó terembe, mely a verandán keresztül a kis kerttel összeköttetésben áll, s mely

¹⁾ Nagy Iván, Magyarország családai címerekkel.

²⁾ Pest, Pilis és Solt vármegyék repertoriuma 1848

a felséges királyné legmagasb kívánságára így rendeztetett be.

A diszteremből balra eső, vagyis éjszakszárnyi termeket lakta a grófnő és a hercegaszszonyok, jelenleg pedig ő császári s apostoli királyi Felségének a királynak szolgálnak lakosztályul. A kettős sarokszoza kényelmes előcsarnokkal mindig a különféleképen váltakozó magas uraságok társalkodónőinek lakosztálya vala. Jelenleg Ő Felsége a királyné egyik királyi udvari hölgyének, gróf Festetics Mária királyi udvarhölgynek lakásául szolgál.

E termekkel szoros összeköttetésben áll az oratorium, illetőleg a templom. Egy előcsarnokon és előszobán át az emeleten kényelmesen bejuthatni a templom végén félkörben épített oratoriumba, melynek hátulsó falába beillesztve vala az alapító gróf életnagyságu arcképe azon kandalló fölött, mely az imahelyiség fütése tekintetéből igen izletesen volt elhelyezve. Az arckép jobb és balfelén sajtóságon a grófi könyvtár állott, melynek ugyis csak üres szekrényei az 1867. évi átalakításkor eltávolítottak; az üres fal papírszönyeggel bevonatott. Az ezelőtt veres selyemmel bevont fehér fāju székek, a félkörű imazsálmolylyal együtt jelenleg vörös bársonnyal vannak bevonva. Ezen oratoriumból igen kényelmes lépcső vezet le a templomba, mely nem csak a királyi várkastély temploma, hanem az 1838. évi

julius 4-én kötött canonica visitationalis szerződés szerint a gödöllői kath. hívek plébánia-egyháza is.

Ezen, a közfigyelmet minden tekintetben magára vonzó, kisded templom román stílusban épült, faloszlopokban végződő ívezetekkel; belső hossza 15° 4', szélessége 7° 3'. Nep. sz. János tiszteletére lett felszentelve. Öt, csinnal és izléssel kiállított, oltár van benne, melyekhez Olaszországban készültek a képek.

A templom főbb nevezetességei a következők: 1-ör. A főoltáron áll 1 öl magas, tekenősbéka-csonttal és ezüst lemezekkel bevont, s renaissance stílusban előállított tabernaculum, mely a 17. század második felében Eleonora, III. Ferdinánd király harmadik nejének, s azon időbeni özvegyének legmagasb rendeletére Bambergben készült az ő saját házi kápolnája számára 15,000 rheusi forintért. Az özvegy fejedelemasszony azonban 1686. évben jobb létre szenderült, a megrendelt, s drága kövekkel gazdagon feldisztett mesterműnek mondható tabernaculumot a művésztől nem volt többé ki átvegye; míg végre a művész is meghalálózván, örökösei az előbb kiszedett drága köveket külön árusíták el, a kövek helyeit pedig ezüst lemezekkel befödve, a 6000 frtra leszállított, de azért mégis mestermű értékével bíró tabernaculumot gróf Grassalkovics Antalnak adták el, ki azt 1771. évben a mária-besnyői tem-

plom lauretomi oltárán helyezé el.¹⁾ Ott állott az egész 1783. évig, a midőn azt II. Grassalkovics Antal, a herceg, a besnyői templomból elhozatta, s a várkastély templomának főoltárán helyeztette el, helyébe pedig Mária-Besnyőnek ezüstműből készült új tabernaculumot adott.²⁾

A külföldről drága pénzen hozatott fekete hamvas színű márvány oltár ugyanoly színű, jó niai sugár, arany kapitellájú, oszlopon merészen nyugvó mennyezet alatt áll, jelvényezve azon négy oszlopot, mely Salamon templomában az áldozattétel helyiségéül szolgált, s mely a templomba belépőre sajáttságosan magasztos benyomást okoz. Nepomuki sz. János, a templom védszentjének, képe fölött e felírás áll, mely a kath. dogmát teljes értelemben kifejezi:

Nulli Sanctorum,
Sed Domino Sanctorum,
In memoriam Sanctorum
Exstruimus Altaria.

vagyis:

Nem a szenteknek,
Hanem a szentek Istenének
A szentek tiszteletére
Emelünk oltárokat.

Továbbá érdekes a római bambino idomára készített, kisdud Jézuska, melyet IX. Pius pápa ő szentsége 1868. évben Mária nápolyi királyné

¹⁾ Gödöllői visitatio canonica.

²⁾ Ugyanaz.

által ő császári apostoli királyi Felségének, Erzsébet Fejedelemasszonynak bevett római szokás szerint küldött azon alkalomra, midőn Mária Valeria, a fenséges Főhercegasszony, Budán született. Királyné ő Felsége pedig ezen, a kis Főhercegasszonyra vonatkozó történelmi bambinót a gödöllői várkastélytemplomban tétette le megőrzés végett; nemkülönben azon diszes zászlót is, melyet a pesti önkénytes diszcsoapat ő császári apostoli királyi Felségeik koronázása alkalmával tartott ünnepélyes menetben hordott, és az ünnepély után a felséges Fejedelemasszonynak ajándékolni nyújtani szerencsés lehetett.

Szent Defendens vértanu ereklyéje, mely a szent martyr minden csontjából és üvegbe szedett kevés aludt véréből állva az arra készített oltár alsó részében egy aranyozott és ezüstözött fa kopersóban elhelyezve tartatik és a szent Kallistus-ról nevezett római temetőből kiemeltetve 1750. évben Althán váci püspök útján a római pápa által e diszes templomnak ajándékozott.

Ezen oltár felső részén van egy tengeri kagylókból keleti izléssel készült 3' magas feszület; a jeruzsalemi szent sir templomának mintája; és két széles kagyló relief, melyek egyikén a szent olvasó titkai, a másikon pedig a megváltás jelvénye művészi avatottsággal kiállítva látható. E tárgyakat ő császári apostoli királyi Felsége, I. Ferenc József dicsően uralkodó király 1869. évi

keleti — suezi és szentföldi — legmagasb fejedelmi utazása alkalmával örök fejedelmi emlékül Bethlehemben csináltatta, és a gödöllői vár kastélytemplomnak ajándékozni kegyeskedett. Ily s hasonló legmagasb fejedelmi ajándékban részesült még a budavári és a bécsi burg-kápolna is.

Az oltár melletti faloszlopon vörös bársony alapon függ egy straszburgi rézöntő által művészi ízléssel kiállított 3' 2½'' magas bronzfeszület, mely az 1870. évi porosz-francia háboru alatt ostromlott Straszburg felgyújtott cathedralis templomának lehullott érc fődél-töredékeiből öntetett, és a kiállító művész által ő császári apostoli királyi Felségének ajándékoztatott. A feszület aranyozott keresztjének talapzatján e felirat olvasható: „Fondue avec les debris de la toiture de la Cathedrale de Strassbourg incendiée dans la nuit du 25 Aout 1870.“

Magára vonja a figyelmet az alapító grófnak, az oratoriumba vezető veres márvány ajtó fölé illesztett, igen jól sikerült mozaik arcképe, mely őt magyar diszruhában tünteti elő. A mozaik szürke hamvas alapon van kivive, aranyozott veresszinű márvány kerettel. E valódi remekmű Velencében készült, és állítólag 2,000 frtba került.

Továbbá egy üveggel fedett tartóban elhelyezett viasz gyertya és pálmaág, melyeket XVI. Gergely pápa 1845. évben egy körmenet alkal-

mával kezében hordozott, és római szokás szerint az akkor Rómában tartózkodott Grassalkovics hercegasszonynak, mint legjelesebb külföldi vendégnek emlékül ajándékozott.

Az egyházi diszruhák között legnevezetesebb azon vörös török bársonyból, aranynyal gazdagon himezett misemondó ruha, két csekélyebb értékű dalmaticával -- melyet II. Grassalkovics Antal neje, született Eszterházy Mária hercegnő 1778. évben himzeni és varrni kezdé azon vallásos kegyeletű szándékból, hogy az isteni gondviselés a kitört porosz háborút kegyelmesen megszüntesse. Midőn a béke 1779. évben megkötött, a 2,000 frtra becsült ruha elkészült, abban augusztus 9-én a gödöllői vártemplomban hálaisteniszolgálat tartatott, a Bécsből ezen ünnepélyre lejött Migazzi váci püspök, Garambsi bécsi pápai nuntius, és a porosz követ, nemkülönben egyéb országos nevezetességű férfiak jelenlétében ¹⁾

Nagy figyelmet gerjeszt egyszersmind azon fehér selyem misemondó ruha és aranynyal átszőtt vörös köpeny, melyet ő császári királyi Felsége, Erzsébet Fejedelemasszony, 1870. évben Meranból a gödöllői várkastély temploma számára küldeni kegyeskedett.

E templom sajátos nevezetességei közé so-

---

¹⁾ Gödöllői plébánia évkönyve.

rolandó még az is, hogy benne perselypénz nem szedetik, mivel a templom minden szükségletei a magas és legmagasb kegyuraságok által alapítványilag fedezve vannak. — Az 1838. évben e templom oly lényeges javításon ment keresztül, hogy a repedező boltozat helyébe egészen új építettett, 1870. évben pedig ismét újra festetett, aranyoztatott, és a legmagasb királyi udvar nimbusához megkivántató diszszel helyreállíttatott.

A várkastély udvarában, a templom végében elhelyezett s a főbejárástól jobbra eső négy földszintes szoba volt az úgynevezett s z a r v a s s z o b á k, melyekben igen gazdag szarvasagancs-gyűjtemény volt a falakon alulról fölfelé elhelyezve, chronologikus szaporitási rend szerint, mindegyiken feljegyezve lévén a vadász neve, az elejtés éve, hava és napja. Ezen értékes gyűjtemény az 1848-ki függetlenségi harcban a fékezetlen szenvedély áldozatául esett. Az átalakítás idejében a királyi udvari tisztek lakásaul idomíttatott át.

Közvetlen a templom nyugati oldalához későbbben csatoltatott még egy szárny, melynek emeletében van a várkastélyi s illetőleg a plébánialelkésznek a pesti országot felőli, külön bejáratu lakása, mely 4 kisdéd szobából, kis konyhából, cseledésszobából és egy fakamrából áll. E lakásba a két kapucinus atya 1795. augusztus hó 10-én tétetett át azon, a német-soron fekvő 353-ik számú házból, melyet özvegy Klobusiczky Teréz grófné

a helyi lelkészek számára igen kényelmesen be-
rendeztetett, s mely majdnem 30 évig a lelkészeknek
békés lakásul szolgált. E lakásra nézve már 1795.
évben kimondatott, hogy kies, de nem kényelmes.

E szárnynak további emeletében volt a „mu-
z s i k u s - g a n g“-nak nevezett hosszú sora azon
apró szobáskákknak, melyeknek mindegyikében,
külön-külön egy zenész lakott, kik egy e célra
szolgáló tágas teremben magukat a délelőtti órákban
rendesen gyakorolták. E házi zenészek zenéltek a
szini előadások alkalmával a szinpad és közönség
közötti téren, a diszterem erkélyén vendégségek s
kisebb-nagyobb ünnepélyek alkalmával, a tem-
plomban isteni szolgálatok alatt s nyári estéken
a kertben. Az esti zenéknél a hercegi család főuri
vendégei a virágokkal kitűnő izléssel feldiszitett,
felülről pedig színes vászon ponyvával befödött
kettős erkélyen voltak, melyek a főbejáratí lépcsőzet
jobb és baloldalán igen szép kilátást is nyújtának
a kertre. E két erkélyen valóban volt valami ke-
leties báj, különösen a jobboldaliban, mely a grófnő
és hercegasszonyok lakosztályával közvetlen össze-
kötötésbe hozva kis virágos kertet képezett.

E szárny földszintjén közvetlen a templom
sekrestyéje melletti helyiségen állott egy kisebb-
szerű virágház, mely egy üvegfal és egy másik
kettős ajtaju kőfal által választatott el a fürdő-
től. E fürdő nagyszerű, szép veres márvány la-
pokból összeállított s 2—4 egyén kényelmes befo-

gadására elégséges bassinból állott, kettős sárgaréz csappal, melyek egyikén meleg, másikán pedig hideg víz folyt be, azon kettős 10—10 akós réz katlanból, melyek a mellette lévő konyhában ugy voltak felállítva, hogy az egyik kényelmesen melegíthetett. A fürdő alján volt egy fa csap, melyen a víz leocsátatott azon csatornába, mely a sekrestye alatt az épület másik oldalára kiveszi a vizet. A fürdőtükör jobb és bal oldalán csinos kabinetek voltak, az egyik még külön bejárásul is szolgálhatott. E fürdőben is bizonyos keleti izlés szerepelt: a kinyitott kettős széles ajtó az üveg falon keresztül előtüntette az egész virágházat; a mesterileg festett falakon előállított mythologiai képek elbűvölték a fürdőt, a kényelmes hosszú márvány lépcsők, a falon függő tükrök, a fürdő tükrét környező veres márványlapok tökéletesen elvarázsolták a belépőt. De nagyobb kényelme és előnye az volt, hogy a fürdés után nem kellett azonnal a levegőre kijönni, hanem a fürdővel összeköttetésben álló üvegházban lehetett kihűlni, felüdülni.

E valóban érdekes mű az átalakításkor megsemmisítettett. Az üvegházból gyönyörű vendégszobák és a királyi udvari pénztárnoki lakás, a fürdőből pedig gyógytári helyiség készítettett. Az emeletes muzsikus-gangon pedig kir. udvari házi szolgálk helyeztetnek el.

A s z a r v a s s z o b á k o n belül, a fölép-

csőktől jobbra eső földszinti folyosón lévő szobák a gróf Grassalkovich idejében házi tisztek ebédlőjeül szolgáltak. Ezen szobák egyike kápolna volt, melyben a feltalált mária-besnyői kised szobor tartatott mindaddig, míg a besnyői kápolna építése befejeztetett, és a közhasználatnak átadott. ¹⁾ E szobák későbbi időkben cukrászati helyiségül idomítottak át; a kápolna templomi alakja azonban még most is meghagyatott; mai napig is megvagyon még a boltozaton az isteni gondviselés szeme, mely az egész boltozaton körül lövelő sugaraktól környeztetik; nem különben azon szeg is, melyen az oltár előtti lámpa csüngött. E kápolnában miséztek a házi vendégek, különösen a várkastélyban hosszabb időig tartózkodott három kapucinus atya. Jelenleg az egész helyiség úgy alakítottatott át, hogy ő Felségének egyik tábornok főhadsegédje és két szárnysegéde lakásaul szolgálhat.

A főbejárástól balra eső, vagyis a déli első szárnyban földszint voltak a konyhák elhelyezve, szoros összeköttetésben az ugynevezett sötét folyosóval, melyben a konyhacselédség tartózkodott; fenn pedig az emeleten voltak a vendégszobák, melyekben a gróf kebelbarátai és hivataltársai szállottak; e vendégszobák, részben még a hercegek idejében is megmaradtak eredeti rendelteté-

---

¹⁾ Issaszeghi plébánia évkönyve.

söknél. Az átalakítás alkalmával ezen lakosztály, mint Királyné Ő Felsége lakosztályához legközelebb eső Mária Valeria főhercegasszony lakosztályaul rendeztetett be, a földszinti konyhai helyiségek pedig eltávolítottak, s azokból részint a legmagasb királyi udvar személyzete számára kisebb termek, részint pedig kényelmes szobácskák akiktattak.

A harmadik, déli szárny felső emeletében volt az ugynevezett *Cardinalis-gang*, a gróf kebelbarátja, gróf Migazzi, római cardinalis, bécsi érsek és váci püspök számára építve és berendezve, külön kijárással a Schimmel-udvarba. Gróf Migazzi itt fölötte sokat tartózkodott, minél fogva e lakosztály annyira megtartotta nevét és típusát, hogy a hercegek idejében is itt szállásoltattak be a főpapok, és e folyosó egész a legutolsó időkig *Cardinalis-gang*nak neveztetett. Ezen elegendőleg csinosan épített lakosztály jelenleg ő császári királyi fensége, Rudolf főherceg trónörökös számára vagyon berendezve.

E lakosztály alatt vagyon az ugynevezett mezzanine; mely hajdan a házi tisztek lakosztálya volt, jelenleg pedig a császári királyi udvari kabinet egymást felváltó titkárainak szálló helyiségeül van berendezve.

Ezen épületszárny végében állott a színház egy kerti és egy az alsó folyosóból való bejárással, kettős páholysorral, az egyik a mezzanineből való bejárással a gróf s illetőleg a hercegi csa-

lád, a másik a Cardinalis-gangból való bejárással a házi tiszték számára. Az egész színház oly terjedelmes volt, hogy átalakításkor 15 szoba került ki belőle. A legutolsó időkben is, midőn már a por és szű fölötté megviselte, még igen jó benyomást tettek a nézőre a szép függöny és a virágos színpad. A színpad oly terjedelmes volt, hogy nagy darabok előadására is alkalmas és elég tág volt. A nézők számára földszint voltak berendezve zártszékek, azok mögött pedig rendes ülőhelyek. A színpad és közönség között volt a zenekar. Szóval ezen színház minden szükséges kellékkel el volt látva s kényelemmel és izléssel berendezve. Mily gyakran s hányszor tartattak benne előadások, arról a hagyomány mélyen hallgat; de amennyiben e várkastélyban az élet néha igen mozgalmas és vidor volt, egész az utolsó herceg csőd alá jutásaig, föltehető, hogy erre is nagy gond és sok költség fordított.

A színház déli oldalához, illetőleg a déli szárny végéhez csatolva van a lovarda bel- és kül-bejárással, és egy belső erkélylyel, mely alatt egy nagy kályha van elhelyezve a fűtésre. Belterjedelme: 20 ö. hosszú, 8 ö. széles, 4 ö. és 1' magas; legnevezetesebb előnye pedig abban áll, hogy 2 ö. mélységre a földbe van beépítve, miáltal soha sincs szélnek és hirtelen légváltozásnak kitéve, mi a lovaglóra fölötté előnyös.

A színház és a lovarda szoros összeköttetésben vagyis közvetlen kapcsolatban állott azon sörcsarnokkal, mely a lovarda belerkélyének mentében a színház alatt volt. E csarnok boltozatos ívei erős kőoszlopokon állottak, csinosan kifestve, s két részre osztak, az ugynevezett ivócsarnokra, melyet a falakon elhelyezett lámpák világítottak meg, melybe a bejárás mind a színházból, mind a lovardából csak egy két lépésnyire esett; és a belső csarnokra, melyben a sör tartatott. E sörcsarnokban a sörön kívül természetesen egyéb frissítők is állottak az uraságok és magas vendégeik rendelkezésére.

E valódi remekmű az átalakításkor két pincére osztatott és a királyi várkastély szolgálatai rendelkezésére bocsáttatott.

A színház-, sörcsarnok- és lovardából lehet egy folyosón keresztül néhány lépcsőn emelkedve bejutni a nyeregtartó chinai kis kamrába, onnan pedig a lóistállóba. Ezen kettős istállót a jóniai márvány oszlopokon álló ivezetes magas boltozat, és magasan egymásnak általellenében álló ablakok igen könnyen szellőztethetővé és egészségessé teszik; veres márványból készített kagyló alaku vályúk, minden egyes ló részére elkülönített hely, és egyszerűen kifestett boltozat és falak összhangzatba hozzák az istállókat az épület egyéb részeivel. Ezen istállók fölött vagyon hat szoba a lovászok számára, mely ekből négyben az utolsó

herceg idejében a herceg társalkodója, Mühlbeck kapitány lakott. Az átalakítás alkalmával az istállókon semmi változtatás nem történt, kivéve a kicsinosítást.

Az istállók, lovarda és kastély közötti tér neveztetett Schimmelhofnak azon kőlőről, mely a gróf egyik kedvenc szürke lovának emlékére állítatott föl. E löemlékhez egy anekdota is fűződik. A gróf valahányszor télre Bécsbe utazott, kedves szürke lovát az otthon maradt udvari személyzet illetőleg a tisztség különös figyelmébe ajánlotta, sőt távoztakor azt mondta, hogy aki e szürke paripa elvesztét neki hirül adja, az őt nagyon megszorítja s a gróf kegyét eljátsza. A szürke paripáról időnként jelentést kellett Bécsbe küldeni. A paripa azonban örökéletű még sem lehetett s végre mégis megdöglött. Gödöllőn ez oly rémülést idézett elő a gróf emberei között, hogy nem volt köztök egy sem, ki elég bátorsággal birt volna e hirt a kegyes grófnak tudomására hozni, mindenki félt a kegyvesztéstől. Egy azonban végre mégis találkozott, aki elég merész volt Bécsbe a grófhoz felutazni, s midőn egyetmást a gróf kikérdezett tőle, elkezdé: „Hja a schimmel, a schimmel.“ „Mi, talán beteg?“ kérdé a gróf. „Hja a schimmel, a schimmel!!“ „Megdöglött?“ kérdé újra a gróf. Alig hogy kimondta e szót a gróf, a küldött hirtelen közbevág: „Nem én mondtam, hogy a schimmel megdöglött, maga a gróf ur mondotta; tehát

én a gróf urat sem meg nem szomoríthattam, sem kegyvesztésbe nem eshetem.“

A színház végében elhelyezett gazdasági udvar mögött az angol kertben áll a lövölde, mely a fák sűrű lombjától fedett vörös födelű kis házikóból áll, melynek oszlopos előcsarnokában két lőablak van, egy kis mellék fegyvertöltő szobával; a céltábla 62 ölnyi távolságban áll. E lövölde nem ment semmi változtatáson keresztül.

A kastély tőszomszédságában állott a 3 udvarból álló gazdasági, kasznársági helyiség, és ket-tős udvaru sörház, mely egykor oly nagy mennyiségű és jó zamatu sör előállítására volt berendezve, hogy még a tisztség is deputatum fejében sört kapott, a mint ezt a régi tabellák rovatai bizonyítják. E sörház az idők folyama alatt annyira elhanyagoltatott, hogy a legkésőbbi időkben bérbe sem lehetett adni, mert senkinek sem kellett, miután a főzésre alkalmas víznek hiányával volt. E sörházhoz a gróf terjedelmes hideg pincét építtetett, mely a Felséges Királyné kézikertje alatt szélesen elterül. A sörház két év előtt a cs. kir. udvarmesteri hivatal terve szerint és költségén átalakíttatván, az emeletre eső szobák az udvari lovászok és kocsisok számára rendeztetek be, a földszinti terjedelmes helyiségek pedig raktárakul használtatnak.

Ily kényelemre számítva építé a porból fel-emelkedett gyaraki gróf Grassalkovics Antal a

gödöllői várkastélyt, ösztönszerűleg szemei előtt tartva hercegi utódjainak minden gondolható kényelmét. Szerette is e remekművét. Életének végnapjait, a hosszú küzdelmes munkásság után, e magányában édesen töltötte, hol kebelbarátjai őt oly szívesen felkeresték.

Egy alkalommal Hangay hatvani capucinus atyát, azon időben ismeretes és elmés latin poetát, ki a grófi termekben gyakran meg szokott fordulni, felszólítja a gróf, hogy készítene várkastélyára valami alkalmas verset. A költő így énekelte meg a környék bámult diszét:

Congeries lapidum multis congesta rapinis
Corruet, et raptas alter habebit opes.
Kőhalmaz vétkes rablással gyűjtve rakásra
Összerogy és idegen birja rabolt javait.

E versezet igen sujtólag hatott a gróf nemes kedélyére, mit Hangay észrevevén, gúnyversét azonnal következőleg módosította :

Congeries lapidum multo congesta labore
Nec ruet, nec istas alter habebit opes.
Kőhalmaz sok fáradtsággal gyűjtve rakásra
Megmarad és idegen nem lesz a birtokosa.

Hangay a grófi udvarnál mégis csak kegyvesztetté lett; azonban az utókor, melyhez e gúnyvers hagyományilag lejutott, látta, hogy Hangay látnoki szellemben beszélt; mert a várkastély terjedelmes uradalmaival együtt sok viszonyosság után nem csak idegen, de ideiglenesen

még külföldi bankárkezekre is jutott, s a terjedelmes birtok szétdaraboltatott.

E hat szárnyból álló diszépület, mely homlokzatán mansarde tetőt kettős kupolával, a szárnyakon pedig részint erkélyes, részint pedig egy szerű öt kupolát hord, az angol kert közepére helyeztetett, mely kezdetben 200 kat. holdból állott, jelenleg pedig $107\frac{551}{1600}$ k. holdból áll.

E kertet a várkastély ketté osztja: felsőre és alsóra, mely a gróf idejében kéjkertnek nevezetett; ¹⁾ és méltán. A felső kert egyenes fasorokkal, francia modorban berendezett virágos kert volt különféle faragott kőalakokkal gazdagítva. Az udvar vasráczozat által volt elkülönítve a kerttől, melynek mentében szintén különféle alakok voltak elhelyezve. E kert így állott egész 1817-ig, midőn az utolsó hercegasszony, kinek terjedelmes botanikus ismeretei valának, e felső kertet egészen átalakította, érintetlenül csak a király-hegyet hagyván, mely így neveztetik azon kisdedszerű filegóriáról, melynek belfalain a magyar vezérek és királyok arcképei vannak Heltay festő után. Az 1848. harc idejében néhány kép sérülést szenvedett; azonban báró Sina Simon a megsérült képeket az eredetiek után újra elkészíttette és a kis képcsarnokot előbbi díszébe visszaállította.

---

¹⁾ Vindisch, Geographie 1780.

A hercegasszony a felső kertet környező kőfalakat, melyek a szabad kilátást akadályozták, lerontatta s azok helyébe mély árkokat ásott, melyekből kiemelkedő bástyákat húzatott körül egész a földszinig, és azok tetején rácsozott kerítést húzatott. De a kertet meg is hosszabbítá a szántóföldekből vett nagy részszel. Hogy pedig a kertből a kilátás kellemetessé tétessék, a kert megetti szántóföldeket táblákra osztatta, eperfasorokkal díszítette, melyek gyümölcsét jelenleg nem csak a gödöllői, hanem a szomszéd falvak szegényei is szorgalmasan szedegetik. Vannak esetek, hogy a dologtalanok éjjel-nappal ott tanyáznak s nem is távoznak, míg a több ezerre menő fákon ehető gyümölcs van. A felső kerthez tartozik a főbejárástól jobbra és balra eső két kis kert a terrasseokkal együtt. Itt állanak azon kőbódék, melyek egykor a hercegi udvari granátos őrség számára szolgáltak. A Grassalkovics családnak ugyanis granátosai ¹⁾ is voltak, kik diszőrséget képeztek a főbejáratnál azonban 1827-ben, midőn a II. herceg csőd alá jutott, a költségkimélés szempontjából a granátosok elbocsáttattak.

E gránátosok igen ügyesek voltak a kert kivilágításának elővarázsolásában. Több ily elragadó bűvös kivilágítás jegyeztetett föl,²⁾ mely a magas vendégek megérkeztekor néha meglepő hir-

¹⁾ Korabinszky, Almanach von Ungarn. 1777.

²⁾ Gödöllői plebánia és besnyői zárda évkönyvei.

telenséggel lőn előállítva. 8000 lámpás állott készletben, melyek ily alkalomkor az egész felső kertben különféle meglepő csoportozatokban helyeztettek el. A felső kert e tündériességét ilyenkor nagyban emelte, a kert közepén elhelyezett házi zenészek művészi játéka. — Ily estélyi ünnepélyek alkalmával nemcsak a gödöllői lakosság, hanem a szomszéd-falvak értelmisége is, szívesen összecsoportosult; s a mennyiben csak keveseknek engedtetett meg a bemenet, a tömeg a felső kert környezetében le- és felsétálgatva az országútról, vagy pedig a kálvária-dombról hallgatta a zenét.¹⁾

Az út tulsó oldalán fekvő kert mai napig is alsó kertnek neveztetik. Ez hajdanában négy részre volt osztva; virágos kertre, jobbra eső zöldséges kertre, vadaskertre, melyben a kert legmagasb részén lécekkel elkerített területen a legszebb szelid dāmvasdák tenyésztek. Vindisch földrajzában azt mondja, ²⁾ hogy az alsó dāmvasd kert kielégíté mind a szemet, mind az ismeretvágyat. E szegény vadak, melyek egykor oly gyengéd gondviselésben részesültek, már az 1848-dik év előtt pusztulásnak indultak, azon évben pedig végleg elpusztítottak. A kert negyedik része volt a fácányos kert, délkeletre a dāmvasd kerttől. Korabinszky 1780. almanachjában azt ál-

¹⁾ Vindisch Geographie. 1780.

²⁾ Gödöllő plébánia évkönyve.

litja, miszerint e fácányok oly szelidek voltak, hogy egész a kőfalakhoz jöttek. E kőfalak mint disztelen és szükségtelen maradványok legújabb időben eltávolítottak. A régi fácányosból megvan még a völgyben a vasuti töltés által elfedett erdési lak, és a hegytetőn álló ugynevezett vadasház, nemkülönben az egymást párhuzamosan felváltó karika, meg sugarakat képező keskeny lugas-utak, igen alkalmas sétahelyek a nyári forró napokban. Vannak itt még más sétautak is, melyeknek külön pontjairól szebbnél szebb tájképek tűnnek elő, és a sétálót kedvesen szórakoztatják. Az alapító gróf igen nagy súlyt fektetett a távoli kilátásokra. A munka alatt lenyomott kedélynek jól esik széttekinteni a messze távolba. Kedves nézpontok voltak a várkastély belteraszjáról a földtáblákra, és a bolnokai hegyre, a királyhegyről az issaszeghi hegyre és községre, a fácányosi ernyő-filegóriából a szőlőhegyekre, a fácányosi fenyvesből a besnyői zárdára és az issaszeghi határra. E szép kilátások eltűntek; mert a felnőtt és le nem nyesett fák elzárják a láthatárt. A volt fácányos és dāmvasdas kert szélén áll egy kőből épített filegória, alakra hasonló a királyhegyihez, egy kandallós szobával, konyhával és élés-kamrával. Ez uzsonnáló helyül szolgált az uraságnak, azonban nagy közelsége miatt ritkán használták. Az alsó kertet mintegy keresztül metszé azon diófa- és szilfasor, mely a várkastély

főbejáratától a kerten keresztül egész a zárdakapujáig végig huzódott. A diófásor elenyészett, a százados fák kiszáradtak, de meg van még a kerten túl eső szilfásor, az ugynevezett besnyői fásor, mely igen kedves uyári sétautja a besnyői kirándulóknak.

Ezen 200 catast. holdat magában foglaló kettős kertnek alsó részét örökre tönkre tette a vasut. Nem csak hogy a pályaudvar a kertben vagyon, hanem azonkívül a kertet ketté hasítja, össze-vissza kuszálja, a legszebb részeket szétmetszi. Az egykor elkövetett, hibát csak úgy lehetne helyrehozni, ha a vasutvonal, mint eredetileg tervezve volt a felső angol kert mögötti új uton vezettnék.

Amint az alapító gróf maga számára a kényelmes, fényes lakot, vagyis inkább palotát elkészíté, s angol kertjét berendezé, hozzáfogott a város építéséhez, és rendezéséhez. A haraszi erdőnek a község felé kinyuló, s már meg is ritkított fákból álló részét kivágatván, az egyenlő nagyságra felosztott belső telkeken egész házsorokat építtetett. A németsori, kalváriasori, ujsori és cigánysori házakat maga költségén építtette egyenlő nagyságban; ami a községnek sajátságos külsőt kölcsönzött.¹⁾ Ezen új házakba gyarmatosokat hívott meg, iparos kézműveseket telepített; mi által a város régi magyar típusából vesztve né-

¹⁾ Korabinszky Almanach von Ungarn. 1778.

mileg elnémetesedett; régi patriarchalis életmódja a bevándorolt idegenek által megzavartatott, különösen a későbbi időkben, a herecegek időszakában, kik Bécsben fogadott udvari személyzetüket Gödöllőre áthozván és itt nyugdíjazván meghonosítottak, kik közül többen megmagyarosodtak ugyan, de legtöbbszörre német eredetiségüket egész a sirig megtartották; ami némi bizalmatlanságra is okot szolgáltatott a lakosok között annál is inkább, minthogy a bevándorlottak vallásra nézve is különböztek az előbb telepített lakosoktól.

Építette a nagy vendégfogadót, számtalan tiszti lakot; 1750. évben állíttatta föl a városon kívüli besnyői úton a Rákoson át vezető hid mellett szent János szobrát is.¹⁾

A Pestmegye levéltárában feltalálható 1702. évi adóösszeírási névjegyzék szerint Gödöllő még község, vagyis falu volt. Miután pedig Bossányi Krisztina együttes közbirtokosaival együtt Gödöllő kiemelésére, s anyagi jóllétének előmozdítására nem sok gondot fordított; könnyen belátható, miszerint az alapító gróf Grassalkovics Gödöllőt falu-minőségben vette át. Midőn pedig azt megnagyobbítá, minden gondját arra fordította, hogy azt mezővárossá emelje. Melyik évben lett Gödöllő mezővárossá, nehéz megalapítani; miután az arra vonatkozó okmány sem a városi, sem a megyei levél-

¹⁾ Gödöllői plébánia Canonica visitatiója.

tárban nem található föl. Annyi azonban bizonyos, hogy 1763. évben már mezőváros volt; mert ugyanazon évben Bécsben Mária Terézia királynő által latin nyelven kiállított diplomának erejénél fogva Gödöllőnek mint mezővárosnak vásári jog adatik oly záradékkal, hogy a vásár előtti napon igavonó marhavásár tartassék.

Jóllehet az alapító gróf az ország közügyei és a dicsőségesen uralkodó felséges Habsburg ház irányába hűséges készséggel végzett több rendbeli hivataloskodással volt elfoglalva, az Isten országának földi dicsősége emeléséről sem feledkezett meg, mit azáltal be is bizonyítja, hogy terjedelmes uradalmaiban 33 templomot részint ujonnan épít, részint a törökök által ledöntötteket romjaiból kiemelé.¹⁾ S mindezek mellett munkás életéből annyi ideje mégis maradott, amennyi szükségeltetett arra nézve, hogy egy gondos és tökéletes családapának kötelességeit hiven betölthesse. Antal fiát úgy neveltette és képezte, hogy későbbi férfi korában hercegi méltóságra érdemesnek találtatott; leányait a legmagasb és legfényesebb magyar mánásoknál elférjesítette.

Gyarakai gróf Grassalkovics Antal harmadik nejével, a vallásos gróf Klobusiczky Terézzel együtt tartott többszörös beszélgetés folytán elhatározta magában Isten iránti háladatosságból a

¹⁾ Gödöllői Visitatio Canonica. 1838. 4. l.

bőségesen vett jókért különösen a boldogságos szűz Mária tiszteletére lóretomi kápolnát építeni melyben a vallásos grófnő ajtatosságát szombatonként végezhetné. A helyre nézve azonban még nem történt meg a közös megállapodás. Amint azonban egy alkalommal a gróf pár Hatvanból hazafelé kocsizván, a lóretomi kápolna felőli beszélgetés közben a besnyői pusztának azon helyiségét, melyen az egykori templom vagy nagyobbyszerű kápolna bemohosodott százados romjai állottak, elérték, leszálltak a négyes fogatból, megtekinték a százados tölgyek árnyaiban tövisekkel és bojtorjánokkal benőtt romok fekvését és állapotát. Ugyanott azonnal elhatározta magában a gróf, vallásos neje kegyeletes óhajának eleget teendő, hogy e romok fölött a boldogságos szűz Anya tiszteletére lóretomi kápolnát, alatta pedig családi sírboltot építtet. ¹⁾

Harmadnapon ott állottak már a kőművesek, hogy a romokat a benőtt tövisek és bojtorjánok összekuszált halmazától megtisztítsák. Nehány napra az elkezdett ásások után Fidler János, 40 éves gödöllői kőműves, egy reggel Besnyőre menve, a vadaskert aljánál elbeszélé a vele kimenő Tóth Márton kőműves társának, miszerint ő mult éjjel azt álmodta, hogy, ha a nagy oltár előtt ásná, valami szépet fogna találni. Tóth azonnal, és

¹⁾ Gödöllői, issaszeghi plébánia, besnyői zárda évkönyvei.

készségesen ajánlkozott, hogy segíteni fog neki. És valóban még ugyanazon nap déli óráiban, midőn a többi munkások ledőlni s pihenni mentek, ezek ketten hozzáláttak a munkához, csákányokkal törvén föl a megkeményedett földet azon a helyen, melyen az átolmlátás szerint ásniok kellett. ¹⁾

Két lábnyi mélységre hatolván az egyik csákány kőbe akadt, melyet Fidler kiemelvén homokos földre talált, s azt kezeivel szedegetve négy ujjnyi hosszú, homokkal betapadt csontdarabot emelt ki, melyet midőn kezeivel a homoktól megtisztított, észrevevé, hogy az egy kisdéd Mária szobrocska. „Ime itt van az álmodott szépség!” mondá örvendezve Fidler. Ástak óvatosan tovább is, kerestek kíváncsian más egyebet is, de eredménytelenül. ²⁾

Este haza menvén a kőműves munkások, családbelieiknek elbeszélék a történt eseményt, mely napihir villámsebességgel szájról szájra terjedett, mig végre a várkastély grófi termeibe is elhatott. A vallásos érzetű grófnő kegyeletes odaadással fogta föl az esemény sajátyszerűségét, a csont szobrot magához hozatván szobájában elhelyezte, az eseményt pedig gróf Migazz i váci püspök, bécsi bibornok-érseknek feljelentette; ki ismét az ügy megvizsgálására, és a netaláni vakbuzgó-

---

¹⁾ Gödöllői, issaszeghi plébánia, besnyői zárdá évkönyvei.

²⁾ Ugyanaz.

ságból eredhető babonaság megakadályozása tekintetéből három tagu egyházi bizottságot: Albert Jakab issaszeghi, Schmidt Gottfried kerepesi plébánosokat, és Páter Maurus gödöllői házi káplányt kiküldötte, kikhez a gróf még Nolly József praefectusát és Tótság István kasznárt csatolni szükségesnek találta.¹⁾

1759. évi május hó 4-én Fidler János a gödöllői várkastély templomának főoltáránál, négy égő gyertya mellett Urunk megváltási jeivényén kezét tartva esküszik, nemkülönben Tóth Márton és Mendl Tamás kőművesek, hogy a csontszobrocska az általok kijelölt helyen találtatott; és ezen ünnepélyes meghiteltetés után mind a hárman egyforma, és ugyanazon vallomást tevék. A teljes szigorral megtartott vizsgálat folytán a nemes grófi család e kérdéses csontszobornak ezüst tartót csináltatott, előlről kristály üveggel, melyet gróf Migazzi váci püspök püspöki hivatalos pecséttel lepecsételt, és az így meghitelesített tartó hátulsó felére e szavakat írta latinul: „Middön gróf Grassalkovics Antal, a magyar királyi kincstár elnöke, ország bárója a Gödöllőhöz közel fekvő besnyői pusztán az idők mostohasága által összerongált templomot újból helyrehozná, a boldogságos Szűznek ezen szobra, mely a templom romjai alatt mintegy három századig elte-

¹⁾ Gödöllői issaszeghi plebániák és besnyői zárda évkönyvei.

metve vala, az Istenség némi útba igazítása folytán sértetlenül megtaláltatott april 1-én 1759. évben.“¹⁾

Az így felszerelt, és hitelesített szobor számára a grófnő a várkastély jobb oldali szárnyában a földszinti folyosón lévő tiszti-ebédlő melletti szobából házi kápolnát rendezett be, abban tartatván e kisdéd szobort és abban idő előtt Bécsből leérkezett s a várkastélyban tartózkodott három kapucinus atya misézvén mind addig, míg a besnyői kápolna és az említett atyák residentiája elkészítettet, s a köztiszteletnek átadatott.

E közbejött esemény folytán a grófnő tervének kivitelében meg nem ingattatott; ő mind a mellett lóréтоми kápolnát akart építtetni. E célból az olaszthoni Lorettóba fordul, az ottani Mária-szobor mintájára, tökéletesen megegyező szobrot csináltatott, és azt az újonnan felépített kápolnának főoltárán üvegburú alá el is helyezte 1761-dik évi augustus hó 14-dik napján; másnap pedig az ünnepélyre meghívott S a l b e c k Károly váci nagyprépost, és felszentelt püspök mind a kisdéd lóretomi kápolnát, mind pedig a Lorettóban készített Mária-szobrot ünnepélyesen felszentelé.

Azonban a feltalált kisdéd szobor, mely csak 4'' magas, szinte a tabernaculum tetejére felté-

¹⁾ Besnyői zárda és issaszeghi plébánia évkönyve.

tetett, mely iránt a nagy sokaságban összegyűlekezett nép oly mély tiszteletet és kegyeletet tanúsított, hogy változatlanul elhatároztatott, miszerint e szobrocska minden Mária-ünnepen a várkastély udvari kápolnájából Besnyőre vitetni, és köztiszteletre kitétetni fog.¹⁾

Alig, hogy felszenteltetett a besnyői lóretomi kápolna, a vallásos grófnő minden szombaton délután óra hosszakig is elimádkozott az új kápolnában, mit a helybeli és a szomszéd falvak vallásos katolikusai észrevevén, szívesen utánozták a vallásos grófnő ebbeli buzgóságát; mi gyorsan annyira fokozódott, hogy kevés idő múlva Besnyőre valóságos bucsújárás indult meg, előleges intézkedés nélkül. Tehát a besnyői bucsújárás első kezdeményezője maga az alapító grófnő volt, ki nek jámbor példájától áthatva a környék vallásos népe, körülötte csoportosult, mindig nagyobb és nagyobb mértékben, míg végre országos hírű bucsújárási helylyé lett a szent helyiségű magány.

E besnyő-pusztai kápolna északi oldalához, építtetett a nemes gróf három remete-pap számára megkivántató csekély kis földszinti lakot is, a mely sok önmegtagadással járó életmódra vállalkozott is már az akkori ecseri plébános két, általa fellelkesített, fiatal paptársával együtt; s már remete-mezők is készen állott a felöltésre,

---

¹⁾ Besnyői zárda és issaszeghi plébánia évkönyve.

midőn a gróf a dolgot mélyebb és behatóbb megfontolásra méltatván, szándékát akként módosította, hogy a kis kápolnát nem remetékre fogja bizni, hanem valóságos zárdát építtet oda, melynek papjai hirdetendik századok és évezredekben keresztül az üdvösség szent szabályait az odagyülekezett népsokaságnak. ¹⁾

Ebbeli szándokát gróf M i g a z z i váci püspökkel közölte, őt azonnal meg is kérvén, hogy oly szerzeteseket rendeljen oda, a kiket ő a legjobbaknak és legalkalmasabbaknak ítélend. A bibornok-püspök részint mivel a gróf uradalmában, Hatvanban már voltak kapucinusok, részint mivel úgy vélekedett, miszerint ezen, akkori időben még igen szigorú fegyelme szerzetesek leginkább fognak a gróf vallásos várakozásának megfelelni, kapucinus atyákat ajánlott a grófnak. Az illető provinciai intézkedése folytán három kapucinus atya küldetett oda, kik a várkastélyban tartózkodtak mindaddig, míg a módosított tervü zárdá elkészült. ²⁾

Azon idő alatt azonban azon módozatok meg alapítása fölött folyt a tárgyalás, melyek alatt a gróf a zárdá felállítását, a szerzet pedig annak elfogadását célozza. Két pontra nézve nem tudott megtörténni a megállapodás. Először a gróf nem

¹⁾ Besnyői zárdá évkönyve.

²⁾ Ugyanaz.

akarta, hogy a zárdabeliek kéregetni járjanak; mire a kiküldött atyák nem állhattak, állítván, miszerint a kérdéses kéregetés a kolduló szerzetesek fegyelmi alapszabályainak egyik lényeges lét-sarkpontja; mi előtt a gróf végre meghajolt, és intézkedett a kerület kisajátítása tekintetéből; kikötvén mégis előre, hogy Gödöllő e kerületből kiessék. — A másik nehézség onnan származott, mert a gróf tántorithatlan kívánsága volt, miszerint családjáért naponta egy nagy és három kis mise mondassék. Ehhez, és egyéb apróságokhoz oly szívélyesen ragaszkodott a gróf, hogy P. Leonidász minden reményét feladva, még egy eszközhöz nyult. Felrándult a bibornok váci püspökhöz, leverve panaszlá el neki, hogy a mária-benyői zárda létfeltételeinek megalapítása a lehetőségek közé tartozik.

A bibornokpüspök a leendő P. Quárdián kívánságát megértvén, egy ív papírt adatott magának, és irt következő pontokat: 1-ör a zárda mondand egy misét az alapítók lelkeiért naponként; 2-or lesz a zárdának 50 öl fája; 3-or 50 akó bora; 4-er 150 kila gabonája; 5-ör 1000 frt készpénze. Aláírva és lepecsételve elküldé a grófnak, ki az 5 pontból álló alapítványi levelet elolvassva, nemcsak megnyugodott, de meg is örült, hogy az ügy oly gyorsan elintéztetett. Miből láthatni, mily nagy tisztelettel viseltetett egymás irányába e két kebelbarát.

E megállapodás folytán a gróf az előlegesen csak három szerzetes atya számára tervbe vett residentia építését megkettőztette, és oly szorgalommal folytatta, hogy ugyanazon 1763. évi december 7-én Boldogasszony szeplőtelen fogantatása előtti nap délelőtti 10 órakor a zárdaatyák ünnepélyesen bevezették.

Ugyanazon nap délelőtti 10 órakor a gödöllői várkastélyból fényesen kiállított hosszú hintósor indult ki: az első hat fogatu hintóban ült az alapító gróf, jobbján P. Leonidász a házfőnök, az elő ülésen pedig P. Pulcherius, és P. Coecilianus foglalt helyet; a második hatos fogatban gróf Haller József, az alapítónak veje ült, jobbján Fr. Hiacinth, az előülésen Frater Kálmán szolga szerzetesekkel; a harmadik hatos hintóban ült Zlinszky Gábor kamara titkára, kezében tartva a Mária Terézia királynő által megerősített alapítólevelet; a negyedik hatos hintóban ült gróf Grassalkovichné-Draskovich grófnő unokájával, a többi hosszú soru ket-tős fogatu hintókban ültek a vendégek, és az uradalom gazdatisztjei.

Besnyőhöz közel érve leszálltak mindnyájan fényes fogataikról, és csatlakoztak Gödöllőről és a szomszéd falvakból körmenetileg jött kü-lönféle rendű és vallásu népsokasághoz, mely egyházi énekek zengedezései mellett vonult a templom felé.

Az ajtatos tömeg élén bevonuló szerzeteseket és kísérlöket a templom ajtajánál a váci püspök által evégre kiküldött Lányi Mihály, issaszeghi plébános fogadta latin beszéddel; melyre az oltárnál még két latin beszéd következett, mi közben az atyák beavattattak, és a feltalált kised Mária-szobor, ezüst tartóban lepecsételve, a ház főnökének átadatott, azon hangsulyozott meghagyással, hogy ezentul örei legyenek e Mária-szobornak, melyet az isteni gondviselés végzészerüleg e kis templomnak szent. Ezután magyar egyházi beszéd, ünnepélyes szent mise, és Te Deum tartatott, s az egész egyházi ünnepély azzal záratott be, hogy a fényes kíséret azon rendben, melyben jött, felvezette a Quárdiánt cellájához ünnepélyesen átadva neki a vezetésére bizott zárdát és egyházat. A főuri installátorok fényes fogatjaikon visszatértek Gödöllőre, hol öket a nemes alapító uriasan megvendégelte; de az ujonan beavatott szerzetesekről sem feledkezett meg, mert a zárdában saját udvari szakácsával számukra jó magyaros ebédet készítettett. ¹⁾

Délutáni órákban szárdékoztak az ujonan beavatott atyák celláikat szegénységükhöz képest berendezni; azonban az ünnepélyre messze vidékről összesereglett nép annyira igénybe vette a

---

¹⁾ Besnyői zárdá évkönyve.

gyóntató székeket, hogy a három új szerzetes csak 24 óra után hagyhatta el a gyóntatószékeket ostromló népet. A grófi család tagjai, s az uradalmi tisztek is eljöttek még elvégezni ajtatosságukat.

Ily ünnepélyek közepett töltötte a 3 szerzetes atya az első 24 órát, melyet közvetlenül föl-váltott azon pusztai méla csend és magány, mely e háznak oly sajátosságos tulajdona, s melyben tökéletesen otthonosnak érzené magát a szóttalan trappista is, kivéve azon kisebb, nagyobbsszerű bucsúnapokat, midőn e háznak szent csendjét nem csak a környékről, de a 20—30 mértföldnyi távol-ról is ide zarándokló, 4—6 ezerre menő néptö-meg rövid időre megzavarja. A mária-besnyői templomot évenként átlagosan 50,000 ember látog-atja; oly szám, mely az alapító grófnak módo-sított tervezetét is tulszárnyalja.

A besnyői kápolna építése előtt feltalált Mária-szobornak hire, a megejtett hivatalos vizs-gálat után, oly sebes szárnyra kapott, hogy a haza legtávolabb vidékeiről is magas rangu fér-fiak, legelőkelőbb főuri családok siettek Mária-Besnyőre, ajtatosságukat végzendők. Salbeck Károly felszentelt váci püspök, téli időben gya-log csupán inasa kíséretében Vácról egész titok-ban Besnyőre siet, hogy ott misézhessek. Gróf Migazzi váci püspök, bécsi érsek, gróf Bat tyá-n yi Károly kalocsai érsek cathedralisukat honn

hagyják, s Besnyőre mennek zarándokolni. Alapi János nagyváradí kanonok, Bajzáth József esztergami praelatus Besnyőre zarándokolnak husvétí ajtatosságukat végzendők.

Midőn 1764. évi augusztus 24-én a felséges udvar névszerint I. Ferenc római császár, Mária Terézia császárné- királyné, a korona örökös József főherceg, Lipót osztrák főherceg, Mária Anna, Mária Krisztina főhercegasszonyok Vácra, Migazzi püspök, és bécsi érsek látogatására lejönni kegyeskedtek, gyaraki gróf Grassalkovicsné, — férje Pozsonyban az országgyűlésen volt — Vácra sietett alattvalói hódolatát bemutatni s az egész 5 napi látogatás tartama alatt az udvar közelében időzött. Ő Felsége a császárné és királyné ezt oly kegyteljesen fogadta, hogy a grófnő nemcsak minden nap meghivatott a fejedelmi asztalhoz; hanem a dicső királynő nékie azt is megígérte, miszerint Vácra Pestre menve, Gödöllőt utjába ejtendi, s az ottan elköltött reggeli után Besnyőre kiránduland.

Gróf Grassalkovicsné kamarását még azon éjjel Gödöllőre küldé, ki az egész várost, illetőleg környéket allarmirozta. „Mária Terézia jó!“ — Így nevezte a dicső királynét a nép egyszerűen a maga nyelvén, azon ragaszkodásteljes kegyeletből, melylyel a nemzet iránta viseltetett. „Mária Terézia jó!“ hangzott minden ajkon. Egész

nap sürgős forgás, készülődés szaladgálás: a hidak kijavítottak, az elhanyagolt utak jókarba helyeztetek, a városi és szomszédfalusi banderiumok szervezkedtek, az urak és hölgyek előszedték fényes diszruháikat, a besnyői kapucinus atyák üdvözlőbeszédre készültek, és végre Mária Terézia — nem jött.

A királyné szándékát megváltoztatva nem a váci uton, hanem Vácott a Dunán átkelve, a Duna jobbpartján rándult le Budára, s ott Albert szász hercegnél, az ország nádoránál megszállva, este ismét Vácra visszautazott. Pestet, amint magas környezetéből a hír kiszivárgott, azért mellőzte, mivel Ő Felsége sértettnek érezte magát, hogy míg Esztergom és Buda hatóságilag üdvözölte Ő Felségét Vácott, az alatt Pestvárosa hódolatát küldöttségileg nem nyilvánította. Vacról az udvar szeptember 1-én visszaindult Bécsbe, a Duna balpartján utazva. ¹⁾

Az alapító gróf a besnyői kapucinus atyák böjtjéről sem feledkezett meg s hal-szükségletökről gondoskodni óhajtván, a zárda átellenében, az országuton tuli réten 10⁰ hosszú, 5⁰ széles, 1½⁰ mély halas tavat ásatott, melybe a víz az ugynevezett kapucinus-forrásból földalatti csatornákon vezettetett be és folyt ki. Későbbben a tópartja apró cserjékkel és más fákkal körül ültet-

---

¹⁾ Besnyői zárda évkönyve.

tetett, hogy a könnyű hozzáférhetés megakadályoztassék. E tóba gróf Forgách, Csongrád-megye főispánya, az alapító gróf veje, 1765. szeptember hóban 1½ mázsa halat küldött, melyet e célra, a Tiszában fogtak. E tó idők multával kiszáradt; a tért az uradalom visszafoglalta s az atyákat másképen kárpótolta.

Még maga az alapító gróf meggyőződött, miszerint a besnyői kisdud kápolna nem képes befogadni a napról-napra nagyobb számban megjeleni szokott ajtatoskodókat, 1768. évben eltökéltelte magában, hogy nagyobb szerű templomot építtet, mely célból még ugyanazon évi ápril 20-kán a kettős templom alapköve le is tétetett, s az építkezés oly gyorsasággal folyt, hogy 1769. évi szeptember 13-án a templom tornyának keresztje fel is tüzetett. 1771. évi márciushó 17-kén a teljesen elkészült alsó és felső templom fel is szenteltetett, s a közhasználatnak általadathatott. Ezen alkalommal a szerzetesek háza, mely eddig csak residentiának hivatott, meg bővítettén, zárdának neveztetett el, a dicső Mária Terézia királynő Felsége által 1772. évben kiállított fundationalis levél alapján; miután az első fundationalis megsemmisítettett.¹⁾ E fundationalis levél a a falban arra készített üregben vasajtó megett erősen el van zárva és tűzmentesen őriztetik.

---

¹⁾ Besnyői zárdá évkönyve.

Más időben és más körülmények között is volt Mária-Besnyőnek még egy nagyszerű ünnepélye 1863. évi szeptember 5—8. napjain tartatott meg a száz esztendősz jubilaumi bucsú, mely az Idők Tanujában „így íratott le: „E lapok t. olvasói előtt ismeretes mária-besnyői száz éves jubilaumi bucsú fenhangon hirdedeti, mily nagyszerű és önmegtagadással járó szép cselekedetekben nyilvánul a hitből származott keresztény élet, ha van aki azt éleszsze. Peitler Antal József ur váci püspök ő méltósága felhívást intézett papjai és híveihez, vennének részt ama teljes bucsúban, melyeket pápa ő szentségétől Besnyőnek ezen ünnepélyére kieszközölt. És ime a nagy kiterjedésű váci megyének nagyobb fele, s más püspökségeknek jelentékeny része megértette a főpapnak ezen apostoli szózatát, sietett az említett szent helyre, melyhez annyi száz szent emlék vagyron csatolva. Valóban csodálni kell a hitnek nagy erejét, látva Mindszent, Endrőd és Déva-Ványa hiveit. Alig hihető, pedig mégis úgy van, 40,000—50,000 lélek volt jelen e ritka ünnepélyen 4 napon át; 15,000 egyén részesült a szert áldozásban, amint a kiosztott ostyák száma bizonyítja; 120 községnek népe képviseltetett, kik kisebb nagyobb körmenetekben nagyobbbrészt lelkészeikkel diadalteljesen vonultak be a száz éves zárdának előcsarnokába.“

„Előcsarnokába csak, mert igen sok körme-

net volt, melynek tagjai csak egyenként vonulhattak be a nagyszerű templomba; sőt százan és ezeren vissza is tértek csendes magányukba anélkül, hogy a felső templom főoltárán álló kisdéd Mária-szobrot láthatták volna. 75 felszentelt pap, többnyire plébános, volt jelen.“

„Az ünnepélyt püspök ő méltósága szeptember 5-én délután 4 és fél órakor nyitá meg a lauretomi litániával, és egyházi szent beszéddel, melyben varázsszavakkal ecsetelé a mária-besnyői csodálatos szobornak történetét, lélek és szívin-dító lelkesedéssel buzdítá a jelenvoltakat a szűz Mária, Isten szeplőtelen anyjának tiszteletére, mely a korszellem közönyösségének dacára is nem csak hogy nem sülyedett, hanem naponkint emelkedik. Nagyszerű látvány volt szemlélni egy főpásztort püspöki süveggel fején, kezében pásztorbottal szószékről hirdetni az Isten intézkedéseinek változatlanságát, dacára annak, hogy körülöt-tünk minden a legnagyobb hullámnzásnak kitéve va-gyon; s mondani: az élet fáradalmai után nyugodva elvették már méltó jutalmukat azok, kik e szent hely létrehozásán fáradoztak s nekünk any-nyi anyagot szolgáltatnak e ritka ünnepélyhez, s midőn e jelenet ismételtetni fog, hamvainkon álló feliratok hirdetendik, hogy mi is az étellel küzdöttünk, üdvösségünkön fáradoztunk. E látvány nagyszerű volt, de annál nagyobbyszerű előre tudva, hogy e szónokló főpász tor elhagyva fényes ter-

meit, egy szerzetesnek szegény, sötét és szűk céljába vonul, magát, ön és népe lelki üdvének egész odaengedéssel szentelni akarván. Igen jól esett nézni, hogy ül a papjaitól környezett főpásztor három napon át a gyóntató székben, fáradtan és izzadtan kiszolgálva a penitenciatartás üdvhozó szentségét.“

„Naponkint 5 egyházi szent beszéd tartatott: magyar a felső templomban, német az alsóban, szláv a templom udvarán.“

„Gödöllő mezőváros lakosai nemeslelkűleg viselték magokat e szent időnek folyama alatt az által, hogy házaikat zarándokok lakóivá változtatták, melyekbe az uriosztályhoz tartozók, formászerűleg beszállásoltattak, a pór nép számára pedig minden ház — vallást nem tekintve — nyitva állott, melyből a háziak örömet kihurcolkodtak, helyt készítvén az idegeneknek. Az egész ünnepély oly nagyszerű, oly megható volt, miszerint mindazok, a kik szerencsések voltak abban részt venni, teljes lelki megelégedéssel távoztak e százados helyről. Legnagyobb öröm sugárzott a főpásztor arcán, ki távoztakor a zárda tisztelgő tagjainak örömtől megtört hangon többi között azt is mondá: „E napokat életemnek legszebb napjai közé számítom.“¹⁾

Mária-Besnyő igen fontos hely. 1-ör vallási

¹⁾ Idők Tanuja 1863. september 23.

szempontból. A környék vallásos kath. népe itt végzi szent gyónásait; évenként többször ide zarándokol; szívesen, akár gyalog, akár kocsin, oda kirándul ártatlan szórakozás kedvéért is, mely véglegesen mégis erkölcsös haszonnal van összekötve. 2-or Nemzetgazdászati szempontból. A Mária-ünnepein tartatni szokott bucsúk alkalmával tökéletes vásár tartatik ott; hol vallásos és aestheticus értelmű tárgyak oly nagy mennyiségben adatnak és vétetnek, hogy bizonyos kézműveseknek egyik jövedelmi forrását képezik a besnyői hucsúk. 3-or legfontosabb Gödöllőre nézve. Gödöllőnek szép kies kirándulási helyét képezi, hová oly sokan, oly szívesen legfőképen a szép tavaszi napokon kirándulnak. A mi Lilienfeld Baden-Badennek; Heiligenberg Olmücznek: ugyanaz Mária-Besnyő Gödöllőnek. Majd minden idegen, a ki Gödöllőre jön, kirándul Mária-Besnyőre is, megtekintendő annak nevezetességeit; sőt megfordítva igen sokan, csak azért jönnek Gödöllőre, hogy Mária-Besnyőre mehessenek, kik ott, mint pusztán, kényelmesen nem fődözhetvén napi igényeiket, Gödöllőn költik pénzüket. Mária-Besnyő igen sok népet vonz Gödöllőre; a gödöllői szegény nép pedig pár héttel a bucsúk előtt rendezi nyári torgalmazását, hogy azt a besnyői búcsun értékesíthesse. Gödöllő Mária-Besnyő nélkül forgalmi tekintetben nem keveset vesztené.

1765. évi szeptember hó 6-án és következő

három napon nagy ünnepélyek tartattak a gödöllői várkastélyban. A l b e r t L e n g y e l király, Lithvánia hercege, és neje K r i s z t i n a osztrák főhercegasszony lengyelhoni utjokban Gödöllőn megpihentek, kiknek tiszteletére a lovagias háziur a szász herceget, az ország nádorát, nagyszámu mágna st, püspököket, és tábornokokat meghívott, és azokat a városban elszállásoltatta. A nagyuri vendégek kíséreteikkel a városnak és várkastélynak oly fényt kölcsönöztek, hogy a 7¹/₂ órakor este megérkezett fejedelmi pár meg volt lepve; legfőképen pedig azon nagyszerű angol kerti kivilágítás által, melynél 8000 lámpa égett különböző pontokon és alakokban elhelyezve. A gróf észrevevén, hogy e tündéries kivilágítás a legmagasb és magas vendégeinek kedves meglepetést okozott, a a kivilágítást némi módosítással következő estén is ismételtette. Került pedig e kivilágítás 2000 forintba. A lengyel királyné nem akarván átrándulni Mária-Besnyőre, a nagy néptömeg miatt, mely a szeptember 7-ki búcsu alkalmából oda se-reglett, a Mária-szobrocskát Gödöllőre hozatta, hol az a kastély-templom oratoriumában helyezettett el, s a fejedelem asszony térden állva ott végezte ajtatosságát s a szobrot csókjaival illette.

Három napig időzött a királyi pár G ö d ö l l ő n, innen azután a nádorral Budára ment; a többi vendégek is eltávoztak, s csak kevesen

maradtak Gödöllőn, hogy részt vegyenek a szarvas vadászatokban. ¹⁾

1767. évben oly pusztítólag uralkodott a himlő Bécs városában, hogy a ragály még a császári udvarba is behatolt, és a felséges uralkodó család tagjai között is pusztított, II. József római császár neje Jozefa a ragály áldozata lett. Mária Terézia császár- és királynő súlyos és hosszú himlőbetegségéből mégis szerencsésen felüldült, mely örvendetes esemény alkalmából ország-szerte hálaisteni-tiszteletek tartattak, s emlékpénz veretett. Fia József pedig, mint a szent István-rend nagymestere, a rend lovagjai között előléptetéseket tett, s ezen alkalommal gyaraki gróf Grassalkovics Antal, királyi főlovászmestert Szent István-rend nagykeresztjével díszítette föl, mely kitüntetésnek a gróf fölötte örvendett azért, mivel őt e szerencse — mint mondá — a főhercegek, hercegek és az ország legkiválóbb grófjaival egyetemben érte. ²⁾

Midőn 1771. évi július 20-án a dicső Mária Terézia királynő intézkedése folytán szent István király jobbja Ragusa városából sok viszontagság után Budára visszaszállíttatott, a szertartásos ünnepély rendezése- és vezetésével gróf Grassalkovics Antal bizatott meg, mint királyi biztos. Ily minőségben ő adta át a szent jobbot

¹⁾ Besnyői zárdá évkönyve.

²⁾ Ugyanaz. r.

a budai királyi palotakápolna prépostjának, ki az átvételt írásban elismerte. Ez volt gyaraki gróf Grassalkovics Antalnak utolsó ünnepélyes szereplése.

Már a mária-besnyői templomnak ugyanazon évi március hó 17-én történt felszentelésével, és a zárdafelavatásánál végbe ment ünnepély alkalomával igen szembetűnőleg észre lehetett venni, hogy a gróf testi erejében igen meg volt törve. A gróf az egész ünnepély alatt majdnem szüntelenül könnyezett, mit a jelenlévők részint szívjóságának, részint a kor gyöngeségének tulajdonítottak.¹⁾

Mielőtt a gróf munkás, de reánézve hálados földi pályáját befejezte volna, meg kellett nekie még a keserűség poharát is izlelnie. Ugyanis 1769. évi október hó elején a grófnő, ki néhány év előtt egyik szemevilágát elveszté, — mi őt kezdetben lehangolta ugyan; de az eltávolíthatlan bajt megszokta, súlyos betegségbe esett. A legghirebb pesti és bécsi orvosok voltak mellette, kiknek sikerült is őt veszélyes betegségéből kiragadni s az életnek visszaadni; de egyet nem volt képes az orvosi tudomány elhárítani: a grófnő ezen betegségében teljesen megvakult. A gróf, ki minden kigondolható emberi segélyhez eredmény nélkül nyult, egyedül Istenbe helyezte bizodalmát, s hogy a Mindenható kegyelmét leسدje, Mária-

¹⁾ Besnyői zárdá évkönyve.

Besnyőre ünnepélyes búcsujárást rendezett, melyben az akkor Gödöllőn tartózkodott egész családjának minden tagja, a várkastély személyzete, a gödöllői jobbágyok, mind a két plébánia hivei, a gazdatiszti személyzet és a cselédség résztvett; a várkastély templomából kiindulva gyalog zarándokolt egész Mária-Besnyőig, és szent mise hallgatása után onnan ugyanazon rendben tért vissza az egész menet Gödöllőre szent énekek zengedezése között. Midőn a grófi zarándokok visszatértek a család körébe, a grófnő oly nyugodt, sorsával annyira kibékült, lelkületileg annyira emelkedett volt, hogy ő vigasztalta a sorsa miatt aggódó férjét, gyermekeit és unokáit. A nagylelkű úrhölgy világtalansága 10 évig tartott, midőn a halál véget vetett földi szenvedéseinek.

Gróf Grassalkovics Antal, dacára folytonos és annyi felé szétágazó munkásságának, mely szellemi s testi erejét egyaránt igénybe vette, komoly beteg sohasem volt. Mi több, teljes egészségben támlaszékén találta a halál is. 1771. évi december 1-én délutáni 4 órakor Csömör községe számára felállítandó Nep. Szent János szobrának tervrajzával foglalkozott, midőn hirtelen jött szélhűdés az élők sorából kiragadta.

M.-Besnyőn a lóretomi Mária-kápolna alatt általa építtetett családi sirboltba temettetett. Eszterházy gróf egri püspök végezte a temetési szertartást. Temetése nagy fénynyel ment végbe.

Különösen a két hónappal későbbben, 1772. február hó 27-én tartott exequiák alatt rendkívüli ünnepélyesség fejtetett ki. Királyi kamara főmérnökének felügyelete alatt két egész hétig dolgoztak a templom boltozatáig emelkedő ravatal felállításán, melyen 700 gyertya égett, életének mozzanataira vonatkozó különféle jelvényes festményekkel és verses feliratokkal felékesítve. Fekete posztóval bevont templom oldalain ideiglenes oltárok emeltettek, melyeken a délelőtti órákban 100 csendes mise mondatott, reá következő két napon pedig mindig valamivel kevesebb. — Ezen exequiákra megjelent az ország minden nevezetessége, több vármegye küldöttségileg képviseltette magát; gróf Migazzi, váci püspök, és bécsi bibornok-érsek, mint kebelbarátja végezte a szent szertartásokat. Miután pedig a terjedelmes mária-besnyői templom az első napon nem volt elégséges az idegenek befogadására, más napon tartattak az exequiák az elhunyt terjedelmes uradalmainak gazdatisztjei, harmadik napon pedig a jobbágyok számára. ¹⁾

Koporsóján, mely egy, gróf Migazzi által Bécsben készíttetett pompás mausoleumban van elhelyezve, e latin versezet olvasható:

Qui tibi, Diva parens, sacram hanc erexerat aedem,
Optat sub pedibus posse jacere tuis.

¹⁾ Besnyői zárda évkönyve.

Illi dum vixit, fuerat tua gloria curae,
 Esto nunc illi, Virgo Maria, salus.

(Ki neked, isteni Szüz e szent hajlékot emelte
 Lábaid árnyán vágy lelmi örök nyugovást.
 Éltében lángolt, nevedet hogy övezze dicsőség,
 Légy most óh szent Szüz, légy örök üdve neki!)

A gödöllőiek, kik a gróf elhunytával leg-
 többet veszítettek, sirjánál a költővel így sóhaj-
 tozhattak:

A vándor azt nem tudva, mily dicsőnek
 Nyugosznak itten csendes hamvai:
 A puszta sirról puszta képzeletre
 Ragadják ötet balfogásai
 Mi tudjuk azt: mi kincs van itt elásva
 S reá a bánat könnye hull titokba.

Egyik imakönyvében ily latin jegyzet talál-
 tatott, mely a besnyői zárdafőnöknek átadatott,
 hogy az évkönyvbe bejegyezze: „Utódaim — mea
 posteritas — dicsérjék, magasztalják az Isten-
 nek nagy, szent és megfoghatlan gondviselését,
 mely engemet, minden vagyonom szerzőjét, csalá-
 dom alapítóját 1752-ik évben még 640,000 forint
 adósság súlya alatt görnyedezőt 1767. évben
 minden adósság terhe alól felszabadított.”

„Igazságtalan lenne irányomba az, ki föl-
 tenné, miszerint jellemem megvesztegetésével já-
 ruitam volna szerzeményeimnek összegyűjtéséhez;
 valamint 1727. évben az Úrnak fogadást tettem,
 hogy honoráriumot soha elfogadni nem fogok,
 úgy azt éltem egész folytán sértetlenül meg is
 őrzém.”

„Ismerjék el és imádják, kedves utódaim, e megfoghatatlan isteni gondviselést, mely áldását reám leginkább a gabonatermással öntötte.

„Azt kövessék a jobbágyok megterhelése nélkül, kiket a szükségben gyámolítani illik. Az isteni gondviselést imádják, és annak áldását esd-jék; mert nélküle minden fáradozás haszontalan. Legyen minden az Isten nagyobb dicsőségére. Gróf Grassalkovics Antal m. p.“

Ez volt utolsó szava, melyet halála után sir-jának mélységéből még intézni óhajtott kedves családjához; kérve és intve azt, hogy minden jó adományt csak onnan felülről várjon.

Végrendeletében majorátust alapított: A n t a l első szülött fia részére a gödöllői és hat-vani uradalmat a leányok kifizetés-terhével hagyta. Magvaszakadás esetére Gödöllőt első leánya örö-kölje, Hatvant A n n a M á r i a gróf H a l l e r Gáborné kapja, T e r é z Debrőt, K l á r á n a k a bajai uradalom jusson. ¹⁾

Gyarakai gróf Grassalkovics Antal valóságos ritka tünemény volt az élet láthatárán. Emel-kedett gondolkodásmódja a földporától egész az uralkodó trónzsámolyaig segíté őt. Kisserű esz-méket nem ismert egész élete folytán. Nem volt egy darab kenyere, vissza nem borzadt, jogi aka-demiára ment. Ételt kéregetett magának, hogy

¹⁾ Nagy Iván Magyarország családai címerekkel. 1858.

úr lehessen. Ügyvédi praxisára nézve kevés néki egész Nyitra várm. környékével együtt : ő az egész országot szeretné befoglalni munkássága keretébe ; azért a fővárosba teszi át irodáját, 22 éves fiatal korában már megunta a magányos munkakört, országos állomások kellettek ruganyos tevékenységének kielégítésére. Miután ambíciója nem élesztetett a gögös nagyravágyás által, sőt inkább tapintatos bánasmódjával mindenkihez könnyen férhetett, eszélyességgel párosult roppant jogi tudományával praedominált. III. Károly és Mária Terézia a jogi ügyek intézése körül leginkább az ő avatott tudományát vették igénybe. Az egész országra kiható tekintélye a dicsően uralkodott Mária Terézia fejedelmi udvarában is kedvessé tette őt. Alig hogy vagyonossá lett, szülőhelyéhez egy óra távolságra eső Komjathi uradalmát megvévén, gyönyörű várába tette át nyári lakását, melyben a gödöllői várkastély felépítése után is évenként néhány hetet töltött. Későbbben azt kicsinyelvén, Gödöllőn hercegileg rendezé be várkastélyát. Neje egy kis kápolna építését szorgalmazta magán ajtatoskodás céljából ; ő templomot zárdával együtt épít kedvéért. Roppant elfoglaltság dacára folytonosan építtetett. A már felhozott 33 templomon kívül még 7 kastélyt építtetett. ¹⁾ Ugy látszik, e szellemben hathatósan gyámolított

¹⁾ Gedellői plébánia visitatio canonicája.

kebelbarátja, gróf Migazzi, bécsi érsek és váci püspök által, ki építkezései által Vácott örökemléket emelt magának. Legmeghittebb barátja Migazzi gróf vala. Ugy szerette őt, hogy a Váchoz közel eső sződi plébániának emeletét magának berendeztette, hogy érsek- bibornok barátjával akkor is találkozzék, ha egy két órára Sződ tájékára kirándulni ideje vagyon. De az érsek is viszonzásul a mogyoródi plébániát szintén úgy építteté, hogy az emeletben saját számára berendezett lakosztályban gróf Grassalkovicsot is fogadhatta. Mind a ketten pedig a dicső emlékü Mária Terézia udvaránál későbbi időkben legtöbbet találkoztak.

Gróf Grassalkovics Antal kimultával Gödöllő sokat veszített; utódai annak emelése és szépitése tekintetéből atyjok nyomdokait nem követték; az özvegy grófnő vaksága miatt egész halálig Gödöllőn tartózkodott ugyan, de visszavonulva, magába zárkózva, a város érdekeivel nem sokat foglalkozhatott.

Az alapító gróf egyetlen fia, II-ik Antal, ki már atyja életében cs. kir. kamarás s kincstári tanácsos volt, az atyja által végrendeletileg alapított majorátus királyi megerősítése végett azonnal atyja halála után lépéseket tett mi nekie, atyja érdemeinél fogva, minden nehézség nélkül sikerült is; mert már a következő 1772. évi július 20-án birtokaiba fejedelmileg be is vezettetett.

Mintán azon időben telekkönyvezetés ismeretlen vala, a birtokátadás ekként történt: az örökös vagy a vevő királyhoz folyamodott a birtok átvevésének jogáért. A fejedelem egy királyi biztost, a vármegye pedig bizottságot küldött ki a birtok helyszínére. Királyi biztos egy maroknyi földet vévén fel, azt az új tulajdonos kezébe adta, és ez által az uradalom átvételét. Ezen szertartás azonban minden külön birtokon külön volt véghez viendő. II-ik Grassalkovics Antal grófnak birtokba való bevezetésénél királyi biztosként M a g ó c s y Károly királyi hétszemélynök szerepelt; jelen voltak S a l b e c k Károly váci felszentelt püspök, L a c z k o v i c s Imre, pestmegyei alispány fiával, az aljegyzővel, P o d m a n i c z k y János, P o d m a n i c z k y Sándor, M a g ó c s y József szolgabíró, T i h a n y i teljhatalmazott, J e s z e n s z k y Samu ügyész, gazdatisztek, és összes birtokainak falubirái. A besnyői és babathi puszták átadására meghivattak a besnyői szerzetes atyák is.

II. Antal e birtok átvevésénél családátya volt; neje herceg Eszterházy Mária egyetlen egy gyermekkel, egy fiúval (III. Antal) ajándékozta meg, ki 1771. évi április 12-én született, 8 hónappal nagyatyja halála előtt, ki elég szerencsétlen volt egész nemzetségét, minden utódát láthatni. — Az alapító gróf fiát, II. Antalt ugy neveltette, hogy ő is az országos hivatalok vise-

lésére képes legyen. És ezen öntudatot gyermek-ségétől fogva annyira felébreszté benne, hogy a férfiuvá lett II. Antal, atyja nyomdokait utánzandó, életfeladatául tűzte: az állami szolgálatokban keresni a dicsőséget. Értelmes, vagyonos, és az országban befolyásos főúr volt. A fejedelem bizalmát megnyerte s csakhamar Bodrog, később Zólyommegye főispánjává, nemsokára pedig valóságos belső titkos tanácsossá neveztetett ki. ¹⁾

Az özvegy világtalan grófnő Gödöllőről nem távozott, udvartartását fia kényelmessé tévén, sehová sem kívánczolt. Gyermekei és unokái folytonosan körülötte voltak, hogy feledtessék vele gyöngéd ápolással helyzetét. Különösen a gödöllőhatvani majorátus tulajdonosa, II. Antal családjával együtt, nyári és őszi időkben sokat tartózkodott Gödöllőn.

A 34 évig Gödöllőn lelkészkedő reformatus lelkész, V á r a d y István 1775. évi augusztus 24-én meghalálózván, a vallásos özvegy grófné magához hivatá a mezőváros néhány befolyásosabb férfiát, s előadá nekik, mily régi vágya s mennyire ohajtáná, ha Gödöllőn csak egy vallás és pedig az uralkodó r. kath. vallás lenne; s ez okból felszólítá a reformátusokat, hogy térjenek vissza a katolikus egyház bebelébe. — A bizalmas értekezletre meghívott reformatusok részint

---

¹⁾ Nagy Iván Magyarország családai címerekkel.

a grófnő iránti kegyeletből, részint talán tájékoztatlanságból oly nyilatkozatokat tettek a grófnőnek, melyekből azt hitte következtethetni, miszerint a kitűzött cél talán elérhető lenne.

Ez okból az özvegy grófnő levelileg gróf M i g a z z i váci püspök, és bécsi bibornok-érsekhez fordult, s Bécsben lakó Antal fiát is fel szólította, hogy célja elérésére segédkezet nyújtsonak neki. A grófnő oly szívésen ragaszkodott tervéhez, miszerint semmi áron sem engedte meg, hogy az ügy eldöntéseig Gödöllőre új református lelkész választassék.

A ügy áttétetett a magyar királyi udvari kancelláriához, mely helytartósági uton bizottságot küldött ki Gödöllőre a dolog érdemében beható vizsgálat-tartás végett. E bíróilag végzett vizsgálatból kitűnt, miszerint Gödöllőn a hivatalos lélekösszeírás szerint volt azon évben 996 református lélek, 946 rom. kath. 70 evangélikus, kik a földesasszony kívánságához képest hajlandóknak nyilatkoztak a rom. katolikusokhoz csatlakozni. Virág Mihály dunamelléki superintendens a Gödöllőn munkáló bizottsághoz egy emlékiratot intézett, melyben bebizonyítani iparkodék, miszerint generalis synodusok serieséből kitűnik, hogy Gödöllőn már 1658-ik évben református lelkész létezett.

Az eddig majdnem közömbösöknek látszó református lakosok közt kívülről jött befolyás

folytán, nagy izgatottság keletkezett s templomukat az egész vizsgálati idő tartama alatt éjjel és nappal őrizték, dorongokkal, fejszékkel és vasvillákkal felfegyverezve körülvették, és nem engedték senkinek, hogy csak a templomhoz közeledjék.

A kiküldött bizottságban volt a megyei szolgabíró, a csendbiztos, Horti Sándor turai esperes, és Lányi Mihály issaszeghi plébános. Ezen bizottság fölterjesztése folytán a következő 1776. évi június hó 3-án tartott pestmegyei közgyűlésen egy királyi leirat olvastatott fel, mely szerint a gödöllői református lakosok további intézkedésig vallásuk szabad gyakorlatában, és a templomok birtokában háborítlanul meghagyatnak. ¹⁾

Ugyanazon évi augusztus 19-én a gödöllői várkastélynak nevezetes vendége volt. Garambó gróf pápai nuntius, két kanonok és egy titkár kíséretében, Egerből jövet Gödöllőn megszállt az özvegy grófnőnél, hogy a várkastélyt, templomot és a kertet megtekinthesse; de a vendégszerető háziasszony kérésére ott maradt még másnap is és szent István király ünnepén misézett. — A nuntius a grófnővel latin nyelven társalkodott, s nem tudott eléggé csodálkozni, hogy a grófnő bár hibásan, de oly folyékonyan beszélt a latin nyelvet. Ez divat volt akkori időkben Magyarországon. A magyar hölgyek Mária Te-

---

¹⁾ Gödöllői plébánia, besnyői zárda évkönyve.

rézia királynő példáját követték, ki jól tudott latinul.

A grófnő pápai engedélyénél fogva a m.-besnyői zárda clausuráján belül eső folyosókon mehetett a számára épített oratoriumba. Most arra kérte a nála levő nuntiust, hogy eszközölne számára pápai engedélyt, melynél fogva szabad legyen nekie, ha a templomban esetleg hirtelen rosszul lenne, miután agg koránál fogva sokat szenvedett fejszédülésben és gyomorgörcsökben, kíséretével együtt vagy a házfőnökhöz vagy valamely vendégcellába bemenni s ott maradni, míg felüdülhet. Kitűnik ebből mily szigorú rendszabály uralkodott egykor a besnyői zárda falai közt.

A 10 évi özvegységet, 12 évi teljes vak-ságot valóságos keresztény hősiességgel viselő özvegy grófnő 53 napig tartó betegség s a haldoklók szentségeinek ajtatos felvétele után, 1781. december hó 20-án könnyező rokonok, nagyszámu pap-ság-, házi és gazdatisztjeitől környezve, a keresztény erényesség gyakorlásában edzett lelkét viszszaadá Teremtőjének élte 71. évében.

Halála előtt 3 évvel maga rendelte meg érekeporsóját, s azt 3 nappal elhunytá előtt a raktárból a földszinti folyosóra kitétetni rendelte s meghagyta, hogy boritékul még egy külön kemény fakoporsó készíttessék. A besnyői sirboltban felállított mausoleumban, ohajtásához képest férje

mellé temettetett. Hült tetemeit a nagyszámu rokonok, barátok és küldöttségek részvétele mellett Zerdahelyi Gábor váci fölszentelt püspök szentelte be. Végredeletében a besnyői kapucinus atyákról, kik vakságában legbizalmasb barátjai valának, igen kegyesen emlékezett meg.¹⁾

El grófnő a szó szoros értelmében nemes gondolkozású és nagylelkű nő volt. Özvegységében s hosszas szomorú vakságában lelki ereje el nem csüggedett. Minden alkalommal iparkodott bizonyítani, hogy jobbágysai boldogítására hivatva van. Át volt hatva azon eszmétől, miszerint gödöllői jobbágysait nagyobb egyetértés és szeretet fogná összefűzni, ha vallásra nézve egyek lennének. Emelkedett vallásos érzelem vezérelte, midőn a gödöllői reformátusokat a katolikus egyház kebelében látni ohajtotta. Midőn ez irányban tett törekvései hajótörést szenvedtek, legalább annyit tett, hogy P. Jaroszláv besnyői kapucinus atya által németből magyarra fordított, s az ő költségén kiadott erkölcsös irányú könyveket osztatott ki mind a három felekezet hívei között.

Halála sujtólag hatott a gödöllőiekre, nemcsak azért mivel vele pótolhatlan jötevőjük szálott sirba; de mivel vele a gödöllői várkastély fénye is eltávozott. — Az egyházi halotti szertartások bevégezte után néhány napra az örökös

¹⁾ Besnyői zárda évkönyve.

az özvegy udvartartását feloszlatta, a személyzet egy részét magához Bécsbe felvitte, másik részét nyugdijazta; az eddigi két udvari káplány egyikét is fölmentette. Ő maga Bécsben lakván Gödöllőre családjával csak ritkán jött s hosszasan soha nem időzött. A régi fényes multságok helyett legfőlebb vadászat, halászat és lovaglás voltak az egyedüli szórakozások. ¹⁾

II. gróf Grassalkovics Antal lelkes és buzgó hazafi volt, ki országos hivatalán kívül más irányban is ohajtott hazájának szolgálatot tenni, s működése egyik főfeladatául tűzte a nagy puszták benépesítését. Uj-Hartyán, Kakucs, Vecsés, Örkény községek nékie köszönik lételöket. II. József császár méltányolva a gróf ebbeli érdemeit, őt 1784-ben a római szent birodalom hercegévé tette.

Az 1790^{1.} és az 1792. budai országgyűlésen kiállított királyi hitleveleken gyaraki herceg Grassalkovics Antal mint császári királyi főlovászmester van aláírva.

1793-ban meghalt, s hült tetemei Pozsonytól 1^{1/2} órányi távolságra eső, a kis Duna balpartján fekvő sűrű erdőktől környezett, Ivánkán, mely neki nyáron kedvenc tartózkodási helye volt, az általa épített családi sirboltba tétettek örök nyugalomra. Grassalkovics Antal herceg Bécs, és

¹⁾ Besnyői zárda évkönyve.

Pozsony felé vonzódván, Gödöllőt mellőzte. Atyja hosszú életű volt, ő csak 38 éves korában lett Gödöllőnek független ura; minek Gödöllőre nézve azon hátrányos következése lett, hogy II. Antal a fiatal korában megszokott lakhelyeket, különösen Ivánkát, későbbben sem tudta felélni, s ezen oknál fogva Gödöllőre nem fordított annyi figyelmet mint atyja. Fentartott ugyan mindent a legnagyobb gonddal, de új építkezéseket nem tett, kivéve az atyja által 1771-ben az akkorában még haraszi erdőnek közvetlen szélén megkezdett kálvariát, melyet ő bevégezett és 1775. évben Althán Károly váci nagyprépost és felszentelt püspök által ünnepélyesen felszenteltetett.

E csinosan kiállított kálváriának szent hivatásán kívül van még egy mellék, gazdasági rendeltetése is, amennyiben a kálvária alatt van egy nagy veresmárvány lapokból összeállított 1200 akós viktartó medence, melybe a víz hajdanában a pazsaki forrásból, a föld alatti cserépcsöveken át vezetettett. Későbbi időkben a pazsaki forrás beizaposodván, a víz magától föl nem hatolhatott s a vízmedence évtizedeken át üresen állott; míg nem végre a királyi udvarmesteri hivatal a besnyői országut mentében álló hattyuházban felállított gőzgéppel ismét bevezetteti a vizet a kálvária alatti vízmedencébe, honnan földalatti csőhálózat tovább vezeti a vizet a királyi felső kert öntözésére.

III. gyaraki Grassalkovics Antal, a második herceg, 1771-ben ugyanazon esztendőben született, midőn nagyatyja, az alapító gróf, meghalt. Már születése is igen ominosus volt. Hét hónapos korában jött a világra, miért is gyermekkorában igen gyengélkedő volt, s a Grassalkovics család már-már kiveszéssel fenyegettetett, mert III. Antal egyetlen fia volt a hercegnek. Bécs-Ujhelyen neveltetett, hol egészen megerősödvén, nemcsak férfui korában edzett és egészséges testalkatu volt, de emellett eleven szellemü- és hosszú életüvé vált.

Herceg Eszterházy Leopoldinával kötött házassága magtalan maradt, mi úgy látszik döntőleg hatott egész életmódjára. Atyja halála után 22 éves korában roppant terjedelmű öt uradalomból álló birtokot vett át. A monda szerint Gödöllőről egész a pest-hatvani kapuig szakadatlanul saját birtokán tulajdon útján utazhatott.

1795. évben, 24 éves korában már annyira csinálta az adósságot, hogy Viczay grófné, született gróf Grassalkovics Anna Mária, nagynénje, Pestmegyénél tiltakozott ellene, azon adósságok miatt, melyekkel a gödöllői és hatvani majorátusi uradalmakat terhelte.¹⁾ III. Antal halála esetére e majorátusi uradalmak gróf Viczaynéét illették.

Udvartartás tekintetében atyja nyomdokait kö-

¹⁾ Pestmegyei prohibitionalis tárgymutató 1795.

vetve, mint gazdag mágnás az akkori szokás szerint Magyarországon keveset tartózkodott; állandó lakása Bécsben Pozsonyban volt. Gödöllőre, melyet atyja halála után egy megbízott által vett át, először 1803-dik évi október 6-kán 32 éves korában jött le, s akkor is csupán szarvasvadászatra jött le, tiz nap mulva már ismét eltávozott. Azután is évenként csak kétszer, tavaszkor szalonka, ősszel pedig szarvasvadászatra járt Gödöllőre, majd magányosan, majd pedig meghitt barátjaival.

Az udvarnál kedvelt egyéniség volt, fiatal korában császári kamarási méltósággal ruházott fel, nem sokára reá császári kamarás Osongrádmegye főispánjává, valóságos belső titkos tanácsossá neveztetett ki, s végre a szent István rend nagy keresztjével diszítettett föl.

Midőn 1805-ben Napoleon az osztrák hadakat visszavonulásra kényszeríté s Bécsét fenyegette, a császári udvar a győzelmes ellenség előnyomulása miatt kénytelen volt Magyarországra Budára tenni át lakását; minthogy azonban ott sem érezhette magát teljes biztonságban, Gödöllőn át Kassára utazott. 1805. okt. 30-án estefelé a trónörökös F e r d i n a n d főherceg, a király néhány gyermekével Gödöllőre jött, hol egy éjet töltvén utját tovább folytatta. Néhány uap mulva ismét jött L u d o v i c a Főherceg asszony udvari kíséretével, kik hasonlóképen a várkastélyban meg-

szállván másnap tovább utaztak ; harmadnapra a többi császári gyermekek jöttek Gödöllőre s egy napi pihenés után utjokat tovább folytatták.

Grassalkovics herceg szokás szerint Gödöllőtől távol levén, a főhercegeket és főhercegasszonyokat *V i e t o r i s* János uradalmi praefectus fogadta.

A győzelem ittas Napoleon a kiűritett Bécs-et is elfoglalta. A háboru tartalmára Magyarország kormányzására teljes hatalommal felruházott nádor, József főherceg a magyar koronát Budán elegendő biztonságban lenni nem gondolván, azt Munkács várába küldötte, ez útjában a szent korona, november 30-án Gödöllőn töltötte az éjet.

Helyreállván a béke, a szent korona 1806. évi március hó 22-én Munkács várából ismét visszahozatott, és egy napig Gödöllőn a várkastélyban őriztetett. Egy órával később maga a hercegi házi ur is megérkezett, részint hogy a koronaört fogadhassa, részint hogy a megérkezett szalonkákra vadászatot tartson.

A császári udvar a telet Kassán töltötte, s csak a tavasz beálltával, april hó első napjaiban tért vissza Budára, mely utazás közben Gödöllőt érintve, a főherceg és a főhercegasszonyok ismét a várkastélyban szállottak meg. A visszautazás nem történuvén oly sebességgel, Gödöllőn is több időt tölthettek.

A főhercegek fejedelmi anyjukkal együtt Hatvántól Gödöllőig tartó utat egy nap alatt tévén, itt, majd nem 24 órát pihentek. Harmadnapra, vagyis április 15-én megérkezett a koronaörökös is egyik nővérével, s az éjet Gödöllőn töltötte. Másnap a délelőtti órákban a koronaörökös az alsó és felső kertet megtekintette, a pesti országotra szolgáló, akkorában még vas rácsoszatú kapuig sétálván, az ott egybegyűlt gödöllői tisztség és értelmiség hódolatát fogadta s nővérével hintóba ülven tovább utazott.

A császári család tagjainak Gödöllőn időzése alatt helyőrségül a herceg Eszterházy nevét viselő ezred egy csapatja volt kirendelve.

A negyedizben kiütött francia háború Gödöllőnek ismét kedves vendégeket hozott. Ugyanis a győzelmes Napoleón 1809. év tavaszán Károly főherceg hadseregét Csehországba szorítván, akadálytalanul Bécsfelé indítá harcosait, és azt el is foglalta május hó 13-án. Az uralkodó-család ezen katastropha elől menekülven egész udvarával Budára tette át lakását. M á r i a B e a t r i x főherceggasszony, a királyné anyja M i k s a főherceggel és udvarával május hó 20-án lakását a gödöllői várkastélyba tette át, melyet Grassalkovichs herceg a felséges uralkodó-család rendelkezésére felajánlott. A főhercegnő udvarával július 27-keig maradt Gödöllőn. Ezen idő alatt több ízben meglátogatta a főhercegnőt K á r o l y A m-

bró z F e r d i n a n d főherceg, az ország primása, ki az egész idő alatt Budán a királyné nővére mellett tartózkodott, továbbá K á m á n h á z y László váci püspök. Ezek mindnyájan itt töltöttek a pünkösdi ünnepeket; sőt a fenséges vendégek kívánságára a püspökkel jött váci kanonok, C i a n i Arnold, az urnapi ünnepre is itt maradt, hogy vezesse a körmenetet, melyben a főhercegek királyi anyjukkal együtt részt vettek.

De a felséges királyné anyja is tett látogatásokat. Több ízben átrándult Budára felséges leányához, a királynéhez, hol egy ízben három napig tartózkodott. Látogatásával szerencsétlente székhelyén a váci püspököt is.

A főhercegasszony és fia, hogy megengeszteljék az egek Urát s leedsjék a háboru megszüntetését, mély, vallásos áhitattal járultak az ol-tári szentséghez.¹⁾

A diadalmas franciák Győr városáig nyomultak, s ott a magyar felkelő sereget szétverve Budát fenyegették. Az udvarnak menekülnie kellett; junius 14-én délutáni 7 órakor a királyné Gödöllőre jött s egy éjet anyjánál a várkastélyban töltvén, másnap Egerbe utazott.²⁾

Junius 16-án a főherceg primás ő fensége, nemkülönben S e v o r e l l i pápai bécsi nuntius megérkeztek; kik alighogy beszálltak a várkas-

¹⁾ Gödöllői plébánia évkönyve.

²⁾ Ugyanaz.

té.yba, Mária Beatrix ő fensége is azonnal készülni kezdett, és 17-én reggeli órákban ő is udvari személyzetével együtt elhagyta a gödöllői várkastélyt, Maximilian és Károly Ambróz primás ő főhercegségeikkel, Erdélyország felé vevén utjokat. A pápai nuntius más napon szent misét végezvén, Eger felé sietett. ¹⁾

A gödöllőiek csak most kezdetek félni a háboru veszélyeitől. Míg az udvar legmagasb tagjai magukat itt biztonságban lenni érezték, az alatt a lakosok is nyugodtak voltak. Az udvar távoztával azonban ők is aggódni kezdtek. A franciákat már a várkastélyban látták, kik onnan diktálják nekik a sarcot, hol pár órával előbb még az uralkodóház tagjai tartózkodtak.

A város ezen aggodalma azonban kevés ideig tartott; mert ugyanazon hó 21-én herceg Eszterházy dragonyosai jöttek a várkastély őrizetére, következő napon pedig maga Eszterházy hercegasszony született herceg Lichtenstein Mária, utánna való napon férje herceg Eszterházy Miklós fiával együtt. Öt nap mulva még 58 dragonyos az őrizet megerősítése végett. Julius hó 12-én szintén ide érkezett herceg Eszterházy Pál, ki Párisban követségi titkár volt. A franciák miatt sokat szenvedett Pozsony városából távozott Grassalkovics hercegi család is

---

¹⁾ Gödöllői plébánia évkönyve.

éjfélt követően Gödöllőre megérkezett, vendégül magával hozván Schwarzenberg hercegasszonyt.

A fegyverszünet megkötése után herceg Eszterházy gránátosaival együtt Ozorára, neje pedig a hercegasszony július hó 22-én Budára tette át lakását. Négy nap múlva herceg Grassalkovics Antal, a két hercegasszonynyal együtt Pestre ment át, hogy eltávozott vendégének Budán a látogatást visszaadhassa. Este felé Pesten expressus által értesítették, miszerint az Egerből jövő császárné és királyné Hatvanba érkezett kastélyban megszállt az éjjelt ott töltendi. Grassalkovics herceg Pestről azonnal elindult, éjfélt követően Hatvanba érkezett. Másnap a reggeli alatt bejelentette magát a királyné Ő Felségénél, s hódolatának bemutatása után a kastély előtt váró hintájába ülve rögtön Gödöllőre hajtattott, hogy a megérkezendő királynét fogadhassa.

A szerencsésen Gödöllőre érkezett Ő Felségét a herceg és a hercegasszony a kert kapujánál fogadták. A királyné nyájas leereszkedéssel fogadta ezen alattvalói figyelmet, s a hercegasszonyt saját hintájába maga mellé ültetve, egy darabig vele utazott. Egy negyedóra múlva elbocsátá azután a hercegnőt ki az őt kísérő saját kocsiján visszatért lakására; a herceg pedig ő felségét egész Pestig kísérte. ¹⁾

---

¹⁾ Gödöllői plébánia évkönyve.

Augusztus 11-én Schwarzenberg hercegaszszony három kis fiával, Frigyes-, Károly- és Ödönnel egy havi időzés után Gödöllőről szintén eltávozott, Nagy-Szombatba vevén utját.

September hó 18-án, hihetőleg a békekötés biztossága a legmagasb uralkodó udvar körében ismeretes lévén, Egerből a főhercegek és főhercegaszszonyok visszaindultak, Bécsbe visszatérendők. Három szakaszban utaztak: minden szakasz egy napi utat tévén Hatvanig, ott tölték az éjt; a másik napi ut tartott Budáig. Mily terhes utazás lehetett ez, akkori időben, a csínálatlan s nagy részben futó-homok országuton!

Háromhavi alkudozás után végre a béke október 14-én megkötöttet, mely öröndetes esemény folytán herceg Grassalkovics Gödöllőt elhagyta s visszatért Pozsonyba téli lakására.

Ezen országosan szomorú idők Gödöllőre nézve mégis öröndetesesen nevezetesekek maradtak azáltal, hogy a várkastély fejedelmi lakásul szolgálhatott; és pedig ez alkalommal már harmadizben volt szerencsés falai között üdvözölni a Felséges Habsburg-ház fejedelmi tagjait.

Herceg Grassalkovics Antal, a francia háború után már gyakrabban és szivesebben időzött Gödöllőn. Junius 13-ára eső névnapját évenként Gödöllőn ülte meg, s ily alkalmakkor fényes lakomákat adott. A patronatusi papság s az uradalmi tisztség bevett szokás szerint, a hercegi

főtisztnél vendégeltetett meg; a várkastélyban a hercegi asztalnál, csak a főúri vendégek és rokonok voltak jelen. Ha pedig valamely közbejött fontos körülmény miatt a szokott időre a hercegi udvar le nem jöhetett, akkor csak a templomi ajtatosságok tartattak meg fényes ünnepélylyel, a 17 plébániát képező patronátus kisebb, nagyobb számban megjelent papságának segédlete mellett. Érdekes, hogy az évkönyvíró panaszkodik, ¹⁾ miszerint 1825. évben Augusta Karolina ő császári királyi Felségének ugyanazon évi szeptember hó 25-re kitűzött koronázása miatt ő hercegsége a pozsonyi országgyűlésre sietvén, a környékre szóló névnap lakoma és vigalom nem tartatott meg. Ebből láthatni, mily fontos nap vala Gödöllőn a június 13-a.

Miután a hercegi, két tagból álló család elhatározta, hogy az év egész nyári és őszi szakát Gödöllőn töltendi, elég ideje volt némely, itt szembetűnő, hiányokon segíteni. Eddig a környék gyógytára a besnyői kapucinus-zárdában volt, s egy arra betanított szerzetes vezette. Ez a zárdának nem csekély jövedelmi forrásul szolgált; amennyiben ott nemcsak az orvosok által megrendelt receptek expediáltattak, hanem azonkívül még néha maguk a szerzetesek kisebb bajokban gyógykezelték is. Ez azonban mégis a városra nézve igen sok nehézséggel járt, mely bajon a herceg segitendő, a besnyői gyógyszertert 1814.

¹⁾ Gödöllői plébánia évkönyve.

évben Gödöllőre hozatta, s azt tökéletesebben felszereltetvén, szakképzett gyógyszerésznek adta át. A gyógytár fenállása, miután az uradalom gyógyszerzsükségei is évenként jelentékeny összegre rugtak, biztosítva volt.

A felső kertet, mely eddig francia modorban volt rendezve, a hercegasszony nem igen szeretvén, 1817-ben angol izlés szerint egészen átalakíttatta. A munkát a katonaság által végeztette; azok készítették a kertet környező töltéseket, az uradalmi pénztárból fizetett kettős napidij mellett. Ezen alkalommal építtetett egy virágház is, mely a jelenlegi nagy virágház és a királyhegy között állott, s két szárnyu társalkodó termekkel volt ellátva. Miután e virágház az utolsó időben már roskadozó állapotban volt, s máskülönben is a szabad kilátást akadályozta, az átalakítás alkalmával ledöntetett, s ahelyett építtetett a jelengi csinos üvegház, szaporító ágyakkal, mely szép homlokzatával kellemes benyomást tesz az Issaszegh felől érkezőkre.

1820. évi marcius hó 25-én meghalt Bécsben második Grassalkovics hercegasszony, az utolsó Grassalkovicsnak anyja, ki iránti kegyeletből hercegi fia úgy intézkedett, hogy halálának minden évfordulóján az egész uradalomból Gödöllőn egybegyült papság gyászisteniszolgálatot tartson, melyen ő hercegségein kívül az összes uradalmi tisztség jelen legyen; ha pedig a herceg és

neje még nem lennének Gödöllőn, akkor csak a helybeli adminisztrátor a besnyői kapucinus atyákkal végezze a jelzett ajtatosságot. Ezen gyászisteniszolgálat néhány éven át valóban meg is tartatott; azonban idők multával észrevétlenül feledékenységbe ment.

A feledékenységbe ment ünnepélyes gyászisteniszolgálat helyett 1842. évben egy más kisebb ünnepélyü ajtatosság hozatott be az utolsó Grassalkovics megboldogult lelkéért. Minden évben szent Mihály-nap körül, előre meghatározott napon a patronátusi papság s az uradalmi gazdasztszég Gödöllőn egybegyült, hogy a gyászisteniszteleten jelen legyen, mely alkalommal a gödöllői szegények között a katolikus lelkész útján 100 frt osztatott ki, ugyanannyit kaptak a hatvani szegények is. A papság e napi ételmezését s a stoláris díjat az uradalmi pénztár fedezte még báró Sina Simon idejében is; magától értetődleg az özvegy hercegnő számadására. A hercegasszony elhunytával ezen kegyeletes emlékűnnepély tartása megszűnt. A hercegasszony 6,000 frtos alapítványt tett állami papirokban a besnyői zárda javára oly célból, hogy ennek jövedelmeiből évenként gyászmisék tartassanak, mit a szerzetes atyák a zárda csendes falai között minden külső fény nélkül pontosan teljesítenek.

Minél öregebb lett az utolsó Grassalkovics Antal, annál többet tartózkodott Gödöllőn. Fiatal

éveit az akkoron divó nagyuri szokás szerint inkább az országon kívül, Nápolyban s Olaszhon más városaiban szerette tölteni; az országgyűlések tartama alatt Pozsonyban saját palotájában időzött. Mint fiatal herceg nem érezte magát jól a gödöllői kastélyban, nem mintha hiányzott volna benne a nagyuri kényelem, vagy nem lett volna körülötte elég szép a vidék, de mert élvágányát jobban kielégíthette a császári székváros zajos élete, vagy a külföld, melyektől Gödöllő nagyon félreesett.

Az akkori országos közlekedés is igen elhagyott állapotban volt s fáradalmas volt az utazás. Akkor még nem voltak vasutak, országutainkat pedig mindennek, csak jóknak nem lehetett mondani; az első gőzhajó Budapest és Bécs között csak 1831. évben kezdett közlekedni. A herceg s a hercegnő egyébiránt a dunai gőzhajózás iránt, oly ellenszenvvel viseltetett, hogy a herceg egész életében csak egyszer és akkor is csak gyengélkedő egészsége miatt, a hercegasszony pedig soha hajón nem utazott. Hihetőleg a fiatalkori tengeri utazás kellemetlenségei riasztották vissza a Dunától is.

Ő hercegségeik Gödöllőre és vissza Pozsonyba és Bécsbe nem utaztak együtt, hanem mindegyik külön időben indult; a hercegné rendesen hatos fogatu kényelmes batárban egy társalkodó hölgyével báró M o n t v a l l Aspásiával, szép-

sége, jósága, és magas műveltségénél fogva a hercegi udvarnál igen nagy becsülésben állott ur-hölgygyel. A gödöllői pozsonyi ut iránya rendesen ez volt: Gödöllőről Budapest, Vörösvár, Ács, Győr, Mosony s onnan Pozsonyba. Az akkori időkben ez volt a legrövidebb s legjártabb ut Budapest és Bécs között, melynek bizonyos pontjain, mint lóváltó állomásokon, hires fuvarosok laktak, kik jó fizetésért mesés sebességgel hajtottak. Az utazó herceget s nejét rendszeren egy szakács előzött meg mint futár, ki mindig két órával előbb utazott el s minden második posta-állomáson új lovakat rendelt, reggeli, déli és estéli étkezésről gondoskodott.

Herceg Grassalkovics 22 éves korában roppant terjedelmű birtokoknak lett független urává s a tapasztalatlan ifjú mindjárt kezdetben a könnyelműség útjára tévedt. Ifjúkori barátjai, hízegő udvaroncok elszédítették a fiatal herceget, ki meg nem állapítván a roppant jövedelmi és kiadási egyensúlyt, adósságcsinálással kezdé meg önálló életpályáját, s mindjárt kezdetben annyira belemerült az adósságokba, hogy nagy nénje szükségesnek találta a gödöllői s hatvani majorátusi uradalmakat adósságcsinálásai ellen megyeileg biztosítani. Később, már érettebb korában igyekezett ugyan vagyoni viszonyait rendezni; de új, szerencsétlen körülmények a nemes szivű, valódi emberbaráti kedélyű, vallásos gon-

dolgozása s mindenki ben becsületes embert feltételező herceget végleg tönkretették. Egy szerencsétlen sakkhuzás igen gyakran elegendő arra, hogy az ember egész életjátékát elrontsa.

Barátjai és tanácsadói egy adósságtörlesztési tervet terjesztettek a herceg elé, mely szerint a nagy kamatokkal járó adósságok kifizetésére egy olcsóbb kamatu nagy kölcsönt kellett vala fölvennie. A tervet a herceg elfogadta. Egy bécsi bankháznál két milliós kölcsön köttetett. E kölcsönfelvétel úgy kezeltetett, hogy a szegény, valóban szánandó, jámbor herceg alig egy, két száz ezer forintot látott, a többi roppant összeg a kölcsönt kezelő egyének kezei között elmállott. E kölcsönfelvétel azután tönkre tette a hercegi családot.

A régi adósságok, az új kölcsön évi kamatai, a herceg megszokott kiadásai nem fedeztethettek többé a talán nem egész pontossággal kezelt uradalmak jövedelmeiből. — A herceg fizetéseképtelenné lett, 1827-ik évben a bécsi hitelezők zaklatására állítólag önkénytes csőd alá jutott.¹⁾ És ezen évtől fogva a szerencsétlen herceg többé Bécs városát nem látta. A téli időket folyvást Pozsonyban töltötte, a hercegasszony pedig felváltva féltelet majd Pozsonyban majd Bécsben, néha egészen Bécsben. A herceg Bécsbe többé azért

¹⁾ Gödöllői volt levéltár 28. fasc. 675. sz.

nem mehetett, mert a hitelezők őt az osztrák törvények szerint azonnal letartóztatták volna.

A hercegi uradalmak zárgondnokának Batthyányi herceg neveztetett ki, ki herceg Grassalkovicsnak női ágról leszármazott rokona lévén, úgy kezelte a tömeget, hogy a hercegnek még elég kényelmes élete lehetett, s fényes hercegi udvart tarthatott. Mi annál könnyebben megtörténhetett, minthogy a herceg maga nevezte ki minden rendű és rangu tisztjeit, kik a zárgondnok elnézése mellett a jövedelem jelentékeny részét a herceg javára fordították.

Ezentul a herceg csak Gödöllőn találta örömét, legkedvesebb mulatsága volt a vadászat. Élte utolsó éveiben ellenállhatlanul vonzó erővel hatott reá a gödöllői vidék, különösen 1839 óta, midőn a gödöllői levegő jótékony hatásáról személyesen meggyőződött. Ugyanis 1838. évi november vége felé a herceg oly hirtelen és súlyosan megbetegedett, hogy téli lakását sem tehetette át Pozsonyba, hanem a hercegi udvarnak Pesten kelle maradnia egész a tél közepéig. Ekkor a bécsi orvosok által rajta véghezviendő műtét végett mégis Pozsonyba vitette magát. A megtörtént orvosi műtét sem állította helyre egészségét; egész nyár folytán gyengélkedett s csak augusztus 17-én gőzhajón utazhatott Pestre, hogy onnan Gödöllőre jöjön. A hosszú súlyos betegség anyyira megtörte, hogy csak pálcára támaszkodva

járhatott. Gödöllőn azonban 6 nap alatt teljesen felépült.

E hirtelen és szerencsés felgyógyulást a herceg egyedül az isteni gondviselés imádatos kegyességének tulajdonítá, miért is az Isten iránti háladatosságból a gödöllői és a többi közellévő uradalmi szegények között 3000 frtot osztatott ki, a gödöllői iskolásoknak pedig egész ezüst evőkészletet, arany nyakláncokat, arany és ezüst pénzeket ajándékozott maradandó emlékül.¹⁾ Egészen másképen gondolkodtak az orvosok kik a herceg felgyógyulását főleg a gödöllői levegő jótékony hatásának tulajdonították, s ez okból az egészségében megtört herceget későbbben Gödöllőn tartóztatták.

Az 1838. év Gödöllőre nézve kétféleképen maradt emlékezetes. Február hóban 5' magas hó esett, mely a közlekedést három napra teljesen megakasztotta. A nagy hó az országban általános volt, mit március hóban mindenfelé nagy árvizek követtek. A budapesti vizáradat folytán bekövetkezett éhség enyhítése körül a pesti szűkölködőkre nézve igen lelkesen viselte magát Gödöllő mezővárosa az uradalommal együtt. A gödöllői kasznárságból naponta 400 kenyér, liszt, burgonya s más hüvelyes élelmi cikkek küldettek Pestre mindaddig, míg a nagy szükség némiképp enyhítve nem volt. Pesten a szent-ferenciek át-

---

¹⁾ Gödöllői plébánia évkönyve.

ellenében fekvő hercegi házba az uradalom közzelévő faluiból nagymennyiségű élelmi cikkek hordattak naponkint össze kiosztás végett. A herceg minden tekintetben betöltötte ebbeli tartozó honfui kötelességét, melyben vetélkedve utánozta őt az egész környék. Azonban legnemesebb érzetnek hazafiui tanuságát nyilvánítá gróf Károlyi István ő nagyméltósága, ki a vizáradat folytán lakás nélkül maradt, s Főthra menekült pesti családokat nem csak tárt karokkal fogadta, hanem azonkívül több százra menőt Főthra is kihivott, azokat naponta meleg lakással, élelemmel ellátni az áradat habjai közül ruha nélkül menekülteket pedig felöltöztetni kegyeskedett.¹⁾

1836. óta észleltetett, miszerint a templom boltzatja beszakadással fenyeget a herceg rendeletére 1837. március elején Hild József építész a boltzatot leszaggattatta, és újra házilag felépítette, a régi építész stíl mindenben meghagyatván. A templom 1838. évben új díszében állott, amint ezt az ajtó fölötti latin felirat tanúsítja. Az ujtás, névszerint a kőművesmunka, az aranyozók, képfaragók és festők munkája, a jobbágyi nap számon kívül 9,000 frtba került. A templomnak díszes restaurációja alkalmul szolgált a hercegnek, hogy a váci püspököt, gróf Nádasdy Ferencet a bérálás szentségének kiszolgáltatására meghívta. Az egész környék kath. család-

¹⁾ Gödöllői plébánia évkönyve.

dainak bérmandó gyermekeit Gödöllőre hozták. A megjelentek oly nagy számmal voltak, miszerint arra gondolni sem lehetett, hogy e szertartást a templomban megtartani lehessen. Maga a herceg felajánlotta e végből az angol kertet, különösen pedig a gesztenyefasort, melynek hosszában állítottak föl a bérmandók.

A püspök ezen alkalommal nem a kastélyban, hanem M.-Besnyőn volt szállva, s onnan jött be Gödöllőre a herceghez ebédre. Ez alkalommal szóba jött, a várkastélyi plébánia rendezésének kérdése is, s e rendezés valóban ugyanazon évi július 4-én Issaszeghen törvényesen kiállított s megerősített Canonica Visitatio erejénél fogva meg is történt. Megjegyzendő mindazáltal, hogy amint a váci püspök a kath. plébánia viszonyainak rendezését szőnyegre hozta, a herceg erre rögtön készséget nyilvánított, de előre kikötötte, hogy a lelkésznek plébánossá való kineveztetése szóba se hozassék. Azon időben a herceg beteges is volt, csőd alatt is állott, idegenkedett jövő időkre kiható minden intézkedésektől. E félszeg intézkedés mindig káros hatással volt a plébánia-ügy kezelésére, amennyiben a lelkészek adminisztrátorskodni vonakodván, csak addig ideigleneskedtek ezen állomáson, míg egy patronátusi plébánia üresedésbe jött. S e visszás állapot évtizedeken keresztül folytonosan fentartotta magát egész a mai napig; a mai házb. lelkész is saját magának adminisztrátora.

Mig a herceg a várkastély templomának diszes helyreállításával foglalatoskodott, azalatt a hercegasszony társalkodónőjével Montvall Aspasia bárónővel a templomi ruhák himzését és különféle egyházi fehér ruha készítését tűzte ki magának feladatul s e munkát oly buzgalommal végezte, hogy 1840-ben Bécsből egy külön, teljesen megtelt diligence hozta a templomruhákat Gödöllőre. ¹⁾

1841. évi július 20-án estefelé Pozsonyból Gödöllőre érkezett a hercegi udvar. A herceg azonban a betegség által nagyon megtörve jött, fájdalmai naponta fokozódtak, melyek ellen leginkább csak az alsó kertben, a kastély baloldaliára eső magas akác-csoport lombjainak árnyékában keresett naponkint enyhülést. Hosszu száru angol gárda-csizma, fehér vagy sárga szarvasbőr nadrág, frakk és magas kalap volt öltözete. Így ült ott olvasgatva a lapokat vagy orvosával társalogva. Néha kikocsizott Babathra is. A herceg azonban nem talált már sehol életörömet, még az egykor oly annyira kedvelt szarvasaival sem törődött többé. A gödöllői terjedelmes erdők, melyek rendszeres kezelése- és fentartására évenként oly sokat költött, nem birtak reá többé vonzerővel. A beteges megtört férfit különösen bánthatta még azon tudat is, hogy vele a híres Grassalkovics-herceg családfája kidől és végkép elenyészik.

September hó 28. éjfélt utáni 2 órakor a

---

¹⁾ Gödöllői plébánia évkönyve.

herceg érezvén, mint hanyatlók életereje, ohajtását nyilvánította a haldoklók szentségének nyilvános és ünnepélyes felvétele iránt. Ezen megható és ünnepélyes szertartásnál jelen volt egész udvari személyzete, és a gödöllői összes gazdatisztek, kik zokogva állták körül a herceg ágyát. A herceg dél-előtti 11 órakor jobb életre szenderült. N á d a s d y gróf váci püspök által Gödöllőn beszenteltetvén, kívánsága ellenére nem Besnyőn, hanem pozsonymegyei Ivánkán, a másik családi sirboltban temettetett el.

Az utolsó illetőleg III-ik Grassalkovics Antal nemes, lovagias, finom, tapintatos férfiú volt s köztiszteletben állott a nagyok és alacsonyok előtt. Jobbágysai és gazdatisztei jóllétének előmozdítására nagy gondot fordított. Jobbágysai tehetőségek jó módúak voltak, gazdatisztjei országos híresek, kik mind megannyi apró uraság tónusát vitték. Beszéli, hogy egy alkalommal, midőn egyik gazdatisztje a hercegtől évi fizetésének javítását kérte, a herceg meghallgatva az indokokat, melyekkel kérését az előtte álló tiszt támogatta, egész felindulással felele neki: „Önt azonnal el kellene bocsátanom; ha ön gondozására bizott jószágomban magának nem tud gazdálkodni, akkor nekem sem tud.” Ha gazdatisztje hűtelenkedett is földesura ellenében, de azért magának használt, szívesen elnézte nékie a herceg, annyira emberbarát volt s jötevője saját alattvalóinak. A szó szoros értelmében vallásos ember volt. A vallá-

sosság külső gyakorlatára igen szigorú volt; vásár-, és ünnepnaponként szent Antal pátronusa mellékoltáránál egy besnyői kapucinus atya által végzett kis csendes misén egész katonai pontossággal jelen volt; de egyszersmind az oratoriumból szorgalmasan megvizsgálta, hogy az azon időben tartott nagymisén melyik tiszte hiányzik. Nem hagyta állítólag szó nélkül, ha valaki egymásután néhányszor a templomi ajtatosságtól távol tartotta volna magát. Életének hajlottabb korában kizárólagosan kedvelt mulatsága vala a vadászat. „Meine lieben Hirschen“ volt vadász szójárása. Ha a szarvas vadászati idény bekövetkezett, gondoskodott arról, hogy a lelőtt vadakból a besnyői zárdaatyáknak is időnkint bőven kijusson. Annyi szép tulajdonsága mellett csak egyetlen nagy hibája volt: az adósságcsinálás; ebbe annyira ment, hogy az ősei által szerzett roppant terjedelmű birtokokat mind tönkre tette. És ha nem Batthyányi herceg rokona és barátja a zárgondnok, hihetőleg nélkülözések között mult volna ki a világból a haza egyik legdúsgazdagabb mágnása.

Ezen könnyelmű pazarlásnak egyik főoka, mint mondják, az volt, mert nem voltak gyermekei. Az emberek, s különösen a gázdagok életök legfőbb örömét az utódok szemlélésében találják. A herceg ezen öröme nem lehetett részese. Idegenek számára nem volt kedve takarékoskodni. Hihetőleg úgy gondolkozott, hogy család kihaltával a birtok is veszszen el.

A Grassalkovicsok családfája : Grassalkovics-Horváth *Márton*

Kurdács Erzsébet — neje. —

István

Rajmannus Erzsébet.

János

Egresdy Zsuzsánna.

Antal gróf

Zsuzsánna, Beleznay

1. Láng Erzsébet

János tábornok neje.

2. Klobusiczky Krisztina.

Antal; *Franciska*,
gr. Grassalkovics János neje; *Erzsébet*, gr. Eszterházy Ferencz neje; *Klára*, gr. Eszterházy Gábor neje; *Teréz*, gróf Forgács Gábor neje; *Anna Mária*, gróf Haller neje.

3. Klobusiczky Teréz
előbbinek nővére.

II. Antal herceg,

Herceg Eszterházy Mária.

III. Antal herceg,Herceg Eszterházy Leopoldina.¹⁾

---

¹⁾ Nagy Iván, Magyarország családai címekkel.

A család grófi cimere:

Négy felé osztott vért. Az első osztály ezüst mezejében, hármás zöld hegyen hátulsó lábain álló vörös oroszlány kivont karddal, a második és harmadik osztály kék mezejében kifeszített aranyiv, és nyíl fölfelé fordítva, fölötte jobbról csillag, balról félhold ragyog; a negyedik osztály vörös mezejében leopárd áll hátulsó lábain, első jobb lábával kivontkardot tartva. — E négy osztályon kívül a vért aljáról annak közepeig pyramis-alakban egy ezüst osztály nyulik fel, melynek alján zöld térről rózsafa nyulik fel zöld levelekkel, és három piros rózsával. A vért közepét egy kisebb pajzs foglalja el, melynek arany mezejében Maria Terézia királynő nevének kezdő betűi vörös színű M. T. látszanak. — A vért fölött grófi korona nyugszik, és azon három koronás sisak áll: a jobboldaliból a vértbeli vörös oroszlány, a középsőből egy kék magyar ruhás vitéz kivont karddal; a baloldaliból pedig a vértbeli leopárd emelkedik ki. Foszladék: jobbról ezüst vörös, balrólaranykék.

A hercegi méltóság nyerésekor e cimer anynyiban meg bővítettett, hogy a vért fölé öt sisak helyeztetett, és a leirt hárman kívül a középsőn kétfejű sas, a mellette levőkön kivont karddal a leirt vitéz a legszélsőbbiken pedig kivont karddal oroszlány és leopárd látható.

Alig, hogy a megboldogult herceg hült tetemei Gödöllőről Ivánkára a családi sirboltba vi-

tettek, az örökösök azonnal hozzáfogtak az akkori szokás szerént jogaik érvényesítéséhez. Nevezetesen az első Grassalkovicsnak Anna Mária leányától, leszármazott Haller grófok meghatalmazottja egész erélylyel hozzá fogott a hatvani uradalom erőszakos elfoglalásához. E célból Gyöngyösön nagyobb számú kortest fogadott, kikkel a heves megyei kerületi szolgabíró fedezete alatt a hatvani uradalmi kastélyba nagy hetykén behajtatott, és azt magának törvényesen általadatni kívánta! — Azonban vérmes reményében, a legnagyobb megütközésére, nagyon csalatkozott; mert az ottani uradalmi kasznár, a hercegasszony irányába gyengéd kegyelettel és gyermeki tisztelettel ragaszkodó hatvaniakat formászerű fölkelésre szólította föl, kik nem csak hogy az átadást ünnepélyesen megtagadták, hanem a 10 kocsin jött foglалókat a kastélyból és udvarából formászerűleg kidobták s a szolgabíró kocsiját, ki a futásnak eredt foglалók védelmére hivatalos tekintélyét érvényesíteni akarta felfordították és őt szintén futásra kényszerítették.

Ezen, a hatvani nép által tanúsított, jobbágyi hűség nagyon meglőhasztotta az örökösök foglалási kedvét; de a hercegasszonynak férje elhunytá folytán megkeserített szivét is nagy mértékben megvigasztalta a jobbágyok ily módon nyilatkozó ragaszkodása.¹⁾

A hercegnő azon ősszel még Gödöllőn tartózkodott, de november 14-kén, a névnapját meg-

¹⁾ Gödöllői plébánia évkönyve.

előző napon Pestre ment onnan végleg elutazandó. Azonban a herceg halála miatt búskomolyságba esett jószágkormányzó hirtelen meghalt s az ennek folytán üresedésbe jött jószágigazgatói állomás betöltése miatt kénytelen volt a hercegnő dec. 5-ig Pesten maradni, honnan Pozsonyba, onnan pedig özvegységéhez képest megkisebbitett udvarával Bécsbe ment lakni.¹⁾

A következő 1842 évben lejött ugyan még Gödöllőre, de itt nem talált többé semmi szórakozást; miért is a következő évet Londonban, Párisban és Nápolyban töltötte. Azonban minden előleges jel-adás nélkül hirtelen ismét Gödöllőn tért meg s szigorú intézkedéseket tett, hogy az uradalmi szolgálatban elaggott tizenkét szegény befogadására illendő „szegények háza“ építtessék, s az ott elhelyezettek az uradalmi pénztárból naponként és fejenként 4 frt, fűtéshez és főzéshez megkivántató elegendő át, ágy- és ruhaneműt kapjanak. Ez a következő urasságok által is kegyesen fentartott humanisticus intézet mai napig fenáll. Későbbén báró S i n a Simonné a szegények napi 4 krját még 3 krral megpótolta, miáltal a szegények ügyén némileg enyhítve lőn.

Erzsébet Királyné Ő Felsége is e szegényeket legmagasb fejedelmi figyelmére méltatni és őket a karácsonyi ünnepek alkalmával oly hathatos gyámolításban részesíteni kegyeskedik, melynek áldását egész éven át érzik.

¹⁾ Gödöllői plébánia évkönyve.

Az özvegy hercegasszony a szegények ügyében tett intézkedés után készült ugyan azonnal távozni Gödöllőről, alig töltveitt egy hónapot, távozását azonban egy gazcsin még inkább sietteté. Ugyanis egy Szászországból származott, Bilicz nevű kertészsegéd éjszakának idején az uradalmi pénztárba betört, az ott talált pénzt eltolvajlá, és a reggeli órákban a termek virágai öntözésének ürügye alatt a hercegasszony lakosztályába belopózott, az ott talált drágaságokat és ékszereket fölszedve, megszökött, s a legszorgosabb nyomozás dacára sem sikerült többé nyomába jutni.¹⁾

E gaz merénylet a hercegasszony ugysis nagyon izgatott kedélyére oly kellemetlen benyomást gyakorolt, hogy következő napon mindenét összezsomagoltatta, és Gödöllőről azonnal távozott. Felizgatott kedélylyel távozott azon kedves Gödöllőről, mely nekie teljes két évtizeden keresztül nyarankint annyi örömteljes napot nyújtott, mit maga a hercegi pár az által igazolt, hogy kettős névnapjaikat évenként Gödöllőn ünnepelték meg a patronatusi papság, uradalmi gazdatisztség és a jobbágyok küldöttjeinek őszinte szeretetnyilatkozatai között. A két névünnep évkört képezett a hercegi naptárban; ahhoz alkalmazták rendszeren gödöllői tartozkodásukat. Junius 13-án, Antal napján, ha különben semmi akadály elő nem

---

¹⁾ Gödöllői plébánia évkönyve.

fordult, a hercegi udvar Gödöllőre jött, és bezárólag november 15-ig a hercegasszony nevenapjáig itt tartózkodott, föltéve, hogy valamely sürgős körülmény annak korábbi távozását szükségessé nem tette.

Ezen, a hercegi családra nézve annyira fontos és kedves Gödöllőről a hercegasszony, mint a kihalt Grassalkovicsok hercegi családfájának levelét hullató utolsó ága izgatott kedélylyel távozott, soha többé vissza nem térendő.

Bathányi herceg 1842. évben, megunván Grassalkovics uradalmainak sok felelősséggel járó zárgondnoksága terheit, 17 évig tartott felügyelete után lemondott a zárgondnokságról, okul hozván törődött agg korát. Uj zárgondnokul Lónyay János, gróf Lónyai Menyhért volt magyar királyi pénzügyminister és miniszerelnök édes atyja neveztetett ki, ki nem bizonyos meghatározott évi jutalomdíj, hanem az összes uradalmak jövedelmeinek megalapított százaléka fejében vállalta magára e különféleképen összevissza kuszált gazdaság vezetésének valóban óriási terhét.¹⁾

Ezen uj intézkedés az özvegy hercegasszony életmódjának megváltoztatására nem csekély befolyást gyakorolt. Lónyay zárgondnoktól özvegyi tartást kapván, a herceg Eszterházy családtól jelentékeny hitbért huzván, oly évi jövedelemmel

---

¹⁾ Gödöllő plébánia, évkönyve.

rendelkezett, melyből kényelmes életet vihetett és fényes özvegyi udvart tarthatott. Ő azonban e tájékon többé örömet nem lelt. Aggkora dacára fris és élénk szellemű hölgy lévén, szerette a nagy világ zajos életét s délnyugati Európa nagy városaiban keresett magának szórakozást. Végre vagy megunván a folytonos vándorlást vagy meggyőződén, miszerint a külföld akármily kényelmet és élvezetet nyújtson is az idegennek, a költő: „Dulce natale solum“-a¹⁾ utáni vágyát nem képes elfojtani, bucsút vett a külföldtől s visszatért nem ugyan Magyarországra de Bécsbe, hová véglegesen áttette lakását.

A magyar szabadságharcban Gödöllőnek is jutott szereplő osztályrész. 1848. évben felkelő önkénytes csapatot szervezett, melynek élén a két egyházközség lelkésze állott. Az önkénytesek Grassalkovics herceg idejéből fenmaradt s a várkastélyban őrzött fegyverzettel szereltettek föl, mi igen marconás tekintetet kölcsönzött nekik. Az aldunai csatatérre rendeltetvén Pesten mentek keresztül s az utcákon büszkén lépdeltek végig. Tölténytartóikon M. T. — Mária Terézia — betük fénylettek. Midőn a pestiek kérdezték tőlök, hogy mit jelentenek e betük, nagy hangon azt válaszolták: „Mord teremtetten.“ Azonban a katonai mesterséghez nem értő s többnyire családapákból

¹⁾ Édes szülőföld.

álló önkénytesek nagyon hamar beleuntok a háboru fáradalmaiba, mert nem sok időbe telt, s Gödöllő már ismét örvendhetett fiai látásának.

Azonban az 1849-ki év Gödöllőre a belhar-
cok kellemetlenségeinek nem csekély terhével ne-
hezedett. Herceg Windischgrätz Budapestről ser-
gével kihuzódván, a gödöllői várkastélyba tette át
főhadiszállását, mi által a csata helyszínét e kör-
nyékre is kiterjeszté. Horváth Mihály, Magyar-
ország független harcának történetében ekként adja
elő ezen napok eseményeit:

„Görgey april hó 5-én estve a következő ren-
delkezést adta ki más napra: Damjanics a szent-
királyi erdőn, Klapka Sápon keresztül, honnan
egy dandárt Pécelre indit, Issaszeghnek tartanak;
Aulich Dányra vonúl, s egy hadoszlop által Zsám-
bokon keresztül összeköttetésbe lép Gáspárral, ki
a maga hadtestével Bagot s Besnyőt fogja meg-
támadni.“

„A hadak e mozdulataiból látszik, hogy apr.
6-án ütközetre kerül a dolog Issaszegh körül, mely-
nek erdős dombos vidéke igen kedvező helyzetet
nyújtott a védelmi harcra, minőre az ellenség ké-
szült. E helyzet több pontjai a sűrű erdőkkel s
a meredek dombok közt létező csak nem szoro-
sokká keskenyülő szűk völgyekkel oly védelmet
nyújthatnak, hogy azokat majd nem erődök gya-
nánt kell ostromolni a támadóknak. — Az erdős
dombos vidéken lovasságunk, melyre nézve szá-

munk az ellenséget meghaladta csak igen kevés helyen talált alkalmas tért a kifejlésre. A császáriak ellenben ágyú és röppentyű ütegeiket, melyekben a mieink fölött bővelkedtek, a magaslatokon az erdők széléin, a szorosok torkában a legkedvezőbb fekvetben állithatták fel elegendő támadó hadaik ellen.“

„Jellasics hadteste 6-án dél tájban érkezett Dányról Issaszeghre, Schlické pedig Baghról, Aszód-ról, hol csak néhány lovas századot hagyott, Gödöllőre, honnan azonban rövid pihenés után szinte Issaszeghre sietett, hol a harc délután két óra tájban megkezdődött Klapka hadteste és Jellasics serege között. Klapka ugyanis 11 óra tájban Sáptra érkezvén, onnan Dipold dandárát Pécelre utasítá, maga pedig Zákó és Bobics dandáraival a szentkirályi erdőnek tartott, a hézagot maga és Dipold közt Schultz dandára által töltetvén ki. Kettőre járt az óra, midőn Zákó dandára, mely az előhadat képezé, a fedezetlenül hagyott erdőn keresztül jutván Issaszegh előtt a bán két zászlóaljára bukkan s azokat épen étkezésüknél meglepven, megtámadta s Issaszegre visszanyomta. Itt azonban a bán két dandára állta útját, s őt rövid harc után hátrálni kényszerítvén, oly annyira megzavarta; hogy futamló hadai a második harc-sorban lévő Bobicsdandárt is rendeletlenségbe ejték, s magokkal ragadták.“

„Klapka a szerencsétlen kezdet által itt is,

mint Bicskénél anayira leveretni engedé magát, hogy a harccal már-már teljesen felhagyni szándékozott. Szerencsére, mielőtt dandárai a bicskeihez hasonló rendetlen futamlásban eredtek volna, jobb-ján Damjanics hadteste is a harc vonalba lépett, ki észrevévén Klapka zavarát, egy dandárt Kis Pál vezénylete alatt rögtön segedelmére küldé, mi által a császáriak figyelmét tőle magára vonván, őt az üldözéstől megmentette, időt szerzett neki, megkuszált dandárait ismét rendbe hozni, mi azonban csak később történt.

„Jellasics, ki hada zömével a Rákospatak jobb partján Issaszegh háta megett, a nagytarcsai erdős dombokat foglalá el, Damjanics hadtestének előrenyomultakor a Klapka dandáraival harcolt zászlóaljait is visszavonta magához, s jobb szárnyával Pécelre, a ballal az Issaszegh melletti malomra támaszkodva, a magaslatokról rémséges tüzelést kezdett Damjanics hadaira. Ő azonban ezt megúván, a szuronyt már jól kezelő zászlóaljai egy részével a dombok felé kerül, honnan a tűz-zápor jó, hogy a császáriakat onnan elűzze. E pillanatban jelent meg Damjanics oldalában Gödöllő felől Schlick hadteste, melyet, minthogy a Gáspár vezérlete alatt lévő XIII. hadtestünk Baghról nem mozdult, Windischgrätz szinte Issaszegh felé indított. Damjanics ezt észrevevén, azonnal felhagyott támadási szándokával a Jellasics által tartott dombok ellen, s a tulnyomó erő elől

ismét visszatért a Rákos balpartján elnyúló erdős dombokra. Itt azonban az ellenség több rohamát visszavervén, mindannyiszor előre rontott honvédekkel. De viszont ezeket is mindig ugyanazon sors érte, mely elébb a császáriakat: visszavonulni kényszerültek elébbi fedezettebb állásukba. Így hullámozott a harc egészen ötödfél óráig. Damjanics látván, hogy magára hagyatva, hadának bámulandó kitartása mellett sem nyomhatja ki állásából az erősebb ellenséget, bosszúságban Klapkára, hogy oly hamar végetvetett a harcnak, s még mindig késik azt újra megkezdeni, már-már tömegeket készült képezni a visszavonulásra, midőn végre Görgey is megjelent harc-soraiban.“

„Görgey delutáni három óráig a kókai temetődombon időzék, beszélgetve Kosuthtal, és a szerzővel, kik déltájban az ütközetet látni mentek volt oda Márton Kátáról. A csatatér legfőbb másfél mértföldnyire esett a kókai temető-dombtól, de a partoktól hullámos erdőktől fedett földeken, kivált mivel a szél Kóka felől fuvott a csatatér felé, a heves ágyutüz dacára sem hallatszék át semmi nesz; s csak az erdőkből itt ott emelkedő füst, mit Jellasicsnak a csata kezdetén hátráló hadaitól felgyújtott erdő égése okozott, gyaníttatá, hogy foly az ütközet. Görgey e bizonytalanságban nyugtalan, három órakor felke-rekedvén nyárgoncai egyikét Dányra futtatá, hogy Aulichot előnyomulásra szólítsa, maga pedig a bal szárny felé Klapka hadtestének irányába tartott.“

„Midőn négy óra tájban a szent-királyi erdő keleti szélére ért, ott találta már a II. hadtestet is, melyet Aulich a mint hevesebbé váló ágyutüzet hallván, minden rendelet nélkül, egyedül helyes vezéri tapintatból, Dányról a csatatér felé indított. Görgey itt észlelvén, hogy még a középén, hol Damjanics állott, az ágyuzás hevesen foly, a balszárnyon, melyet Klapka foglalt el, a tűz egészen megszűnt; s ebből sejtve, hogy Klapka hadtesténél baj van, Aulich hadaiból csak Mihályi őrnagy dandárát küldé Damjanics támogatására, a többit pedig mind a balszárnyra rendelte, s maga is felé nyargala. Megdöbbenve látá itt, hogy Klapka zászlóaljai teljes visszavonulásban vannak, s hallván, hogy ezt magának Klapkának rendeletéből cselekszik, nyomba felkeresé őt s a visszavonulás okát kérdezvén, azt nyeri tőle válaszul, hogy hadteste fáradt s töltényben megfogyatkozott, tanácsolja tehát, hagynának fel mindenütt Damjanics hadai is a harccal: „a győzelem, mely ma lehetetlen, holnap még lehetségessé válhatik.“

„De Görgey látván a zászlóaljak hátrálásának gyorsaságát, úgy vélekedék, hogy azok fáradtsága egyáltalában nem lehet oly nagy, hogy előre is ne tudnának menni, s néhány szurony-rohamot megkísérteni, erre töltények sem kellenek, ha azokat már az utolsóig kilőtték volna is. „Ma győzni kell, kiálta fel végre, vagy visszavonulni a Tisza mögé. Csak e kettő közt van választás. Damjanics még derekasan harcol, Aulich is előrenyomul: győznünk kell tehát.“ — „Előre

fiuk!“ — kiáltja végre Klapka is honvédeknek, kiknél eddig is: nem annyira a jóakarát, mint a vezér lelkesítő kitartásának példája hiányzott.“

„Görgey azon reményben, hogy ezentúl a közeledő Aulichtól megsegítendő Klapka is tevékenyebb részt vevend a nap munkájában, tüstént Damjanics harctere felé vágat. Először is Kis Pál két zászlóaljával találkozik, melyeket Damjanics küldött volt Klapka segedelmére. E két zászlóalj — a hősiességéről híres vörös sapkások — számszerint 9-dik, s a régi Wasa-sorezred nem kevésbé jeles 3-dik zászlóalja, miután a visszavonult Klapkától nem támogattattak, a legmakacsabb ellenállás dacára sem voltak képesek Jellasics két egész dandára ellen megvédeni a Rákos balpartján fekvő magaslatot, mely Damjanics baljának főtámaszát képezte. S miután ők az erdőbe beljebb vonulni kénytelenítették, hada zömével a Rákos jobb partján az égő Issaszeghtől északfelé harcoló Damjanics balján oly hézag támadt volt, melyet az ellenség könnyen felhasznált vala hátába kerülve. Görgey tehát e hézagot azonnal betölteté a Damjanics hadtestéhez tartozó lovassággal, mely Klapka visszavonulása által szinte hátrálásra indított. A huszárok rendeletet vőnek a császáriakat Issaszegh déli oldalán a Rákos bal partjáról visszaűzni, s ugyanazon magasságba nyomulni előre, melyen Damjanics jobb szárnya harcolt a helység északi oldalán.“

„És most végre a jobb szárnyra robogott Gör-

gey, hol Damjanics öt zászlóaljjal (a 3-dik, 42-dik s 60-dik honvéd, a Hessen-Homburg 3-dik s a porosz herceg 2-ik zászlóaljakkal) még mindig hőiesen tartá magát a Schlick hadtestéhez tartozó Lichtenstein hadosztályának és a bán hadtestéhez való Grammont dandárának legalább kétszeres ereje ellen. — „E vitéz férfiút — mond Görgey — dacára a veszélyes helyzetnek, melybe őt Klapkának semmikép sem menthető visszavonulása juttatá még mindig megtöretlenül szilárd kitartásban találám. Ő semmire sem gondolt kevésbé mint a harc megszüntetésére; bár kiméletlen kifejezései, melyekkel Klapka magaviselete feletti bosszúságát nyilvánítá, világosan elárulták, hogy teljesen átlátta a veszélyt, melytől fenyegettetik. Csilapítani törekedvén őt azon biztosítással, hogy Klapka már megint előre nyomul: de úgy látszik, a tápió-bicskei nap óta ő teljesen elvesztette bizalmát Klapkában. „Mit ér — ugymond — ezen előre nyomulása? hiszen, ha egy ittas honvéd rozslulétről panaszkodik, és egy másik löszertáskája födelét felnyitja, Klapka mindjárt jajgat, hogy zászlóaljai a lerogyásig fáradtak s nincs töltényük; ő ismét mindjárt megfordul, s engem ujra is cserben hagy. — De midőn azt hallá Görgeytől, hogy Aulich is a csatatéren van már hadtestével, oly annyira felvidult a derék Damjanics, hogy nyomban ismét támadásra akart átmenni a védő helyzetből, melyben magát az ellenség tulnyomó ereje miatt

egy idő óta tartani, az okosság parancsolá, s alig sikerült őt Görgeinek arra bírni, hogy legalább addig mérsékelné tűzét, míg Aulich és Klapka a balszárnyon némi előnyben, a jobb szárnyon pedig Gáspár Baghról Gödöllőre nyomulva oldalban s hátban foghatja az ellenséget.“

„Görgei is azon pillanatban, midőn Kókáról a szentkirályi erdőbe ért, azon tudósítást vette Gáspártól, hogy a császáriak a Galga-patak vonalát Bagnál, Aszódnál, védelem nélkül feladták, s ő Bagot megszállván Gödöllő felé fog nyomulni. E tudósítás következtében azt hitte Görgei, hogy miután most már az ellenség balszárnyait Gáspár, jobbját pedig Klapka hadteste érélyesen fogja szorongatni; Damjanicsnak mindaddig halasztani kell a támadást, míg a két szárnyműködésének sikere nem mutatkozik; akkor aztán egy érélyes roham az ő részéről a középben teljesen megtörendi az ellenséget s elhatározandja a győzelmet.

„E végkimenetelen alig is lehetet kételkedni feltéve, hogy Gáspár a maga 17 ezernyi hadtestével kellő erélyt fejt ki az ellenség balszárnyán, Dipold dandára pedig legszélső balszárnyunkon Péczelről szinte bevág a császáriak jobbába. Damjanics tehát elfogadta Görgei tanácsát. Azonban ha ennek ellenére akart volna is, mindjárt különben sem mehet vala át a támadásra; mert maga a segély is, melyet Aulich hadteste hozott, mielőtt teljesen elfoglalta volna helyét Damjanics

és Klapka közt, a zavar veszélyét hozta Damjanics derék zászlóaljaiba. Épen midőn a balján lévő lovasság azon rohamból visszatért, melylyel Görgei rendelete szerint a Rákos balpartjára szorult császáriakat onnan elűznie kellett, Aulich e lovasságot ellenségnek vélvén, azonnal egy ütegből kezd vala reá tüzelni; hasonló hibából Mihályi dandára is, melyet Görgei Aulich hadtestéből Damjanics zömének támogatására küldött volt, ennek zászlóaljait, melyek épen egy ellenséges roham visszaverésével valának elfoglalva, az erdő homályában ellenségnek tartván élénk csatártűzzel támadta meg hátuk mögött.

„De ezen, különben elég gyorsan megszüntetett tévedésből támadt tüzelést is minden jelentékenyebb zavar nélkül állották ki Damjanics edzett zászlóaljai, s vitézül visszaverték a Fiedler és Montenuovo Schlik féle dandárok épen e tüzelés alatt intézett rohamait.

E közben végre Aulich is beállott a harc-sorba, s Klapka, ki most a Bobics és Zakó dandárát is magához vonta, oly erélylyel kezdé támogatni, hogy Jellasicsnak minden erőködése meg-hiusult, melylyel a Rákos balpartját visszafoglalni törekedett. Sőt azután egyesült erővel közreműködve, estenden behatolnak az égő helységbe, és az ellenséget onnan kiűzvén, azon magaslatokat is rohammal veszik meg, melyeket Jellasics tartott vala elfoglalva. A harc ezzel megis szűnt

balszárnyunkon, mert Jellasics erős helyzetből kiszorítva sietve vonult vissza Gödöllőre.“

„A jobb szárnyon azonban, hol Damjanics vívott, még sokáig tombolt a harc, mert ott Schlik dandárai a Besnyónél vesztég maradt Gáspár által egyáltalában nem háborítatván, minduntalan megújították rohamaikat, és most már Damjanicsnak nem is lehetett többé a védelemről, melyre eleinte, Görgei tanácsából önkényt szorítkozik, támadásra átmennie. Hogy ezt tehesse némi szünetre lett volna szüksége, melyben a védelem alatt az erdei harcban szétoszlott zászlóaljait ismét tömegekbe sorozhassa. Erre azonban az ellenség élénk támadásai nem engedtek néki időt. De bár ennélfogva mind végiglen védő helyzetben maradni kénytelenítettett, állását a szentkirályi erdő éjszaki szélein mindaddig megtartá, míg végre éji 11 óra tájban az ellenség tüze egészen elrémult, és Schlik is Gödöllőre vonult vissza.“

„A győzelem tehát a mieink részére hajolt; mert a csatatér az egész vonalon ezeknek birtokában maradt. De még sokkal fényesebben végződött volna a nap, ha a két legszélsőbb szárny vezénylői hibát nem követnek el, s a parancsuk alatt lévő 19—20 ezernyi hadat is tényleg a csatatérre hozzák. A jobbszárnyon ugyanis Gáspár, miután Baghról előrenyomulva Besnyőt ostrommal bevette, s további munkálatra rendelete nem volt, a helyett, hogy egyenesen Gödöllőre, az

ellenség háta mögé nyomult volna, Besnyőnél tétlenül töltötte a nap hátralévő részét. Hasonlókép a legszélsőbb balszárnyon Dipold munkálatlanul vesztegetett dandárával Péczelen, ahelyett, hogy Czinkota táján a Pestre vivő országutat megszállotta volna. Ha e két hiba nem történik, az ellenség nemcsak a fővárostól elváгатik, hanem annyira be is kerítettik vala, hogy még csak Fóth felé utatlan erdős dombokon keresztül marad rés menekülésére, melyen ágyuit és seregének nagy részét is elveszthette volna. De így Gödöllő felől nem háborgattatván, s a pesti országut is nyitva maradván, a különben is szép győzelemnek ezen könnyen biztosítható, s következményeiben elláthatlan fontosságu eredménye elveszett. „Gáspár, és Dipold közremunkálásának eredménye — ugymond Klapka tábornok — az ellenség teljes megveretése leendett; s a hadjárat végeldőlésének már itt be kell vala következni; mert a nagy osztrák főseregből alig menekülhettek volna Pestre némi romok.“

„Az áldozatok száma mind a két részen tetemes volt. Az ellenség úgy látszik kevesbitve hatszázra számítva holtjait, és sebeseit. A bekövetkezett éjen és más nap hosszú szekér sorok szállították sebeseit a fővárosba. Részünkről nyolckilenc százan estek el, és sebesültek meg, s ami legfájdalmasabban esett, jobbára a Damjanics páratlan vitézségü hadtestéből.

„Fáradt hadaink a nap nehéz munkája után Issaszegetől jobbra s balra azon erdős dombokon szálltak meg éjjeli nyugvásra, melyek Péceltől kezdve Issaszeg, és Nagy Tarcsa közt Gödöllőig nyulnak.

„Az ellenség nem kételkedvén, hogy győzedelmes seregeink által másnap ujabban megtámadtatik, ezt be nem várva, részint még azon éjjel, részint korán reggel a főváros alá, a Rákos vize mögé vonult. Gödöllő e szerint Nagyszombaton ápril 7-én minden harc nélkül kezünkre jutott. E nap folytán Aulich hadteste Kerepest és Czinkótát foglalta el, hol vele Asbóth ezredesnek a vasutvonal mentében ekkor már Monorig és Üllőig előrehaladt hadoszlopa is egyesült. Klapka Mogyoródon és Fóthon vett állomást; Damjanics hősies hadteste pedig Gödöllő mellett pihente ki a mult véres nap fáradalmaival.”

A főhadiszállás szinte Gödöllőre tétetvén; a kormányelnök onnan következő tudósítást küldött Debrecenbe a honvédelmi bizottmányhoz.

„A dicsőség napjait éljük, melyek nemes hazafivérrel vásárolt babérjaiból e nemzet szabadsága fog felvirulni!

A nemzet hajoljon meg a határtalan hála áldásaival hadvezéreink, és hadseregünk előtt!

Aki ismeri e vidéket, aki látja a borzasztó erősségeket, miket e tájon a természet megszaggalt szoros völgyekből, hegyekből és erdőkből al-

kotott, s mellé képzei az osztrák . . . . . Vindischgrätz vezérlete alatt egyesült egész erejét, s meggondolja, hogy ily vidéken ennyi ellenség ellenében harmadnap alatt Jászberényből s folytonosan csatázva idáig juthatánk győzedelmesen, s dicsőséges seregeink Jászberényből harmadnap alatt a Dunáig kergették az elbizakodott ellenséget, s cirkáló huszáraink most is a Duna körül járnak: annak, ha magyar, büszkén kell fel emelnie fejét, mert megélte a szolgálattal fenyegetett nemzet dicsőségének legszebb napjait. De vezéreink s e dicső hadsereg nem ismernek fáradságot, nem kívánnak pihenést még hazánk szent földén egy ellenség van; holnapra is az jelszavunk a mely tegnap volt, s e szó: előre!

„Ez azon hallelujah, melylyel az emberiség megváltójának feltámadási napját a szabadság istenének szent oltára előtt megünnepeljük;

„Ennyit előleges örvendetes jelentésül.“

„Késő éjjel van s én fáradtan, de nyugodt lélekkel azon nyoszolyában hajtom álomra fejemet, melyből ma reggel riadva szökött ki Vindischgrätz futásban keresve menedéket az igazságos istennek hadseregünk vitézségében nyilatkozó bosszúja elől.“

„És a feltámadás ünnepe mely gyönyörű tavaszi nappal virradt fel Gödöllő, úgy a táborban mint a közel fővárosban a sokat és sokáig szenvedett nemzet szabadságra és függetlenségre táma-

dásának reményeit költötte fel egyiránt a vitézek és polgárok szívében.“ ¹⁾

A gödöllői várkastélyban felállított főhadi szálláson jelen volt Kossuth, Görgey, Klapka, Damjanics, Gáspár, Aulich tábornokok, kik magán értekezletet tartván, itt állapították meg elsőben a felséges ausztriai Háztól való elszakadást, mely a debreceni országgyűlésen ápril 14-én csak utánmondattott. ²⁾

„Most tehát a megye nagyobb része visszafoglalva lévén, Kossuth Gődöllőről ápril 9-én kelt rendeletében Batta Samut kormánybiztossá nevezte ki, köteletségévé tevén, „hogy Pest Pilis és Solt t. c. vármegyék törvényhatóságát gyökeresen reconstituálja, közigazgatását a törvényes alkotmányos ösvénybe visszavezesse, s a haza iránti hűségre esküvel kötelezendő új tisztí kart választván, általa az országgyűlés parancsainak s a kormány rendeleteinek sikert és fogamatot szerezzen.“

„Még ugyanazon napon az ország lakosaihoz szózatot bocsáta ki, melyben a nemzetnek tudtára adván az utolsó napok folytában kivívt győzedelmeket, hazugoknak bélyegzi a híreszteléseket, melyeket a császári vezérek nyert győzedelmikről terjesztének. Figyelmezteti továbbá a nemze-

---

¹⁾ Horváth Mihály Magyarország függetlenségi harcának története. 1872. 420. lap.

²⁾ Fényes Elek Magyarország geographiai szótára 1851. 53.lap.

tet, hogy Windischgrätz a seregében támadt hézagok pótlására ujoncozást parancsolt, minden háromszáz lakos után egyet kívánván állithatni zászlai alá. És mivel találkoztak a hazának oly hűtelen fiai, kik az ellenséget e törekvésében gyámolitották, azokat honárulóknak nyilatkoztatja.“

Kelt a gödöllői főhadi-szálláson Krisztus fel-támadásának ünnepén ápril 8-án 1849. Az országos kormányzó honvédelmi bizottmány nevében, Kossuth Lajos elnök.“ ¹⁾

A főhadiszállás Gödöllőről eltételezve, néhány nap múlva Kossuth is eltávozott. A várkastély a szegények házával együtt katonai kórodává alakíttatott át, melyben az issaszeghi csatában megsebesültekből elég nagyszámu beteget helyeztek el. „A tábornokok távozása után, -- ugymond a gödöllői plébánia évkönyve, — a kastély tökéletes kórodává változtatott. Itt borzadás nélkül nem említhetem az öldöklő angyalt, ki a szánakozásra oly méltó honvédeket minden kimélet nélkül könyörületlen fegyverével öldöklé. . . . Volt nap, midőn a halotti kamarában 30—40 beszenteltet, kik a kiütött tífus áldozatjaivá lettek.“ ²⁾ Meghalt 314 egyén, kik részint a seregtől elmaradt betegek, részint a kereszturni és czinkotai táborból behozott cholera- és typhusban sinlődők

¹⁾ Horváth Mihály Magyarország függetlenségi harcának története 1872. 433. lap.

²⁾ A gödöllői plébánia évkönyve. 1849.

lévén, névszerint a kórodában uralkodott rendetlenség miatt fel nem jegyeztettek, s elhunyván a könyvbe névszerint nem is iktathattak be. ¹⁾ E rendetlen eljárás későbbben sok zavart okozott, amennyiben az egyének meghalálózását Gödöllőn kideríteni nem lehetvén, az országszerte elszórt családok vagyoni rendezése fölötte akadályoztatott.

Julius 12-ke szintén nevezetes Gödöllőre nézve. Ugyanis Paskievitz herceg fővezénylete alatt Kassa felől az ország szíve felé vonuló orosz seregnek egyik hadosztálya Gödöllőn ütötte föl hadiszállását. Maga a vezénylő tábornok Adlerberg nem szállhatván a kórodává változtatott várkastélyba, a főgazdatiszt házában lakott. A város biráját magához hivatá s elszámálálá nékie: mi mindenféltre van szüksége a megszálló katonaságnak, de hozzátette, hogy minden tüstént előteremtve legyen, különösen széna és zab a lovak számára. Az elérzékenyült bíró végig hallgatá a sarcoló lajstromot, végre kinyilatkoztatá, miszerint ez időben semmit sem adhat, miután a gazdák szőlőkbe, földekre, erdőkbe szétfutottak. Különben a lakosság úgyis kimerítve lévén, nem képes a kimerített adagokat előállítani. Ezen ellenszegülésre a tábornok felhevülve vasba akarta veretni a bírót. „Das können Euer Excellenz thun — mondá a bíró, németül folyt a tárgyalás, — Sie haben die

¹⁾ A gödöllői plébánia halotti könyve.

Macht; aber — saját mellére ujjával vervén, — das Recht habe ich.“ E bátor fellépés tetszett a nemes tábornoknak, maga mellé ülteté a bírót, és igen barátságosan értekezett vele a takarmány mikénti kiállításáról.

Azonban alig hogy a hadosztály az urasági téglaház mellett letelepedett, sürgöny érkezett, melynek következtében az egész orosz hadtest Vác felé huzódott. Ezután a város teljesen ment lett minden fegyverzajtól, és a függetlenségi harc egész további folyama alatt többé katonát sem látott.

1850. évi novemer 1. napján a Grassalkovics-család uradalmaira nézve hosszú vajudás után új korszak következett be. Lónyay János zárgondnok 8 évi practicus gazdasági ügykezelés folytán oly színvonalra emelte az egész uradalmat, hogy az első felületes tekintetre úgy tűnt föl, mintha az uradalmakat meg lehetne tisztítani az adósságok minden terhétől a még kevés időig jól intézendő törlesztés és egyes csekélyebb birtokrészek eladása mellett. A gödöllői, hatvani, debrő-kompolti és bajai összes uradalmak a zárgondnokság alól felmentettek, azokat hédervári gróf Viczay Károly, mint az első Grassalkovics leány-ágáról leszármazott törvényes örökös vevén át, azon megmásolhatlan kötelezettséggel, hogy: 1-ör a hátralévő adósságokat letörlesztendi, s 2-or hogy a hercegasszony évi özvegyi jövedékét a már előbbi

években megállapított mennyiségben, a nyugalmozott gazdatisztek fizetésével együtt a legpontosabban kiszolgáltatandja.

Azonban a jámbor szándéku gróf vérmes reményeiben csakhamar csalatkozott. Számítása rosszul ütött ki; mert a hitelezők által annyira zaklattatott, hogy a következő év első felében azok nyomása alól menekülni akarván, a gödöllőhatvani kettős uradalmat eladni kénytelenítettett.

Ezen uradalmakat báró Sina György vette meg hét millió háromszázezer pengő forintért, mely adás-vevési szerződés megkötésénél a hercegasszony ügyvivője úgy intézkedett, hogy az eladott uradalmakból egy millió forint lefoglaltatott báró Sina György számlájára, és ezen összeg a vevő terhelésére később be is tábláztatott, melynek évi kamatjait a hercegasszony húzta holta napjáig. ¹⁾ Báró Sina György e terhelő feltétel elfogadására annál is inkább hajlandó lett, mert vélte, hogy a nagyon elöregedett hercegasszony úgy is kevés időig élend. Azonban számításában nagyon csalatkozott; mert az akkor már igen hajlott korú hercegasszony még 13 évig élt.

A komoly szemlélő ezen adásvevés alkalmával érezhetőképen észlelte, miszerint Hangay gunyversének látnoki értelme valósággal teljesedésbe megy; a mennyiben a rohamos sebességgel össze-

¹⁾ Gödöllői plébánia évkönyve.

halmozott roppant uradalmak szétmállásnak indultak, mit fentartani s megakadályozni senkinek hatalmában nem állott; mert az utolsó Grassalkovics összes uradalmi ügymenetének oly erős lökést adott, hogy a pusztulás feltartóztathatlan örvényébe kikerülhetlenül esniök kellett.

Báró Sina György ezen országoshirű uradalmakat nem azért vevé meg, hogy a volt hercegi udvartartást teljes fényében folytassa, — mit különben megtenni a dúsgazdagnak módjában lett volna, — hanem, hogy mint pénzembere, a vett uradalmakba befektetett tőkét minél kamatozóbbá tegye. Hogy ebbeli szándokát ismét sikeresebben valósíthassa, az ország több gazdasági szakférfiával terveket készíttetett ezen uradalmak jövedelmeinek mikénti emeléséről. Báró Sina Lits Antal, Hunyady gróf volt tiszttartójának tervét fogadta el, ki azt ígérte, hogy az uradalmak a befektetett tőkének négyes kamatját fogják az ő programja szerint jövedelmezni. Négyes kamat a nagy pénzek elhelyezésénél igen elfogadható jövedelem. Báró Sina György nem csak a tervet szívesen fogadta, hanem annak szerzőjét is magyarországi összes uradalmi teljhatalmu kormányzójává nevezte ki. E sok öntudattal bíró férfiú, különben is jövedelmes állását méltányolván, egész erélylyel hozzáfogott az eddig könnyű modorban vezetett gazdaságnak új rendszerre való fektetéséhez: tavakat lecsapoltatott, helyeiken réteket varázsolt elő, réteket fel-

szántatott, sűrű erdőket megritkíttatott, a ritkákat kivágatta, szántóföldeket csináltatott azokból, a nézete szerint képtelen gazdatiszteket elbocsátotta. Ezen intézkedés folytán a programjában megígért 4 százalékos jövedelmet valóban elő is állította, oly jövedelmet, mely a gödöllői uradalomban sem azelőtt, sem azután el nem érthetett.

Báró Sina György, az új urasság, 1851-kijunius hóban fiával báró Sina Simonnal és két unokájával megjelent ugyan Gödöllőn, a várkastélyba szállva, de csak két napig mulatott a nagy múltú épületben; mert az uradalom egyes részeinek egész érdekeltséggel való megtekintése után hozzátartozóival együtt visszament ismét Bécsbe, rendes lakóhelyére, Gödöllőn többé soha meg nem jelenendő.

Báró Sina György halála után egyszülött fia báró Sina Simon, Görögország volt bécsi consulja, lett törvényes örököse a terjedelmes Sina-uradalmának, ki nem csak rendszeren vezetett uradalmakát vett át, hanem töltött pénztárakat is. Uradalmainak jövedelmezőségét nagyban emelte azáltal, hogy a gazdatisztek tevékenységének és buzgalmának a természetnyi százalék behozatalával nagyobb ingert adott. Minden gazdasági kerületben a földtalaj viszonyaihoz képest bizonyos meghatározott évi jövedelem állapíttatott meg; amit a gazdatiszt ezen felül termelt, attól évi rendes fizetése mellett bizonyos százalékot kapott. Ezen rend-

szer előnyös volta a gazdaságban szembetünő, mert a gazdatiszt érdekeit azonosítja a földesuréival.

Báró Sina Simon, mint gödöllői födesur, szintén csak egyszer tartózkodott Gödöllőn. Midőn 1857-dik évben ő Császári Apostoli Királyi Felsége az országban körutazást tett. Az ország főurai mindent elkövettek, hogy e körutazásból a Felséges Fejedelem nemcsak minél kedvezőbb benyomást vigyen magával, hanem alkalma legyen egyszersmind a nemzet dynastikus érzelmeiről és hűségéről meggyőződni.

Báró Sina Simon, mint magyar főur hazafias kötelességének ismerte, hogy a Felséges Uralkodó körutazása alatt Magyarországbán tartózkodjék, s ennélfogva Bécsből Gödöllőre tette át lakását. Előbb azonban a kastélynak egy része ujonnan lett fényesen bebutorozva és csak ennek folytán június 10-kén érkezett családjával Gödöllőre.

Báró Sina Simonnak a haza oltárára hozott áldozatai sokkal ismertebbek, hogysem szükséges lenne azokat itt is felsorolni; de nem szabad említettlenül hagynom, hogy Gödöllőn tartózkodásának majd minden napját valamely hazafiui, vagy emberbaráti nemes cselekedettel örökitette meg. Egy havi itt időzés után, miután a nyári tikkasztó hőség is majdnem elviselhetlenné lett, családjával együtt eltávozott s atyja nyomdokait utánozván Gödöllőre soha többé vissza nem érkezett. Tartott itt még-

is némi színleges udvart, és előleges bejelentés után vendégeket is fogadott.

Jóllehet báró Sina Simon Gödöllőn nem tartózkodott, s ennél fogva az uradalmi jövedelmének a nagy udvartartással járó egyik kiváló részét a város lakóinak keresetétől elvonta; mégis igen sokat használt a városnak az által, hogy kettős uradalma Gödöllőn központosított: conventios mesterembereket tartott, kik az uradalmakba szétküldettek munka végzés végett; mindent házilag kezeltetett, s e rendszabály mellett a város iparosainak jelentékeny keresetet nyújtott.

A város forgalmára nagy befolyással volt a mellette elvonuló magyar állami éjszakai vasut kiépítése. 1862-dik évben kezdé e vasutat, a salgótarjáni kőszénbányák kiaknázása végett alakult szent István-kőszénbánya-társulat a kőszén könnyebb értékesíthetése és piacra vihetése végett Losonc és Pest között építtetni. E vállalkozás nem vezetett eredményre, mert a vasut még mielőtt teljesen létre jött volna, megbukott, mig nem végre az alkotmány helyreálltával, különösen Lónyay Menyhért gróf akkori pénzügyminister javaslatára a törvényhozás beleegyezésével maga az állam vette át azt s mint összekötő vonalat az éjszakeurópai piacokkal, kiépítteté egész Rutkáig, a kassaderbergi pályáig.

Gödöllő, kivéve az uradalmi gabonatermést, e vasuton nem igen sok málhát szállít. Nincsenek

itt gyáarak, melyek természetményei a vasuton szét küldendők volnának; a földművesek pedig, és kertészkedő parasztok természetményeiket saját kocsi-
jaikon szállitják Budapestre elárusítás végett. De nagy itt a személyszállítás. Gödöllőnek kies környéke, a királyi várkastély és angol kert igen sok embert kicsal; a nyári touristák ki nem kerülnek Gödöllőt; a sok budapesti nyári lakó mindig utban van a főváros és Gödöllő között; az ünnep- és vasárnapi kéjvonatok szép idők mellett számos kirándulót szállitanak; szóval a gödöllői személyszállítás akármely nagyobb város személyszállításával felér, s ennél fogva a budapest-rutkai vasut vonal mentében igen nevezetes pont, különösen pedig, midőn őszi időkben a Felséges Uralkodó Család legmagasb udvarát Gödöllőre áttenni kegyeskedik.

A Grassalkovics hercegi család megszakitott történelmi fonala Gödöllőn rövid időre még egyszer előtérbe lép. Ugyanis özvegy Grassalkovics hercegasszony 1863. évben valami tulvilági érzet hevétől áthatva, bécsi lakásából kezdé Grassalkovicsok holt tetemeit a dicsőséges feltámadásra várakozó hosszú nyugalomban bolygatni. A nagy életkor alatt roskadozó hercegasszony, mintha az Urnak Jeremiás próféta által mondott szavai: „Ime én tégedet elküldelek a földszinéről; ez esztendőben meghalsz,“¹⁾ füleiben folytonosan hangzottak

¹⁾ Jeremiás 28, 16.

volna, nemcsak többször megmásított végrendeletét változatlanul megállapította, hanem a Pozsony melletti iváncái egykori családi sirboltban nyugvó második és harmadik Grassalkovics Antal holt tetemeit is kiemelteté, és felsőbb hatóság engedélye mellett e sirboltból a mária-besnyői családi sirboltba áthelyezteté, azokat szokásos egyházi szertartással újra beszenteltetvén. A fényes gyászünnepegy az egykori jobbágyi községek küldöttei, a patronátusi papság, az uradalmi tisztek és cseleedség, nemkülönben a környékbeli kíváncsi néptömeg részvétele mellett ment végbe. A hamvak Vácig a vasúton, onnan pedig fekete posztóval bevont kocsikon szállítottak Gödöllőig, illetőleg Mária-Besnyőig. A hosszú gyászmenet (1863. szeptember 6.) Gödöllőtől Besnyőig imponans volt, s a kifejtett gyászos pompa méltó egy hercegi temetéshez.

A hercegasszony azon öntudatban, hogy a földön minden tennivalóját bevégezte, s rá it többé nincsen szükség, nyugodtan és keresztényi megadással várta halálát. Végelgyengülés okozta álomban folytonosan szendergetvén minden előleges betegség nélkül ugyanazon évi december hó 24-én csendesen az Úrban elszenderült. Hült tetemei szinte a mária-besnyői családi sirboltban tétettek örök nyugalomra. Vele sirba szállott az egykori fényes Grassalkovics-családnak utolsó tagja is. A gróf Grassalkovics Antal által épített mária-besnyői zárda csendes falai magukba zárják jelenleg a haza lát-

határán bolygó csillagként föltűnt híres nemzetiségnek őt tagját, kiknek számára az egykori kéregetésből elődő tanuló fényes grófi és hercegi rangot és kényelmet szerzett.

Báró Sina Simon 1864. évi april hó 28-án kiállított adásvevési szerződés értelme szerint eladta gödöllő-hatvani uradalmait, mint atyjának utolsó szerzeményét 7,300,000 pengő forintért azon „Société belgeque du Credit foncier et industriel de Bruxelles“ című belga banknak, melynek feje Langrand Dumonceau vala; leszámítva Pest, Pilis és Solt t. e. vármegyék vidéki telekkönyvének tanubizonysága nyomán egy millió forintot a beruházásra. -- E kormányilag kiváltságolt külföldi részvénytársulat az országba való behatolásával, mint már tényleges gödöllő-hatvani urasság, sujtólag lehangolta nemcsak a sok öntudattal bíró Sina-gazda-tiszteket, kik a jól rendezett uradalomban állásukat biztosítva látták; hanem komoly aggodalommal tölté el a haza jobbainak honfi szívét is. Különösen a hevesmegyei gazdasági egyesület hangosan emelé panaszszavát a brüsseli bank birtokhasogató alapszabályai ellen, melyek értelmében ez üzérleti működését a földbirtokra fektetvén, össze-vissza vásárlá a nagy uradalmakat, hogy azokat kis parcellákban törlesztés mellett elárusithassa. Mely üzérleti mód, ha sokáig tart, a nagy uradalmakat hihetőleg nagyon felapritotta volna. — A nagy uradalmak gyémántjai a koro-

nának. Csak azon ország örülhet a szellemi virágzó fejlődésnek, valódi anyagi jóllétnek, melynek dús, gazdag mágnásai vannak, kik akár a haza védelméhez szükségelt áldozathozatalra készek, akár pedig a politikai fordulatok alkalmával hathatós befolyásukat mérlegbe vetni képesek a haza jólétének megmentése, vagy előmozdítása körül.

Csuda-e tehát, hogy azon honfiak, kik a nagy uradalmakat a haza erős alap-oszlopainak tekintik aggodalmasan nézték a belga bank hazaveszélyes működését, mely későbbben egy angol bankkal fusionálva, ugyanazon elvek fentartása mellett folytatta a parcellálás nagy művét.

A gödöllő-hatvani kettős uradalom még a vétel előtt úgy mutattatott be Langrand Dumonceaunak mint valami kaliforniai aranybánya, melyben a pénzt csak seperni kell. Miért is a bécsi General-Directio a nem elég óvatossággal kimondott ígétét beváltandó, bonc-kése alá vevé az egy század előtt összeállított uradalmak testületét: elárusítá legnagyobb részét a gazdaszat rendes vezetésére elkerülhetlenül szükséges juhászat- és ökörállománynak; eladta a hatvani pincékben régi idők óta tartatni szokott, s nagy mennyiségben talált apci híres ó borokat; árúba bocsátá a gödöllői volt gazdatiszti épületeket; elidegeníte minden néven nevezendő, és fölöslegesnek kimutatott belsőséget. E körülményt sokan igen ügyesen kihasználák: mig némelyek azon időben kevés

pénzzel szép tulajdont szereztek maguknak, az alatt mások nyomott kedélylyel néztek a jövő elébe, mely Gödöllőt egy véglegesen leszerepelt község leendő hanyatlásával ijesztgette.

Különben a brüsseli bank férfiai finomul művelt, tapintatos, emelkedett kedélyű, nyájas valóságos urak valának, hajlandók minden emberbaráti igazságos igény tekintetbe vételére, nem különben a reájok nézve idegen hon érdekében áldozatok hozatalára is.

A kétségeskedések között lefolyt három év múlva vagyis 1867. évben Gödöllő mezővárosa mindes lelkes polgárának élet út-ere hevesebben kezdte lüktetni azon örömteljes hír hallatára, miszerint Lónyay Menyhért akkori magyar kir. pénzügyminister a terjedelmes gödöllői uradalom egy, leginkább erdőkből álló részét, ugymint Gödöllő, Issaszegh, Kerepes, Dány, Bagh, Valkó, Vác-szent-László községekből, Szentkirály, Egerszeg, Babath, Héviz-Monostor pusztákból álló terület, Ő császári apostoli királyi Felsége dicsőségesen uralkodó I. Ferenc József legmagasb fejedelmi rendelkezésére megvette s az elidegeníthetlen magyar királyi korona javak állományába iktatta. A vételár az 1867. évi marcius hó 22-én kötött adásvevényi szerződés tanubizonysága szerint 1,840,000 forint. E vételhez ugyanazon évi szeptember 8-án aláírt szerződés folytán még Mácsa is csatoltatott 488,000 frtért. E javak megvétele

a törvénykönyvbe iktattatott, és mint 1868. V. t. c. 1 §. Ő császári apostoli királyi Felsége által legkegyelmesebben szentesített törvény mind a két házban april 29-én ki is hirdettetett. Az ide vonatkozó törvénycikk így hangzik: „A magyar koronai javak után, a megszüntetett urbériség váltságdíja, valamint a szőlődézsma váltság, és egyéb államjavak értékesítése fejében befolyt pénzüsszegek egy részén megvett, és a Gödöllő mezőváros Kerepes, Dány, Issaszegh helységek határaiban fekvő majorsági birtokokból és ezek tartózmányaiból, továbbá az egerszegi, besnyői babathi, szentgyörgyi, nyíregyházi, szentkirályi, és kisbaghi pusztákból álló gödöllői uradalom a fenn álló hazai törvények, jelesen az 1439. XVI. t. c. 1 §. és 1514. I. és II. t. cikkelyek értelmében Ő császári és apostoli királyi Felsége legkegyelmesebb megegyezésével az elidegeníthetlen magyar királyi korona javak állományába felvéte-
tik és ezen minőségben becikkelyeztetik.“

Ezen összes birtokszerzés, illetőleg a gödöllői korona uradalom kitesz $31,968\frac{1200}{1600}$ kataster holdat, mely Pest, Pilis, és Solt t. e. vármegyének éjszakkeleti részén $6,504 \square$ mértföldre kiterjed, melyekből a vadászatra illetőleg erdészetre $18,997\frac{138}{1600}$ kath. hold esik, a gazdászatra pedig $12,971\frac{138}{1600}$ kat. hold marad.

Az erdészet felosztatik 4 erdei gondnokságra: Gödöllő-Fácányos, Issaszegh, Val-

kó, és Mácsa-Megyerkére, melyek élén a gödöllői erdőmester áll rendes irodai hivatallal. E négy erdei gondnokság ismét felosztatik 20 védkerületre; és pedig az issaszeghi gondnokság áll következő pusztákból: Katona-parlag, Szentgyörgy,- Nyiregyháza,- két Szent-királyiból; a Valkói gondnokság: Abroncsos, Szentpál hegy, Tót-andrispart, Gyú, és kis Baghból; a gödöllő-fácányosi: Babath, Incső, Juharos, Fácányos, Haraszt, Kerepesből; mácsa-ecskendi gondnokság 2 mácsai, 2 ecskendi erdővédségből, ugyanannyi erdővéd alkalmazása mellett. Van ezeken kívül még 5 vadőr, kiknek kötelességük a vadakat, a szántóföldeken, és szőlőkön való kártételtől megóvni, azokat az erdők belsejébe folytonosan viszszerelni.

A szent korona-uradalmi erdészeti területéhez járulnak még a vadászat tekintetéből 1,270 kath. holdat képező szomszéd községek: u. m. Gödöllő, Kerepes, Issaszegh, Valkó, V.-szt-László, Bagh és Mácsa községek; nemkülönben a váci püspöknek 3,250 kat. holdat képező Szent-jakab, és Kálló erdőségei.

Az erdőkezelés ültetvény, és 40—50 éves vágás által eszközöltetik évenkénti átlagos 97,000 frtnyi bevétel, 52,000 forintnyi átlagos kiadás, illetőleg 45,000 forintnyi átlagos évi jövedelem előállításával.

Gödöllőnek egyik elvitázhatlanul vonzó, s ki-

váltságolt előnyét képezi a vadászat, mely szarvas, róka, szalonka, fogoly, és nyúl-vadászati nemekre oszlik, s melynek koronáját sokféle tekintetnél fogva a szarvasvadászat képezi. A gödöllői szarvasok fajukra nézve sajátságosak. Eredetükre nézve egykor különféle vélemények léteztek. Némelyek állíták, miszerint ezek ide telepítették volna; azonban tisztába hozatott már, hogy ezek ősidőktől fogva e környék benszülött lakói, s e hegycsoportozat egykori rengeteg erdeinek belsejében kényelmesen tenyésztett állatok voltak az idők különféleképen változó folyamának, bel- és külháboruságok dúlásainak dacára. E feltevés először magából a dolog természetéből is magyarázható. A kegyes isteni gondviselés mindent a legbölcsebben intézett el. Mindenben észlelhető a kicsinységekig szigoruan kiszámított takarékoság mellett még is teljes kielégítés, a helyi viszonyokhoz mért alkalmazkodás, és tétovázás nélküli meghatározás. E természeti rendszabály bizonyítja, miszerint a gödöllői uradalmi, bámulatot gerjesztő szarvasok nem telepített, hanem benszülött lakók. — Mig a hegyi szarvasoknak a kösziklás erdőkre alkalmazott körmei vékonyak, testeik a könnyebb ugrásra nyulánkak, agancsaik a test minőségéhez képest összehúzóttak: azalatt a gödöllői uradalmi vadak talpai a homoktalajhoz alkalmazottan szélesebbek, derekaik a hegyi szarvasokénál hosszabbak, szarvaik, a helyi szarvasmarhához köze-

litóleg szélesen kiterjedők, szóval oly kitünők, hogy a szakértők állítása szerint ezen állatoknak mása csak a fraknó-eszterházi uradalomban található.

Ezen erdős hegydomb csoportozat igen alkalmas arra, hogy itt példányszerű vadak tenyészsenek: hegyei oly alacsonyak, hogy inkább domboknak nevezhetők; közbeeső völgyei legelődúsak, és csendesek; a szent-királyi és locsói pusztákon eredő Tápió folyónak kétágú csermelye, a mélységes Gyú és Ecskend forrásai, jóllehet szűken, de mégis elégséges vizet képesek nyújtani.

E hegycsoportozatos erdőség hajdan, mely hosszában $4\frac{1}{2}$, a szentkirályi legnagyobb szélességében pedig $\frac{1}{4}$ geographiai mérföldet tett ki, oly rengeteg volt, hogy 1514. évben, midőn a Mátyás halála óta sokféle zaklatásoknak kitett parasztság Dózsa vezérlete alatt Pest környékén mindent tüzzel vassal pusztított, ¹⁾ az issaszeghiek ezen, kurucoknak nevezett, lázadók elől a Gyú-erdőbe menekültek, hol biztos menedéket találtak; különösen a nők 5 hónapokig tartózkodtak, vad gyümölcscsel és makkal táplálkozván. ²⁾ Akkor 11 község, u. m. Gödöllő, Bagh, Héviz, Győr, Tura, Szent-László, Vaikó, Dány, Kóka, Tápió-Sáp és Issaszegh határai közé volt beékelve,

¹⁾ Horváth Mihály Magyarok története 1847. 228. lap.

²⁾ Issaszeghi plébánia évkönyve.

és képezé e környék erdőségeinek fő-zömét. Ezen erdőség egyik lényeges része Eszterházy hercegé volt, mi ugyan a vadállományra nézve nem volt káros hatása, mert mind a két uradalomban a vadak kiméltettek; mi nagyon könnyen meg is törtenhetett, mert az akkori jobbágyi viszonyok is e célra közreműködtek.

A vadászat ezen erdőségekben mindig nevezetes volt: már 1382. évben, Nagy Lajos király Valkón vadászott;¹⁾ fénypontját azonban az utolsó Grassalkovics Antal herceg idejében érte el. Ő ugyanis az eddigi vadállományon kívül még vadas-kertet is rendeztetett be. És pedig nevezetes volt a baghi vadaskert, melyet a herceg 1827. évben telepített, s mely az egerszeghi zöldházról kezdve körül vala kerítve az ország, illetőleg a jelenlegi vasut mentében, beleszámitva a vasut mellett csergedező csermelyt is, Kis-Baghon át egész Baghatáraig és onnan felfelé az erdösségen keresztül a zöldházig. E vadas-kertet az erdőben elfogott szarvasokkal telepítették meg és pedig következőképen: a sűrű erdőben vékony kötélből font háló, huzatott föl magasan, melybe a hajtók kergették a szarvast; midőn a vad a kihuzott hálóba beleütközött, az elrejtett vadász-legény lerántá a hálót, s az ekként elfogott vad az előszaladt legények által ledöntetett, s lába keresztbe összekötöttetvén hátára

¹⁾ Ráth Károly, magyar királyok utazásai 74. lap.

fektetve a puhára kibélelt ládába tétetett és a baghi vadaskertbe szállíttatott.

Midőn ezen alaptelepítés meg volt már téve, a teljes bevégzés szükségleteül más módhoz nyultak: a kerítés külső mentében egyik helyen a föld hajlósan felhordatott egész a kerítés magaslatáig, s ez által a bejárás lehetővé tétetett. A vadak különösen a csoportosulás idejében, felmenve a felhordott földuton, és meglátva benn a kertben a vadakat, beugrottak a kerítésbe; de onnan többé vissza nem jöhettek. Ezen utóbbi fogás folytán oly gyorsan megtelt a kert vadakkal, hogy a harmadik évben a herceg már öt vadat lőtt, a többi következő években pedig rendes vadászatokat tartott. Miután e telepítés oly jól sikerült, a hercegnek kedvenc eszméje lett e vadas-kertben meghonosítani a vaddisznókat is, vaddisznó vadászat végett; e határozottan feltett szándékáról csak úgy mondott le, mivel teljesen meggyőzetett, miszerint vaddisznó, és szarvas egy és ugyanazon vadaskertben nem tenyészik, a mennyiben a vaddisznó felkeresi a szarvas borjúkat, azokat felmarcangolja, felfalja, s néhány év múlva kipusztítja.

E mindig csukva tartott vadas-kertben voltak söprött utak, melyeknek tisztántartására nagy gond fordítatott a zöldházi erdész felügyelete alatt; a kert közepén emelkedő egerszeghi hegynek tetején állott egy nagyuri izléssel fölállított emeletes deszka-filegoria, belülről fehér finom vessző-gyé-

kénynyel behuzva. Körüljárható erkélyéről meglepően szép kilátás tárult föl a néző elé. Szép tiszta időben jó távcső segítségével messze, egész a Jászságba lehetett látni. Meg van jelenleg is e filegória, de a kilátás onnan csak Aszódig terjed, miután a magasra felnövekedett, s többé nem nyesett fák elfödik az egész regényes kilátást nyújtó helyiség környezetét.

Ezen erdőcsoportozathoz tartozott, mint jelenleg is, a babathi erdő; hasonlóképen söprött utakkal, mely szintazonképen inkább kerthez, mint-erdőhöz hasonlított.

Ez felhányt árkokkal volt bekerítve, az árkokon belül eső tekervényes utjai az egerszeghiékel együtt véve oly terjedelmesek voltak, hogy állítólag 5 mértföldnyi utat képeztek. Babathon a nagy számra menő szarvasok szabadon voltak, a mennyiben a felhányt árkokon keresztül könnyen be-, és kiugorhattak. De az által mégis oda központosítottak, hogy nyáron számukra burgonyatáblák készítettettek, télen pedig nagy mennyiségű szénagarmadok rakattak. Babathnak fénypontját képezé a svájci tehenészet, mely az ispánsági udvarban izléssel épített, s mai napig jókarban fentartott pavillon-istállóban tartatott. A jobbra és balra eső két tehenistálló között felállított üvegtermecskében, mely kényelmes butorozattal vala ellátva, a hercegasszony frisen köpülőzött írósvaját szokott volt uzsonázni. Oly vonzó, mond-

hatni szenvedélyes, ragaszkodással viseltetett az utolsó hercegasszony e kies helyiséghez, hogy meleg nyári időkben naponta itt előszerétettel uzsonázott, vendégeit oda vitte, velük estenden a söprött utakon sétálgatott, és szürkületkor a nép elől elzárt, egyenesen a várkastélyba vezető babathi topolyfa soron hazakocsizott. 1867-ben e sokáig megszüntetett svájci tehenészet ismét visszaállított, s a kifejt tej naponta vasuton Budapestre szállittatik elárusítás végett.

Az ezen erdőcsoportozathoz tartozó harmadik vadászkerület volt a haraszt-bolnokai, mely a hercegi családnak és a kényelmes sétákat kedvelő városi közönségnek szép kirándulási helyét valóságos „bois de Boulogne“-ját képezte. Minthogy ezen erdő hajdanában egész az országutig, és a kálvária-sori házakig húzódott, a felső angol kerttől csak az országut által választatott el igen keresett séta és lovaglóhely vala. Jelenlegi alakját az ötvenes évben nyerte, midőn a közbiztonság érdekében kormányi rendelet folytán az országutak mentében levő erdőkből legkevesebb tíz ölhyire valót mindenütt ki kellett vágatni. A parallel arányban kivágott, egymást keresztben átmetsző széles, tisztán söprött utak magas lombos fái a nap akármely szakában árnyékos üdítő levegőt nyújtottak a járókelőknek. A koszorú-fasor oly kedves volt az utolsó hercegasszony előtt, hogy gyakorta Pestről való hazajöttében utazási fáradalmainak dacára lehajlott az or-

szágutról és azon, a haraszi erdőt körülkocsi-
kázva, jött haza.

Fénypontja vala e szépen rendezett fasor utak-
ból álló kéjerdőnek a filegória helyisége. A mes-
terségesen készített alacsony domb tetején álló file-
gória nem volt ugyan oly diszes, mint a jelenlegi;
miután a régi csak nyirfa-galyakból volt csinosan
összeállítva, de a gömbölyű körzet, és az abból
csillagban elsugárzó 8 árnyékos fasort, valóban
elbűvölte a nyári sétálót. E szép árnyékos utak-
ból csak kettő maradt fenn mutatványul; mert az
erdő kivágatván, az árnyékos utak eltűntek. Ha a
most levágott erdő idővel magasra felnövevő, az
eltűnt árnyékos sugár-utak ismét meglesznek; de
akkor mi nem leszünk. — Figyelmet érdemelt a
haraszi vadászlak is az által, hogy a vadász a há-
zát környező üres helyet különféle, részint nyári,
részint évelő virágokkal ülteté tele a virágot sze-
rető hercegasszony kedvéért. Onnan pedig csak né-
hány ugrás volt már a váci püspökséghez tartozó
szentjakabi vadászlak, hol a haraszi sétálók jó
bort és friss aludt-tejet olcsó pénzért, és kényel-
mes tekejátékot találtak. Ez volt a gödöllői va-
sárnapi közönségnek hosszú időig gyűlhelye.

A haraszi erdővel szoros összeköttetésben
álló bolnokai erdő, mely az 1848. évi tagosítás
előtt egészen az uradalomé volt, saját természeti
vadságában tartatott fenn minden rendezés nélkül,
kivéve hogy a hegy tetején az akkori országut men-

tében lakó erdőkerülőnek egyik főkötelessége vala, a Pestről visszaérkező hercegi fogatra várni, a visszaérkezett hintónak kerekét megkötni, sebesen bakra ülni, és a hegy aljában azt kioldani; továbbá, hogy a hegy tetején kevéssé balra eső nézponton fa-ülőhelyek, és egy hágesó vala, melyről Budapestet egész terjedelmében láthatni.

Ezen erdőkben is tartózkodtak a szarvasok kisebb mennyiségben, sőt jelenleg is láttatnak; azok számára volt a haraszi erdőben hosszú mély árok huzva, melyben szívesen szoktak meghúzódni. Ezen árkot nagyjából az idő már betemette.— E még jelenleg is mindég szép erdők csak romjai a hajdani szépségnek.

Ezen erdösségek képezték a gödöllői uradalmi vadászat főhelyét. Ettől már némileg elkülönítve s külön álló vadász kör a mácsa-ecskendi, mely a régi időkben is alárendelt értékű vala helyeztetésénél fogva; a mennyiben ezen erdős hegylánc különféle uraságok birtoka lévén, a vadászati kényelem gátoltatik, a vadak különféleképen üldöztetnek, s a tenyésztésben hátráltatnak. Ezen vadászkerület vadai leginkább a szentkirályi-eger-szeghi erdőkől átcsapott szarvasok által tartatnak fen és pótoltatnak.

Mig a Mátra erdösségei nem valának oly megritkítva, a gödöllői szarvasok csapatokban sokat átjártak a Mátrába, állítólag két hétig is ott tartózkodtak s rendesen visszatértek, hihetőleg meg-

tizedelve. Jelenleg azonban a Mátra-alja, meg a közbeeső határok erdei kivágattak, a Jászság felé eső határok, illetőleg a Duna és Tisza közötti földterület az egész alföldön át erdőszegény lévén, e szarvasok annyira ezen erdősségekre vannak utalva, hogy a szarvasvadászat szerencséjére nem tarthatni attól, miszerint ezen ősidőktől hozzánk átjutott állatok valaha kiveszszenek vagy elköltözzenek. Mert épen az, hogy a szomszéd erdők kivágattak és a földművelők által, mint kártékony állatok üldöztetnek, egyik szerencsés körülmény arra nézve, hogy azok az erdőkbe visszaszorítva folyást tenyészhessenek.

A gödöllői szarvasvadászat előnyösebb a magas erdőkben való minden vadászatnál, 1-ör mert itt a dombos és kis hegyes, vagy épen lapályos erdőkben való járkálás sokkal kényelmesebb mint a kősziklás bércek között; s míg a magas hegyi vadászat olykor életveszélylyel is jár, azalatt a gödöllői legfőlebb csak kifáraszthatja a vadászt de mégis mindenesetre kedvesen veszi igénybe; 2-or míg a magas hegyek bércei, magas hóval is fedvék, melyen a vadász csak nehezen hatolhat előre; azalatt e környéken a hó bokáig s csak ritkább esetekben szokott térdig érő lenni, melyen a vadász még mindig derült kedvvel üldözheti áldozatját; 3-or míg a stájerhoni bércek vagy magyar kárpátok fagyos kőszikláiból dül a hideg minden oldalról a vadászra; az alatt a kőszikla nélküli gödöllői erdők még enyhe me-

menedéket is nyújtanak az éjszaki zordon szél ellen.

A gödöllői királyi udvari vadászat középszámítású évenkénti eredményének tájékoztatására utmutatva szolgálhat a gödöllői erdőmesternek a „Vadászati Lapok”-ban közzétett hivatalos jelentése az 1874. évi Felséges Királyi Udvari vadászatokról: „Az udvari vadászatok cserkészetekkel és hajtó-vadászatokkal felváltva 1874-ik évi szeptember 9-én kezdődtek s 1875. év január 12-én fejeztettek be. Résztvettek: a Király, Rudolf koronaherceg, Ferdinand toskánai nagyherceg, Lipót bajor királyi herceg; továbbá herceg Hohenlohe fővadászmester, Latour tábornok és ő Felsége több hadsegéde. Az elejtett vadak között a legjelesb példány egy 14 águ szarvasbika volt, melynek agancsai a rózsánál 4 hüvelyk átmérővel birtak, és egy 12 águ szarvasbika, melynek sulya feltörött állapotban 400 bécsi fontot nyomott. — Az 1874-ik évi legérdekesebb vadászatok közé tartozott a cserkészett szánkán; mely vadászati mód az idei tartós, és hóban gazdag télben lehetővé tette a vadhoz felriasztó zaj nélkül közelíteni, és azt a szánkóról elejteni. Az 1874. évi udvari vadászatok eredménye a következő: Babath környékén elejtetett 10—16 águ szarvasbika 9; 8—10 águ 1; csapós: tehén 19; üsző 11; borju 3; őzbak 1; nyúl 15; róka 8. — Szentkirály-Issaszeghen 10—16 águ szarvasbika 36; csapós 2; tehén 41;

üsző 7; borju 7; őzbak 1; róka 23. — Valkón 10—16 águ szarvasbika 23; 8—10 águ 3; tehén 35; üsző 1; borju 2; őzbak 1; nyúl 12 róka 7. — Mácsán 10—16 águ szarvasbika 6; tehén 1; üsző 1. — Szigetmonostori fácányosban 116 nyúl; 80 fácány; 113 fogoly; 4 róka. Őszesen elejtetett 78 szarvasbika, 3 csapos, 93 tehén, 20 üsző, 12 borjú, 3 őzbak, 187 nyúl, 80 fácány, 113 fogoly, 42 róka. Nem érdektelen a megemlítésre, hogy a folytonos kemény fagyok miatt a vadállomány a jelen tél folytán igen lesoványodott állapotban van, s méltán lehet tartani attól, hogy ez évben a jeles szarvasok nem fognak oly kitűnő agancsokat fölrakni, mint más években.“ 1875-ik évi vad állomány 836 darab szarvas. Báró Sina Simon idejében hercegtől átvett állapotban az erdő 40,000 kataszter holdat kitett 600 darab szarvas vad állománnyal.

A magyar királyi szent korona részére megvett gödöllői uradalomnak második felét képezi a gazdasági birtokrész, mely a kincstári gazdasági elv ellenére bizonyos köteles hazafiúi gyengédség tekintetéből házilag kezeltetik a már említett 12,971¹³⁸₁₆₀₀ kataszter holdnyi területen. Felosztatik 5 gazdasági kerületre, u. m. G ö d ö l l ő, K e r e p e s, I s s a s z e g h, B a b a t h és M á c s á r a. Minden kerületben vagyon egy, a magas királyi pénzügyminiszterium által, mint a melynek joghatósága alá tartozik e kincstári birtok, kinevezett is-

pány alkalmazva, kivéve a gödöllőit, ki kasznári címet visel. Ezen hajdan oly hires, jelenleg öt kerületre olvadt gödöllői uradalom egyideig itt székelő igazgatóság által vezettetett, most pedig a Budapesten székelő ó-buda-gödöllői magyar királyi jószág-igazgatóság fenhatóságához csatoltatott, mely ismét a gazdasági kezelésre vonatkozó beható utasításokat a magas kir. pénzügyministeriumtól veszi.

A gödöllői uradalom földtalaja homokos, nem alkalmas a tisztabúza termesztésére. Mácsán ugyan jó tisztabúza terem, de a kerepesi igen sovány, a gödöllői pedig igen könnyű. Így állván a dolgok, ezen uradalomban a tiszta búza nem igen termesztetik; főszóly fektetik a rozstermesztésre; a jó földművelés szép szólyos rozst, kukoricát és burgonyát tud földmutatni; árpa sem szereti e határ talaját. Nagy gond fordíttatik a márha- és juh-tenyésztésre is, mely utóbbinak vezetése egy Gödöllőn lakó juhászati ispányra van bízva. Figyelemre méltó azon, drága pénzen berendezett és fentartott pepineria, mely az első Grassalkóvics által a haraszi erdő szélén nagy izléssel épített juhakolban tenyésztetik, s melynek rendeltetése az országos juhászatot megnemesíteni. Az urasági szántóföldek különmemű fasorok által felosztott táblákból állanak, melyek igen alkalmasak a váltógazdaság vezetésére. E fasorok azon kívül, hogy a homokat felfogják, a lehullott harasztal a talajt javítják, a szemlélőre igen kellemes benyomást

tesznek, s a levegő javítását előmozdítják. Az újabb időkben e gazdasági táblák körülírtására nagy gond fordítottak, mely célra jól rendezett, leginkább agácafa-iskolák bő anyagot szolgáltatnak. Ezen lankadatlan igyekezet mellett méltán várhatni, hogy a gödöllői uradalom fasítás tekintetéből nem sokára utól fogja érni Koburg herceg vacsi pusztájának példányszerű szép berendezését. Eddigi évi jövedelmeit a mintagazdasághoz elkerülhetlenül szükségelt beruházásokkal kezdetben járni szokott kiadások rendesen elnyelték.

A gödöllői várkastélyra nézve fölötte szükséges vala már, hogy egy oly uraság tulajdonába jusson, melynek reája szüksége legyen. Báró Sina Simon úgy tekinté Gödöllőt mint jövedelmi kútfőinek egyik forrását; a belga bank azért vette meg, hogy ismét eladhassa, mely körülményeknél fogva a várkastély évről évre inkább és inkább roskadozott; az évi javítások inkább csak toldozások valának, nem pedig tetteles igazítások. Ezen állapot még csak néhány évig tarthatott volna. Midőn tehát e birtok a szent korona állományába iktattatott, s a várkastély a magas pénzügyi ministerium rendelkezésére jutott, a teendők leg-sürgősbike vala a várkastélyt nem annyira a Felséges Királyi Udvar legmagasabb igényeihez képest átidomítani, mint inkább gyökeres javítások által a végpusztulástól gyorsan megmenteni. Ez oknál fogva Lónyay Menyhért gróf volt pénzügyi mi-

nister a császári királyi főudvarmesteri hivatal egyik műszaki hivatalnokát meghívta a várkastély alapos javítási munkálatainak vezetésére, őt teljhatalommal ruháztatva fel. —

1867. évi április hó 8-án kezdetét vette a várkastélynak két hónap alatt bevégezni óhajtott nagyszerű helyreállítása. A munkások, mint a hangyák hemzsegték. E közben ő császári apostoli királyi Felségeik is Budáról tett legmagasb fejedelmi kirándulásuk alkalmával a zürzavaros munkálatot megtekinteni kegyeskedtek; midőn a Felséges Asszony saját lakó termeire nézve némi módosításokat tenni méltóztatott. Az átalakítás és javítás kívánt időre nem volt készen, csak augusztus hó másik felében végeztetett be, mely időben a várkastély fejedelmileg lakhatóvá tétett. Némi apró módosítások tétettek még a jövő évben is. Az egész javítási költség a butorok beszerzésével együtt, 81,969 frt 41¹/₂ krt tett, mely összeg a nagymélt. m. kir. pénzügyi ministerium által fedeztetett. ¹⁾

A várkastély teljes átídomítása után a legmagasb császári és királyi udvar még ugyanazon 1867. évi szeptember hó első felében Gödöllőre első ízben lejött. Gödöllő mezővárosának ez időbeni emelkedett hazafias örömét, az ország városai által vetélkedve óhajtott ritka szerencsáját itt ecsetelni, nehéz feladat. Az azonban kimondható,

¹⁾ M.K. pénzügyministerium számvevői hivatalának levéltára.

hogy a felséges uralkodó család nimbusa minden egyes polgárra boldogítólag hatott. A városi polgárság küldöttségileg sietett Király Ő Felsége legmagasb trónjának zsámolyához, tolmácsolni alattvalói legmélyebb hódolatát.

Gödöllő azon naptól fogva uj, soha nem reménylett korszakot kezdte élni: utcáin fényes fogatok robognak, sétányain a felséges uralkodó család legmagasb tagjai, a felséges udvar magasrangu személyzete díszleg; magas állami méltóságok rándulnak le Budapestről; a gödöllői munka nélküli nép a legmagasb királyi udvar külső szolgálatában nagy napibér mellett alkalmaztatik; az árusok természetényeiket a nagyvárosok ára szerint értékesitik; a szegények hathatósan gyámolittatnak. És ez így megy mindig valahányszor e mezőváros véghetetlenül szerencsés a Felséges Uralkodó Családot körében tisztelhetni. A legmagasb királyi udvarba bejáró szolgálattevők annyi pénzt keresnek, amennyi elégséges családuknak egész télen át való élelmezésére, vagy illedelmes felruházására. A lakosság egyik része a felséges királyi udvar után él; s ha nem is szerencsés minden egyes polgár a felséges királyi udvar pénzbeli támogatásában közvetlenül részesülhetni, nagy hasznot húz mégis onnan minden polgár, mivel a pénzforgalom fölötte elősegítettik; ami onnan világosan kitünik, mivel a felséges udvar Gödöllőn való kegyes tartózkodásának tartama alatt,

valamint annak közvetlen távozása után is csupa új papírpénz forog a közkézen.

A felséges királyi udvar külső színe egészen egyszerű, mondhatni polgári: minden katonai fény és őrizet nélkül Pestmegye által kirendelt négy diszhuszár áll föl váltva tiszteleti őrt a várkastély kapujának bejáratánál. Figyelmetlen áttutató alig veszi észre, hogy a legelső magyar ember Felséges családjának közvetlen közelébe jutni szerencsés; oly csendes itt minden.

Azon legalázatosb alattvalói érzet, melylyel Ő Császári, és Apostoli Királyi Felsége legmagasb trónjának zsámolyánál leborúlva hódolni tartozom, nem engedi meg, hogy a dicsőségesen uralkodó Dynastia felséges tagjainak itteni életmódja leírásával foglalkozni bátorkodjam; de az utókor kedvéért annyit följegyezni mégis célszerűnek látom, hogy az uralkodói gondok, a nagy és zajos városi étellel járó fáradalmak kipihenésére Gödöllő igen alkalmas. Mig Gödöllő mezővárosa uradalmi erdeiben a Felséges császári és apostoli királyi udvarnak kedves vadászati mulatságot, határában pedig a kényelmes lovagláshoz fölötte alkalmas, begyepesedett homoktalajt nyújtani szerencsés: az alatt viszonzásul a legmagasb királyi udvar által országos nimbust nyer, mely a várost a közönségesség színvonala fölébe emeli.

Kezdetben a várkastély valamint az egész uradalom a magas pénzügyiministerium kezelése alatt ál-

lott, azonban 1869. évi szeptember 9-én történt átadási szerződés szerint, a várkastélyt a magas ministerium általadta a császári királyi udvarmesteri hivatalnak azon okból indittatva, nehogy a Felséges Udvar legmagasb igényeinek kielégítése körül avatatlanságot elkövessen. Ezen időtől a gödöllői várkastély, és a hozzá tartozó angolkert évi szükséglete a csász. királyi udvarmesteri hivatal által fedeztetik. Későbbben vagyis 1874. évben a vadászati jogkör is a magas királyi pénzügyi ministerium körébe tartozó uradalmi erdészettől elkülönítettett, és az említett főudvarmesteri hivatal hatósága alá helyeztetett, a Gödöllőn tartózkodó fővadászmaster vezetése alatt. Ezen királyi udvari vadászati költségek szintén Király Ő Felsége által kegyelmesen fedeztetnek.

A város mostani területének állománya: a babathi, besnyői és gödöllői határban, mint egy községet képező területen van $10,749\frac{479}{1600}$ katastralis hold, melyből termő terület $10,467\frac{1140}{1600}$ kat. hold, terméketlen pedig $281\frac{481}{1600}$ kat. hold. — E területen, melyből már Babath, és Besnyő kiesik, s mely az uradalmival együtt $6,674$ kat. holdat tesz, a volt urbéres jobbágys birnak 3799 kataszter holdat. — Az összes határban van szántóföld $2,617\frac{987}{1600}$ kat. hold; rét és kert $516\frac{908}{1600}$ hold; szőlő $468\frac{104}{1600}$ hold; legelő $3459\frac{971}{1600}$ hold; erdő $2915\frac{446}{1600}$ hold; nádas 6 kat. hold; Ebben benn foglaltatik 51 volt jobbágyi telek, és 253 zseléri telekállomány.

A város lakosainak száma az 1870. évi hivatalos összeírás szerint 3,661 lélekből áll, mely összes számból vallásfelekezetek szerint esik a rom. katolikusokra 1935; a reformált evangélikusokra 1470; az ágostai evangélikusokra 129; az izraelitákra 122; a görögkeletiekre 4; a görögkatolikusokra 1; ¹⁾ Foglalkozás tekintetéből felosztatnak értelmiségre, iparosokra és földművelőkre. Az értelmiség osztályát képezik a lelkészek, állami hivatalnokok, megyei tisztviselők, oklevelesek, magántisztviselők, és magánzók. ²⁾ Az iparosok az iparegyesületi társulatokba csoportosulva a mesterségek különféle ágaival foglalkozkodnak, kiknek egyik része a közel eső országos vásárookra viszi készítményét; a másik csekély része pesti boltokba szállítja azt, a harmadik része pedig csak a helyi, és igen kis mértékben a közvetlen szomszédfalvak lakóinak számára dolgozik. — A gödöllői iparos üzlet emelhetésére igen hátrányosan hat a közelfekvő főváros előhaladott kereskedelme. A helyi lakók szeretnek bizonyos árucikkeket Budapesten vásárolni, természetesen a helyi iparos osztály rovására. Mely oknál fogva Gödöllő kereskedése is igen szűk korlátok közé van szo-

¹⁾ Fényes Elek: Magyarország Geographiai szótára szerint. 1851. évben volt Gödöllőn 2617 lélek; vallást illetőleg volt 1450 reformatus, 1000 rom. katolikus; 150 ágostai.

²⁾ Gödöllőn van 8 lelkész; 23 állami tisztviselő, 11 okleveles, 2 megyei, 3 magány tisztviselő.

ritkozva; de 1848. év óta még is már nagyon előrehaladott kereskedése vagyon; akkor volt Gödöllőnek egy kereskedési helyisége, jelenleg van 26 kereskedő és szatócs boltja. Kereskedelmi üzlete Izrael fiainak kezében vagyon letéve. Azonfelül van a városnak 1869. évben alapított takarékpénztára, mely részvényeken alapszik, melynek célja a kevesbé vagyonos néposztálynak megtakarított vagyona biztos elhelyezésre, lassankinti szaporítására alkalmat nyújtani. 1874-ik évi összes pénzforgalma volt 1.310,052 forint 92 kr. osztaléka pedig 15 száztóli. A földművelők foglalatoskodnak: föld-, szőlőművelés- és kertészettel. A Gödöllői határ sovány homok lévén, csak rosztermelésre alkalmas, szántóföldei a legjobb kezelés mellett is nagy termést nem hoznak ugyan; de az a jó tulajdonuk van, hogy a rosz termés-kor sem hagyják cserben a gazdát. Vagyis mindenféle időjárás mellett a közönségesség színvonalán maradnak. Fényes Elek statistikájában mondja, miszerint Gödöllő gabonát inkább vesz, mint ad.¹⁾ Van neki négy szőlőhegye, melyeken termeni szokott jó bora eddig hirnèvre nem juthatott. A lakosok nem megvetendő pénzt vesznek be borból, Budapestre szállítani szokott gyümölcsből és a Rákosmentében elterülő kertek zöldséges természményeiből. Van a városnak saját elkülönített erdeje: az uradalomnak

¹⁾ Fényes Elek Magyarország geographiai szótára 155. év II. köt. 53. l.

bérbe adai szokott két halas tava, melyeken nád is terem. E tavak végeiben állanak malmok, melyeknek egyike még a török időből való. Van két temploma: a királyi várkastélyban a legmagasb királyi udvar és a helybeli katolikusok számára épített plébánia-egyház, és a reformátusoké a piacon, az izraelitáknak csak ima-házuk van. A római kath. plébániához egyháziilag kebelezve vannak még a besnyői-, babathi-, egerszeghi-, bolnokai-haraszti és száritói puszták; a reformatus lelkész-séghez pedig a nevezett pusztákon kívül még a kerepesi és issaszeghi községek reformatusai is tartoznak. Az ágostai vallásuk egyházközségileg Domonyhoz vannak csatolva.

Gödöllőnek culturalis fejlődése emelésére vannak felekezeti elemi iskolái; és pedig a római katolikusoknak van a kegyes uradalom által fenntartott két osztályu parochialis iskolája, melyben 180—200 gyermek taníttatik 10 havi szorgalmi idő alatt a törvény által előírt tantárgyakra. A reformátusoknak szintén két osztályu iskolájuk van 190 évi tanonccal 8 havi szorgalmi idő mellett. Az izraeliták szintén saját felekezeti iskolát tartanak 30—40 tanonc részére 12 havi tanfolyammal. Van azonkívül a magas pénzügyministerium által 210 frttal támogatott magán nőiskola is, a besnyői zárdában pedig egy szerzetes atya vezetése alatt szinte magániskola a pusztai 20—30 gyermek részére. Ezek fölött áll a községi ismétlő

iskola az elemi iskolákból kilépettek számára be-
rendezve.

Van itt királyi járásbiróság, adóhivatal, megyei és uradalmi orvosok, csendbiztos, királyi pósta-
hivatal, gyógyszer-tár, igen csinos szegények háza,
melyben az uradalmi szolgálatban elaggott 12 szegény lakik, kik fejenként napi 7 krt huznak az uradalmi pénztárból; van emeletes vendégfogadó, melyben a helybeli casino kised könyvtárával elhelyezve van; van végre jó, egészséges víz. A kutak forrásai a balnoki hegy, a haraszi erdő és az antalhegyi környékről csergedezvén, vagy egészen köves, vagy pedig agyag-homokos rétegeken keresztül jönnek, mindig az idegen elemtől megtisztított vizet nyújtanak. Minthogy a város még nem régi a város alatti földrétegek tiszták és mentek minden idegen elemtől; mely oknál fogva Gödöllőn nincsen kút, melynek vize nem volna iható.

A gödöllői társadalmi élet évszakok szerint itélendő meg. A tavasszal és nyáron ide gyűlekezni szokott pesti nyaralók és kirándulók oly elevenné teszik a várost, mint valami nagy fürdőhelyet. Minthogy azok üdülés szórakozás tekintetéből jönnek ki; költséget nem kimélnek, sok pénzt hoznak forgásba. Több pesti polgárnak itt már nyári laka is van, mely télen csukva tartatik. Ősszel a legmagasb császári és királyi udvar teszi a társadalmi életet fényessé, de csendessé is; mindenki a Felségeik iránti alattvalói kegyeletből szerényen visz-

szavonul, hogy Ő Felségeik annál háborutlanabban élvezhessék a magány kellemeit. Télen Gödöllő egészen magára van hagyatva, minden illusio nélkül, saját egyszerűségében folytatja mindenki munkáját, várván a viránydus és a fülemüle csattogásaitól kellemesen viszhangzó tavaszt.

Gödöllőnek megbecsülhetlen kincse levegőjében rejlik. Ritka hely vagyonszéles e hazában, mely hasonló levegővel dicsekedhetnék. — Minden levegő ugyanis áll 4 alkatrészből: éleny-légeny ammoniac- és ozonból a szerint változik, amint ezen alkatrészek praedominálnak. Gödöllőnek erdős, hegy- és dombcsoportozat közepén, egy leereszkedő völgyben való fekvése, a határt körülövedző terjedelmes erdőségei, a hegyek baloldalain elterülő nagy szőlőhegyei, befásított utcái, királyi angol kertje, gyümölcsös kertekké átváltoztatott beltelkei oly tényezők, melyek a tiszta egészséges lég-előállítására sokat hatnak. A lég ozonja nem minden helyen, hanem csak bizonyos tájékon fejlődik kisebb-nagyobb mértékben; Gödöllő azon szerencsés helyzetben vagyons, hogy valóságos nagy angolkertet képező határa igen alkalmas az ozon fejlesztésére. Ide járul még az is, hogy a Naszál és Vértes hegyek közül jövő légáramlatnak egy része a szadai határon át a gödöllői völgyre esik; minnek folytán Szadától kezdve az issaszegi hegyig tartó kisebb-nagyobb lég-huzam folytonosan tisztítja az úgy is elégséges tiszta levegőt. E lég-huzamnak egyedül kö-

szönhető, hogy Gödöllőn semmiféle betegség ragályképen nem szokott föllépni. A Mogyoród,- Szada,- és Veresegyházán 1741. évben pestisnek elnevezett ragály oly dühösen lépett föl, hogy e vidéken a vásárok szigoruan eltiltattak. Sőt Veresegyházán oly nagy volt a halálozás, hogy rendelet adatott ki minden élelmi szer elégetésére.¹⁾ Gödöllőt mégis megkimélte a ragály. — 1831-ben Kerepesen a kolera úgy dühöngött, hogy minden tizedik ember a járvány áldozatául esett, Gödöllőn nem volt kolera eset.

Egyáltalában Gödöllőn kolera vagy hagymáz nem szokott járványilag föllépni. Vannak kolera esetek; de áldozatai bizonyosan másutt mételyezték meg magukat. Ami pedig még sajátságosabb, a betegség ily áldozatoktól tovább soha nem terjed; hanem a ragály a holttal együtt záratik be a koporsóba. — Vannak esetek, hogy egy és ugyan azon házban 2—3 egyén keresztül esik a hagymázon; de a ragály a szomszédhoz soha nem szokott átcsapni. A gödöllőiek nem ismerik a tüdő-sorvadást, kivéve azon öregeket, kik többször tüdőlobban szenvedtek; váltó-lázak csak ősszel, a gyümölcs evéskor fordulnak elő. Az anyakönyvek nyomán kitűnik, miszorint Gödöllőn 3661 lélek után 10 évi átlag szerint évenként születik 188 gyermek, meghal 154 egyén; tehát 34 lélek az

---

¹⁾ Pestmegyei levéltár.

évi átlagos szaporodás. Ez ily csekély számu lakosságnál igen szép haladás, mely csakis a jó, egészséges lég-körnek köszönhető. Meg nem bocsátható bűne tehát a budapesti orvosi karnak, hogy ezen, a fővároshoz oly közel fekvő egészséges vidékre ily kevés figyelmet fordít, annál is inkább, miután újabb időben melegített vizű csinos fürdője is van. A helyett, hogy lábbadozó betegeit messze külföldre küldi, küldené inkább a fővároshoz oly közeli Gödöllőre, hol a betegek minden gyógyszer, lankasztó fürdés nélkül, a tiszta levegőnek használata mellett kényelmesen felépülhetnének. A gödöllői levegőnek üdítő erejét az is bizonyítja, hogy minden nyári vendég egy havi itt időzés mulva arcában pirosodik. Midőn Budapest Gödöllőnck levegőjében rejlő kincsét teljesen felfogja ismerni, akkor Gödöllőre nézve ismét egy új korszak fog bekövetkezni. Gödöllő Magyarország fővárosának nyári városa leend.

TÁRGYMUTATÓ.

	Lap
Albert lengyel király Gödöllőn időzik	86
Babathi erdő	165
Belga bank megveszi a gödöllő-hatvani uradalmat	156
Bérmálás az angol kertben	120
Besnyő hajdan nagy község	11
Besnyői templom és zárdá építése	79
Besnyői templom nagyobbitása	82
Besnyői halastó	81
Berényi Mária Gödöllői örökségét eladja	38
Bolnokai erdő	167
Bossányi László gödöllői örökségét eladja	24, és 33
Bossányi Krisztina gödöllői uraság	26
Budai várpalota	43
Cardinálgang	57
Cillei Borbála gödöllői földesasszony	17
Csehek e vidéken pusztitának	14
Eperfa-sor	64
Eszterházy Miklós gróf, gödöllői vendég	109
Ferenc Királyné Gödöllőn keresztül visszautazik	110
Forgács grófok elakarják Gödöllőt foglalni . . .	27
Fürdő a régi	54
Garambi pápai nuntius Gödöllőre jött	99
Gazdaság uradalmi	171
Gödöllő elnevezése	9
„ tekvése	10

II

	Lap.
Gödöllő hajdani helyezése	30
„ vizeinek járása	11
„ határa	177
„ lakossága	177
„ társadalmi élete	181
„ levegője	182
Grassalkovics Antal gróf I. származása	34
„ zsidói birtokot ajándokul kapta	30
„ grófnő I. megvakul	89
„ Antal I. meghalt	90
„ majorátust alapított	93
„ jelleme	93
Grassalkovics Antal herceg II. átveszi az uradalmat	95 102
Grassalkovics hercegné II. meghalt	100
„ jelleme	101
Grassalkovics Antal III.	104
„ halála és jelleme	123
„ családfája és cimere	126
„ hercegasszony III. végintézkedése és halála	154
Gyógytár	112
Gúnyvers	62
Hamvay Ferenc és István Gödöllő földesurai	23
Hatvan Mátyás besnyői földesur	14
Hatvani uradalom foglalása	127
Haraszti erdő	166
Ilsva Leustách besnyői földesur	14
Iskolák, a városi	180
Issaszeghi csata	133
Iván besnyőnek földesura	13
Kálvária	103
Károlyi István gróf, a pesti vízkárosultakat befogadja	119

	Lap.
Kert az angol	63, 65, 113
Királyi Udvar Gödöllőn keresztül utazik	105
Királyi Udvar visszautazik	111
Közlekedés hajdan	115
Kurucok e környéken pusztítanak	162
Lajos király Gödöllőt Pohárnak Péternek adja .	17
Lajos király Valkón vadász	163
Lew báró gödöllői közbirtokos	25
Lelkészségek	180
Lits Antal jószág-igazgató	150
Lónyai János zárgondnok.	130 148
Lónyai Menyhért gróf megveszi Gödöllőt a szent Korona állományába	159
Lövölde	61
Mária Therézia királynő, Vácott látogatást tesz	80
„ himlőben szenved	88
Mária Beatrix anyakirályné Gödöllőn tartózkodik	107
Mocsári Juditha gödöllői földesasszony	23
Neo-aquistica	29
Paskievitz Gödöllő felé vonul	147
Peitler Antal József Besnyőn száz éves jubileumot tart	83
Plébánia rendezése	121
Pohárnak Gödöllő földesura	17
Requiem Grassalkovicsokért	114
Reichel Seboldus szadaiföldesur	19
Révay Grófnő perel Grassalkovics ellen	35
Rozgonyi János, Rajmond és Oszvald Gödöllő föl- desurai	18
Szarvas szobák várkastélyban	53
Szegények háza	128
Sina György báró gödöllői földesur	149
Sina Simon báró átveszi az uradalmakat	150

IV

	Lap.
Színház.	57
Schimmelhof	60
Söracsarnok	59
Sörház	61
Stahrenberg illetménye elidegenítettik.	26
Schwarzenberg hercegnő gödöllői vendég	110
Tamáty Henrictől Gödöllő elvétetik	18
Takarék pénztár gödöllői	179
Temető régi	43
Templom építése	47
Tillman Nándor közbirtokos Gödöllőn	25
Tolvajlás a várkastélyban	129
Török pusztítja a környéket	20
Török basa Issaszeghen lakik	15
Törökök főpontjai	16
Ulászló király Csepel szigeten időzik	18
Udvar, királyi Gödöllőn	175
Vadas kert, baghi	163
Vadászat	160
Vámosy István gödöllői földesura	21
Várkastély építése	42
Várkastély leírása	45
Várkastély kórodává alakítottatik	146
Várkastély javítottatik	173
Város megnagyobbítottatik	67
Vizáradat pesti	119
Verlaim báró gödöllői földesur	25
Viczay grófné Grassalkovics ellen perel.	104
Vietoris fogadja a felséges királyi Udvar	106
Zárgondnokság alá jutott utolsó Grassalkovics.	116